

ORDU

ÜNİVERSİTESİ

ÜNYE İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Ordu Üniversitesi Ünye İİBF Adına Sahibi
Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE

Editör

Doç. Dr. Merter AKINCI

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz TÜMTÜRK
Dr. Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Dr. Çiğdem GÖRGÜN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Şeref KALAYCI
Prof. Dr. Ali KOÇ
Prof. Dr. Cem SAATÇİOĞLU
Prof. Dr. Hayrettin USUL
Prof. Dr. Ömer YILMAZ

Yazı İşleri

Volkan ÇÜMENLİ

ISSN: 2602-2192

Haziran 2021 Cilt: 4 Sayı: 1

MAKALELER

Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir uygulama
Dursun KELEŞ

Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi
Yağmur OKAY

Türkiye Ekonomisinde Ar-Ge Yatırımlarının Büyüme Süreci Üzerindeki Etkisi
Ayşe KARABIYIK

Orta Gelir Tuzağı'nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)
Dilşat DEMİREL

CİLT: 4 SAYI: 1 HAZİRAN 2021

ÜNİVERSİTE
İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ÜNİYE İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 4

Sayı: 1

Haziran 2021

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Merter AKINCI

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz TÜMTÜRK
Dr. Işın KORTAN SARAÇOĞLU
Dr. Çiğdem GÖRGÜN

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Şeref KALAYCI – Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali KOÇ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU – İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL – İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer YILMAZ – Atatürk Üniversitesi

SEKRETERYA VE YAZI İŞLERİ

Volkan ÇÜMENLİ

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gölevi Mevkii, Devlet Sahil Yolu
Posta Kodu: 52300, Ünye-Ordu/TÜRKİYE
Telefon: 0 452 323 82 55

E-Posta: volkancumenli@gmail.com

Web: <http://dergipark.gov.tr/uiibfd>

Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yılda İki Kez Haziran ve Aralık Aylarında Yayımlanan Hakemli Bir Dergidir. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi I2OR, Scientific Indexing Services, ResearchBib, ASOS İndeks ve Eurasian Scientific Journal Index tarafından indekslenmektedir. Bu Dergide Yayımlanan Makalelerin Bilim ve Dil Bakımından Sorumluluğu Yazarlarına Aittir. Dergide Yayımlanan Makalelerin Yayın Hakkı Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne Aittir ve Yayıncının İzni Olmaksızın Hiçbir Şekilde Çoğaltılamaz. Yayımlanan Makaleler, Kaynak Gösterilmek Suretiyle Kullanılabilir. Makalelerdeki Düşünce, Görüş ve Varsayımlar Eser Sahiplerine Aittir; Ordu Üniversitesi Sorumlu Tutulamaz.

TARANILAN İNDEKSLER

I2OR

Scientific Indexing Services

ResearchBib

ASOS İndeks

Eurasian Scientific Journal Index

BU SAYININ HAKEMLERİ

Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI

Doç. Dr. Haktan SEVİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI

Dr. Öğr. Üyesi Züleyha YILMAZ SOĞUKSU

Not: Liste unvan ve soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER

Derleme Makale

Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama 1
Dursun KELEŞ

Araştırma Makalesi

Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi.... 12
Yağmur OKAY

Araştırma Makalesi

Türkiye Ekonomisinde Ar-Ge Yatırımlarının Büyüme Süreci Üzerinde Etkisi 34
Ayşe KARABIYIK

Araştırma Makalesi

Orta Gelir Tuzağı'nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)..... 44
Dilşat DEMİREL

Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama

Dursun KELEŞ*

Özet

Sağlık kurumlarının, küreselleşen dünyadaki piyasa koşullarına uyum sağlayabilmeleri, sektörde rekabet ve kâr elde edebilmeleri için maliyet yönetimi yapmaları büyük önem arz etmektedir. Maliyet yönetiminde en önemli bilgi kaynağı maliyet muhasebesidir. Maliyet muhasebesi, işletmelerde üretilen mal veya hizmetlerin maliyetinin hesaplanmasını amaç edinen bir muhasebe dalıdır. Sağlık kurumlarının hizmet kalitesini en üst düzeye çıkarırken hizmet maliyetlerini de en iyi şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Sağlık kurumları, hizmet kalitesi ve maliyet arasındaki ilişkinin optimum düzeyde olmasını arzu etmektedirler. Sağlık kurumlarındaki faaliyetler planlanırken maliyet analizinin yapılarak hizmet maliyetlerin yönetilmesi, gerek hizmet kalitesi gerekse rekabet avantajı sağlama noktasında çok önemlidir. Bu çalışmanın amacı, sağlık kurumlarında maliyet yönetimi konusunda kavramsal bir çerçevenin oluşturulması ve maliyet analizinde kullanılan “Maliyet-Hacim-Kâr (MHK)” analizi yönteminin açıklanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, hastane işletmeleri özelinde MHK analizine ilişkin örnek bir uygulama geliştirilmiş ve analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Kurumları, Hastane İşletmeleri, Maliyet Yönetimi, Maliyet-Hacim-Kâr Analizi

Cost Management in Health Institutions: An Example Application on Cost-Volume-Profit Analysis For Hospital Enterprises

Abstract

It is of great importance that health institutions perform cost management so that they can adapt to market conditions in the globalizing world and gain competition and profit in the sector. The most important source of information in cost management is cost accounting. Cost accounting is a type of accounting that aims to calculate the cost of goods or services produced in enterprises. Health institutions need to manage their service costs in the best way while maximizing the service quality. Health institutions want the relationship between service quality and cost to be at an optimum level. When planning the activities in the health institutions, managing the service costs by performing cost analysis is very important in terms of providing both service quality and competitive advantage. The aim of this study is to establish a conceptual framework on cost management in health institutions and to explain the “Cost-Volume-Profit (CVP)” method used in cost analysis. For this purpose, a sample application related to MHK analysis was developed for hospital companies, and the results of the analysis were evaluated.

Keywords: Health Institutions, Hospital Enterprises, Cost Management, Cost-Volume-Profit Analysis

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Gümrük İşletme Bölümü, dursun.keles@adalet.gov.tr, ORCID: 0000-0001-9075-476X

1. Giriş

Sağlık sektöründe artan maliyetler, yoğun rekabet ortamı ve devletin sağlık harcamalarını kontrol altına almaya yönelik uygulamaları, sağlık kurumlarının maliyet bilgilerini karar alma süreçlerinde kullanma ihtiyacını daha da artırmaktadır. Sağlık kurumlarında gerek toplam maliyetlerin gerekse birim maliyetlerin doğru olarak tespit edilmesi, sağlık hizmetlerinin planlanması ve fiyatlandırılması etkin bir maliyet yönetimi ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada, sağlık kurumları yöneticilerine maliyetler hakkında bilgiler sunan ve bu yöneticilerin sağlıklı kararlar almalarına yardımcı olan maliyet muhasebesi önemli bir araç niteliği taşımaktadır.

Sağlık kurumlarının gelişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmeleri ve hızla artan rekabet ortamında kâr elde edebilmeleri için maliyet yönetimine gereken önemi vermeleri büyük önem arz etmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle gelecekte etkisi daha fazla hissedilecek rekabet ortamında doğru fiyatlama kararlarının verilebilmesi ve sağlık sektöründeki diğer kurumlarla rekabet edilebilmesi için sağlık kurumlarında sunulan hizmetlere ilişkin maliyet bilgilerine oldukça fazla ihtiyaç duyulacaktır. Bu ihtiyaç, sağlık kurumlarının ayrıntılı maliyet analizi yapmaları ve kaynaklarını verimli kullanmaları noktasında etkin bir maliyet yönetimi gerçekleştirmelerini zorunlu kılmaktadır.

Bütün işletmelerde olduğu gibi sağlık sektöründe faaliyet gösteren sağlık kurumlarında da geleceğe yönelik planlama ve kontrol süreçlerinde kullanılacak en önemli araçlardan birisi MHK analizidir. MHK analizi, farklı üretim düzeylerinde (hacimlerinde) ortaya çıkabilecek kârların tahmin edilebilmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, hastane işletmeleri için geliştirilen bir örnek üzerinden maliyet, hizmet üretim hacmi ve kâr arasındaki ilişkiler ortaya konulmuş ve sonuçları analiz edilmiştir.

2. Sağlık Sektörü ve Sağlık Kurumlarına Genel Bir Bakış

Sağlık kavramı, hastalık veya sakatlık durumunun olmaması ile bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halini ifade etmektedir (Biçer vd., 2016: 3). Bu tanıma göre, bireylerin fiziksel olarak iyiliğinin dışında ruhsal olarak da iyi olması gerektiği, başka bir ifadeyle bireylerin hem fiziksel olarak hem de ruhen iyilik haline sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (Küçükmadan, 2015:449).

Dünyada sağlık sektörü, hızlı büyüyen sektörler arasında yer almaktadır. Özellikle, sağlık sektörünün emek yoğun bir sektör olması ve en teknolojik yeniliklere bağımlı bir sektör olması bu sektördeki maliyetleri oldukça yükseltmektedir (Özgülbaş ve Tarcan, 2014: 3).

Son yıllarda, hizmet sektörü hızlı büyüyen bir sektör olmuştur. Bu büyüme, sağlık sektörüne de yansarak sağlık sektörünün hizmet sektörü içerisindeki payının artmasını sağlamıştır. Uzun yıllar boyunca sağlık kurumları “kâr amacı gütmeyen kuruluşlar” olarak ifade edilmiştir (Biçer vd., 2016: 3). Bunun nedeni, özellikle bu sağlık kurumlarının devlet eliyle hizmetlerini yerine getirmekte olmalarıdır. Ancak, son yıllarda özel sağlık kurumlarının da sektöre girmesiyle birlikte, sağlık kurumlarında büyümenin ve sürekliliğinin sağlanması ile sektöre yönelik teknolojik gelişmelerin yakından takip edilebilmesi için sağlık hizmetlerinin en düşük maliyetle ve en yüksek miktarda üretilmesi ve bunun sonucunda kâr elde edilmesi önemli bir amaç haline gelmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi ise, büyük ölçüde etkin bir maliyet yönetimiyle mümkün olabilmektedir.

Sağlık kurumları; koruyucu, tedavi edici, rehabilite edici ve sağlığı geliştirici hizmetler üreten kuruluşlardır (Biçer vd., 2016: 3). Başka bir ifadeyle, Sağlık Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılan özel ve kamuya ait yataklı veya ayakta tanı ve tedavi hizmetlerini yürüten işletmeleri ifade etmektedir (İhracatı Geliştirme Merkezi, agis, 2020).

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

Sağlık sektöründe faaliyet gösteren kurumlar; birinci basamak, ikinci basamak ve üçüncü basamak sağlık kurumları olarak 3 gruba ayrılmaktadır (Maliye Bakanlığı, agıs, 2008).

i) Birinci Basamak Resmi Sağlık Kurumları: Resmi kurum hekimlikleri, sağlık ocağı, verem savaş dispanseri, ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezi, sağlık merkezi, toplum sağlığı merkezleri ile aile hekimliği sözleşmesi yapmış aile hekimlikleri, 112 acil sağlık hizmeti birimi, üniversitelerin mediko-sosyal birimleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin birinci basamak sağlık üniteleri, birinci basamak resmi sağlık kurumlarını oluşturmaktadır.

ii) Birinci Basamak Özel Sağlık Kurumları: Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik kapsamında açılan özel poliklinikler ile Ağız ve Diş Sağlığı Hizmeti Sunulan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik kapsamında açılan ağız ve diş sağlığı hizmeti veren özel sağlık kuruluşları, birinci basamak özel sağlık kurumlarını oluşturmaktadır.

iii) İkinci Basamak Resmi Sağlık Kurumları: Eğitim ve araştırma hastanesi olmayan devlet hastaneleri, özel dal hastaneleri ile bu hastanelere bağlı semt poliklinikleri, entegre ilçe hastaneleri, Sağlık Bakanlığı'na bağlı ağız ve diş sağlığı merkezleri, tıp fakültelerinin bulunduğu ilin dışında bulunan uygulama ve araştırma merkezleri (üniversite hastaneleri) ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eğitim ve araştırma hastanesi olmayan hastaneleri, ikinci basamak resmi sağlık kurumlarını oluşturmaktadır.

iv) İkinci Basamak Özel Sağlık Kurumları: Özel Hastaneler Yönetmeliği'ne göre ruhsat almış hastaneler ile Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik kapsamında açılan tıp merkezleri, özel dal merkezleri ikinci basamak özel sağlık kurumlarını oluşturmaktadır.

v) Üçüncü Basamak Sağlık Kurumları: Eğitim ve araştırma hastaneleri, özel dal eğitim ve araştırma hastaneleri, üniversite tıp fakültelerinin

bulunduğu ilde kurulan sağlık uygulama ve araştırma merkezleri (üniversite hastaneleri) ile bu hastanelere bağlı semt poliklinikleri ve üniversitelerin diş hekimliği fakülteleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı tıp fakültesi hastanesi ile eğitim ve araştırma hastaneleri, üçüncü basamak sağlık kurumlarını oluşturmaktadır.

Buradan anlaşılacağı üzere, sağlık hizmeti veren birçok kuruluş bulunmasına rağmen, sağlık sektöründe en geniş hizmet yelpazesine sahip olan kuruluşlar hastanelerdir (Yığıttop, 2008: 1). Bununla birlikte, hastanelerin insan sağlığının korunması ve gerekli tedavilerin gerçekleştirildiği kurumlar olması dolayısıyla sektördeki sağlık sisteminin işlevsel olmasını sağlayan en önemli sağlık kurumları olduğunu ifade etmek mümkündür (Yılmaz, 2008: 303).

3. Literatür Taraması

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, sağlık kurumlarına yönelik kısıtlı sayıda çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmaların sadece birkaçında sağlık kurumlarında MHK analizi üzerinde durulmuştur.

Sağlık kurumlarında MHK analizini konu alan literatürdeki çalışmalar (*ulaşılabilen*) aşağıdaki gibidir.

Ercan, Dayı ve Nal (2013) çalışmalarında; Gaziantep ilinde faaliyet gösteren bir devlet hastanesinin radyoloji ünitesinde MHK analizi yapılarak, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından belirlenen fiyatlar ile hastanenin maliyetleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışma sonucunda, SGK tarafından belirlenen fiyatlar ile hastanenin maliyetleri arasında uyum bulunmadığı tespit edilmiştir.

Kısakürek ve Biçer (2011) çalışmalarında; Sivas ilinde faaliyet gösteren bir devlet hastanesinin manyetik rezonans (MR) ünitesinde MHK analizi yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda, işlem fiyatlarının belirlenmesinde maliyet bilgilerinin dikkate alınmadığı ve hastalar açısından adil bir fiyatlandırma yapılmadığı tespit edilmiştir.

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

Ocak, Gider, Top ve Akar (2004) çalışmalarında; Muğla Devlet Hastanesi'nin tomografi ünitesinde 1999 yılına ilişkin veriler kullanılarak MHK analizi yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda, tomografi ünitesi için kâr marjı % 71 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada, tomografi ünitesinin kâr marjının oldukça yüksek olmasının nedeni olarak, Sağlık Bakanlığı'nın tomografi fiyatlarını gerçek maliyetlerden hareketle yapmadığının bir göstergesi olabileceği ifade edilmiştir.

4. Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi

Maliyet yönetimi kavramı, özellikle 1990'lı yıllardan bu yana literatürde ve uygulamalarda sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Henüz ortak ve net bir tanımı mevcut değilse de, bu konuyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler çerçevesinde bir tanım yapılacak olursa, maliyet yönetimi; yöneticiler ve diğer ilgililerin kısa ve uzun vadede planlama ve kontrol faaliyetlerini yerine getirirken ortaya çıkan maliyet göstergeleri ile performanslarının ölçülmesi işlemidir. Maliyet yönetimini, işletme süreçleri ve faaliyetlerinin maliyetlerin etkilenebilmesi amacıyla düzenlenmesi olarak ifade etmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, maliyet yönetimi; mal ve hizmet maliyetlerini doğru olarak tespit etmek, işletmedeki süreçleri geliştirmek, israfı engellemek, maliyet etmenlerini tanımlamak, işletme faaliyetlerini planlamak ve çeşitli stratejiler oluşturmak amacıyla bütün faaliyetlerin yönetimi ve kontrolü olarak tanımlanabilmektedir (Kartal vd., 2019: 3). Dolayısıyla, maliyet yönetimini maliyetlerin planlanması, yönetilmesi, azaltılması ve geleceğe yönelik stratejik kararlar alınmasına ilişkin faaliyetlerin yönetildiği bir süreç olarak ifade etmek mümkündür.

Maliyet ise, işletmelerin mal ve hizmet üretmek amacıyla katlandıkları fedakarlıkların para ile ifade edilen tutarlarıdır (Civelek ve Özkan, 2015: 31). Örneğin, hedeflenen amaç sağlık hizmeti sunmak ise, bunlar için katlanılan fedakarlıkların parasal tutarı sağlık hizmetinin maliyetini oluşturmaktadır.

Sağlık kurumlarında sunulan hizmet maliyetlerinin doğru olarak hesaplanamaması durumunda, hizmet maliyetleri doğal olarak yanlış raporlanacaktır. Gerçek durumu yansıtmayan maliyet bilgilerinin sağlık kurumları yöneticileri tarafından kullanılmasının muhtemel sonuçları ise, sağlık kurumlarında kârlı bir şekilde gerçekleştirilen bazı faaliyetlere son verilmesi ya da sunulan hizmet fiyatlarının yanlış tespit edilmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Bear vd., 1994: 1).

İşletme yöneticilerinin bazı alternatifler arasında karar vermelerine yardımcı olan çeşitli maliyet kavramları bulunmaktadır. Bunları; geçerli maliyet, ek maliyet, marjinal maliyet, fırsat maliyeti ve batık maliyet şeklinde sıralamak mümkündür.

i) Geçerli Maliyet: Yönetim kararlarının alınmasında göz önüne alınması gereken maliyettir. Bir maliyetin alınacak yönetim kararlarıyla ilgili geçerli olup olmadığını belirleyebilmek için, maliyetin geleceğe ilişkin olup olmadığı ve alternatif kararlar arasında farklılık gösterip göstermediği hususlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Maliyetin geleceğe ilişkin olması, yönetim kararlarının alınacağı dönemde ortaya çıkması düşünülen nakit akışlarını ifade etmektedir. Bir maliyetin geçerli maliyet olarak nitelendirilebilmesi için, sadece geleceğe yönelik olması yeterli değildir. Bununla birlikte, alternatif kararlar arasında farklılık göstermesi de gerekmektedir (Kartal vd., 2019: 177). Örneğin; sağlık kurumlarının radyoloji ünitesi için satın alınacak bir tomografi cihazını kullanacak personelin ücreti, yönetim kararlarının alınması noktasında geçerli maliyettir.

ii) Ek Maliyet: İki alternatiften birinin diğerine tercih edilmesi durumunda katlanılacak ek maliyetlerdir. Başka bir ifadeyle, iki alternatif arasındaki maliyet farkını ifade etmektedir (Hacırüstemoğlu, 1995: 23). Örneğin; sağlık kurumlarında kullanılan tıbbi cihazların birinin bakım maliyeti 2.400 TL, diğerinin bakım maliyeti 2.750 TL olması durumunda, bu iki

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

cihazın bakım maliyetleri arasındaki 350 TL’lik fark tutarı ek maliyettir.

iii) Marjinal Maliyet: Üretim miktarında ortaya çıkan bir birimlik artışın toplam maliyette meydana getirdiği artış tutarıdır (Özer vd., 2012: 101). Örneğin; sağlık kurumlarında sunulan hizmet sayısının 1 birim artırılması durumunda, toplam maliyetlerde meydana gelen artış tutarı marjinal maliyettir.

iv) Fırsat Maliyeti: İki alternatiften birinin diğerine tercih edilmesi durumunda vazgeçilen alternatiften elde edilecek kazanç tutarıdır. Vazgeçme maliyeti olarak da bilinen fırsat maliyeti, vazgeçilen alternatiften sağlanabilecek olan ancak kaçırılan kazanç tutarını ifade etmektedir (Büyükmirza, 2010: 50). Örneğin; bir sağlık kurumu 150.000 TL’yi vadeli olarak bankaya yatırması ile hisse senedi satın alması alternatifleri arasında tercihini hisse senedi satın alınması yolunda kullanırsa, bankadan elde edilebilecek ancak vazgeçilen faiz geliri, fırsat maliyetidir.

v) Batık Maliyet: Geçmişte katlanılan ve geri kazanılması mümkün olmayan maliyetlerdir. Başka bir ifadeyle, yönetim kararlarından etkilenmeyen maliyetlerdir (Kartal vd., 2019: 179). Örneğin; bir sağlık kurumunda tıbbi görüntüleme cihazını kullanacak personel için yapılan eğitim giderleri, kurum faaliyetlerinin sonlandırılması durumunda batık maliyettir.

4.1. Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama

MHK analizi, özellikle maliyet ve hacim arasındaki ilişkiye bağlı olarak üretim ve satış sonuçlarını gözlemleyebilmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle, MHK analizi maliyet ve hacim arasındaki ilişkinin kâr üzerindeki etkisini göstermektedir. MHK analizi, tek bir ürünün başabaş noktasının veya hedeflenen kâr değerinin tespit edilmesine yönelik kullanılabileceği gibi, belirsizlik ortamında ya da birden fazla ürünün başabaş noktasının veya hedeflenen kâr değerlerinin tespit

edilmesine yönelik de kullanılabilir (Ekergil, 2017: 487).

MHK analizinin dayandığı birtakım varsayımlar bulunmaktadır. Bunlar (Kartal vd., 2019: 62);

- Tüm maliyetler, sabit ve değişken kısımlarına tam olarak ayrılabilir.
- Sabit maliyetler, geçerli faaliyet hacmi içinde değişmeyecektir.
- Değişken maliyetler, faaliyet hacmindeki değişimler ile aynı oranda değişecektir.
- Birim satış fiyatları, faaliyet hacmine göre değişmeyecektir.
- Analiz yapılan dönem içinde maliyet unsurlarının fiyatları değişmeyecektir.
- Etkinlik ve üretkenlik değişmeyecektir.
- Dönem başı ve dönem sonu stok değişimi sıfır olacaktır.

Maliyet yönetimi ve kâr planlamasının temel araçlarından olan MHK analizi, hastane işletmelerinde farklı iş hacimlerinde beklenen gelir, maliyet ve kâr arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. MHK analizinde maliyetler, sabit ve değişken maliyet olarak 2 gruba ayrılmaktadır (Özgülbaş ve Tarcan, 2014: 178).

Sabit Maliyet: Belirli bir üretim aralığında sabit olan ve üretim hacmindeki değişimlerden etkilenmeyen maliyetlerdir (Civelek ve Özkan, 2015: 538). Örneğin; hastane işletmelerinde kullanılan cihazların amortismanları ve genel reklam harcamaları ile ilgili maliyetler sabit maliyetlerdir.

Sabit maliyetlerin en önemli özelliği, toplam tutarları belirli bir üretim hacmindeki değişimlerden etkilenmeksizin sabit kalırken, birim üretim maliyetlerindeki paylarının değişim göstermesidir (Deran, 2013: 172).

Değişken Maliyet: Belirli bir üretim aralığında üretim hacmindeki değişimlere bağlı olarak artan ya da azalan maliyetlerdir (Granof, 1983: 499). Bu maliyetler, üretim hacmi arttığında artış göstermekte, üretim hacmi azaldığında azalış

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

göstermektedir. Üretim hacmi sıfır olduğunda (üretim yapılmadığında) ise, ortaya çıkmamaktadır. Örneğin; hastane işletmelerinde kullanılan tıbbi malzemeler (cerrahi eldiven, enjektör vb.) ve personel ücretleri ile ilgili maliyetler değişken maliyetlerdir.

Değişken maliyetlerin en önemli özelliği, toplam tutarları üretim hacmindeki değişime göre artış ve azalış gösterirken, birim üretim maliyetlerindeki paylarının değişim göstermemesidir (Keleş, 2019: 227).

i) Başabaş Noktası Analizleri

Başabaş noktası, toplam maliyetlerin toplam gelirlere eşit olduğu noktayı ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, başabaş noktası kâra geçiş noktasını göstermektedir. Bu noktada kâr sıfırdır.

MHK analizi, toplam gelir, toplam maliyet ve kâr fonksiyonlarının tespit edilmesinden başabaş noktası satış hacminin (satış miktarı ve satış tutarı) belirlenmesine kadar bazı işlemleri kapsamaktadır.

➤ Kâr Fonksiyonunun Belirlenmesi

İşletmelerin belirli bir faaliyet dönemindeki toplam geliri ile toplam maliyeti arasında ortaya çıkan olumlu farklar “kâr” olarak ifade edilmektedir (Ocak vd., 2004: 7). Başka bir ifadeyle, toplam kâr, toplam gelir ve toplam maliyet arasındaki olumlu farka eşittir. Buna göre, kâr fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilebilmektedir.

$$\text{Toplam Gelir} = f \cdot x$$

$$\text{Toplam Maliyet} = a \cdot x + b$$

$$\text{Kâr} = (f - a) \cdot x - b$$

f: Birim satış fiyatı

a: Birim değişken maliyet

x: Satış miktarı

b: Toplam sabit maliyet

Birim satış fiyatından birim değişken maliyetin düşülmesiyle elde edilen tutar (f-a), katkı payını göstermektedir.

Katkı payı (KP); satılan her bir birimin, o birime ait değişken gideri karşıladıktan sonra, toplam sabit giderleri karşılamak ve kâr elde etmek için geriye bıraktığı katkıyı ifade etmektedir (Büyükmirza, 2010: 411). Marjinal kâr olarak da adlandırılan KP, aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\text{Birim Katkı Payı} = \text{Birim Satış Fiyatı} - \text{Birim Değişken Maliyet}$$

$$\text{Toplam Katkı Payı} = \text{Toplam Satış Geliri} - \text{Toplam Değişken Maliyet}$$

$$\text{Katkı Payı (KP)} = f - a$$

Katkı payının, sabit maliyetlerden büyük olması kâr, küçük olması zarar meydana geldiğinin göstergesidir.

Katkı payının satış fiyatına bölünmesiyle elde edilen tutar ise, katkı oranını göstermektedir.

Katkı oranı (KO); satılan her bir birimin, o birime ait değişken gideri karşıladıktan sonra, toplam sabit giderlere ve kâra olan katkıyı ifade etmektedir (Büyükmirza, 2010: 412). KO, aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\text{Katkı Oranı (KO)} = \text{Katkı Payı} / \text{Satış Fiyatı}$$

➤ Başabaş Noktası Satış Hacminin Belirlenmesi

Kâra geçiş noktası olarak da adlandırılan başabaş noktası (BBN), satış hacmi yönünden satış miktarı ve satış tutarının fonksiyonu olarak aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\text{BBN Satış Miktarı} = \text{Toplam Sabit Maliyetler} / \text{Katkı Payı}$$

$$\text{BBN}_x = b / (f - a)$$

x: Satış miktarı

$$\text{BBN Satış Tutarı} = \text{Toplam Sabit Maliyetler} / \text{Katkı Oranı}$$

$$\text{BBN}_y = b / ((f - a) / f)$$

y: Satış tutarı

Başabaş noktası analizi yapılırken dikkate alınabilecek iki kavram bulunmaktadır. Bunlar;

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

güvenlik payı ve güvenlik oranıdır (Büyükmirza, 2010: 419-420).

Güvenlik Payı: Fiili satış hacmi ile başabaş noktası satış hacmi arasındaki farkı ifade etmektedir. Güvenlik Payı, aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Güvenlik Payı (GP) = Fiili Satış Tutarı – BBN Satış Tutarı

Güvenlik Oranı: Güvenlik payının fiili satışların yüzdesi olarak ifade edilmesidir. Güvenlik payının oransal gösterimi olarak da ifade edilebilen güvenlik oranı, aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Güvenlik Oranı (GO) = Güvenlik Payı / Fiili Satış Tutarı

Başabaş noktası analizi yapılırken güvenlik payı ve güvenlik oranının göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Güvenlik payı işletmenin zarardan tutar itibarıyla ne kadar uzak olduğunun göstergesi iken, güvenlik oranı işletmenin zarardan oran itibarıyla ne kadar uzak olduğunun göstergesidir. Örneğin; işletmenin fiili satış tutarı 200.000 TL, bababaş noktası satış tutarı 150.000 TL ise; güvenlik payı 50.000 TL, güvenlik oranı 0.25 olarak hesaplanmaktadır. Buna göre, işletmenin satışlarının 50.000 TL (güvenlik payı) veya % 25 (güvenlik oranı)’den daha fazla azalması durumunda zarar etmeye başlayacağını ifade etmek mümkündür.

Güvenlik payı ile katkı oranının çarpımı ise, işletmenin kâr marjını göstermektedir ve aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

Kâr Marjı (KM) = GP x KO

Çalışmanın bu bölümünde, maliyet yönetimi sürecinde sıkça yararlanılan MHK analizi yöntemi üzerine örnek uygulama geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında, “XYZ” adı verilen bir hastanenin biyokimya, mikrobiyoloji ve patoloji ünitelerinden oluşan tıbbi laboratuvar bölümü için geliştirilen örnek üzerinden MHK analizi yapılmıştır. Bu analiz işlemi sonucunda, XYZ Hastanesi’nin tıbbi laboratuvar bölümünün analiz sonuçları değerlendirilmiştir. XYZ Hastanesi

tıbbi laboratuvar bölümünün maliyetleri Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. Tıbbi Laboratuvar Bölümü Maliyetleri

Bölüm Adı	Toplam Gelir	Toplam Sabit Maliyet	Toplam Değişken Maliyet	Toplam Maliyet	Toplam Kâr/Zarar
Biyokimya Laboratuvarı	1.450.000	120.000	980.000	1.100.000	350.000
Mikrobiyoloji Laboratuvarı	1.850.000	750.000	500.000	1.250.000	600.000
Patoloji Laboratuvarı	550.000	350.000	150.000	500.000	50.000

i) Biyokimya Ünitesinin MHK Analizi

Katkı Payı = 1.450.000 TL - 980.000 TL = 470.000 TL

Katkı Oranı = 470.000 TL / 1.450.000 TL = 0,324138

Başabaş Noktası Satış Tutarı = 120.000 TL / 0,324138 = 370.213 TL

Güvenlik Payı = 1.450.000 TL – 370.213 TL = 1.079.787 TL

Güvenlik Oranı = 1.079.787 TL / 1.450.000 TL = 0,745 (% 74,5)

Kâr Marjı = 1.079.787 TL x 0,324138 = 350.000 TL

ii) Mikrobiyoloji Ünitesinin MHK Analizi

Katkı Payı = 1.850.000 TL - 500.000 TL = 1.350.000 TL

Katkı Oranı = 1.350.000 TL / 1.850.000 TL = 0,729730

Başabaş Noktası Satış Tutarı = 750.000 TL / 0,729730 = 1.027.777 TL

Güvenlik Payı = 1.850.000 TL – 1.027.777 TL = 822.223 TL

Güvenlik Oranı = 822.223 TL / 1.850.000 TL = 0,444 (% 44,4)

Kâr Marjı = 822.223 TL x 0,729730 = 600.000 TL

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

iii) Patoloji Ünitesinin MHK Analizi

Katkı Payı = 550.000 TL - 150.000 TL = 400.000 TL

Katkı Oranı = 400.000 TL / 550.000 TL = 0,727272

Başabaş Noktası Satış Tutarı = 350.000 TL / 0,727272 = 481.250 TL

Güvenlik Payı = 550.000 TL - 481.250 TL = 68.750 TL

Güvenlik Oranı = 68.750 TL / 550.000 TL = 0,125 (% 12,5)

Kâr Marjı = 68.750 TL x 0,727272 = 50.000 TL

XYZ Hastanesi'nin biyokimya, mikrobiyoloji ve patoloji ünitelerinin bulunduğu tıbbi laboratuvar bölümünün MHK analizi değerlendirildiğinde; başabaş noktası satış tutarı analizine göre, biyokimya ünitesinin 370.213 TL, mikrobiyoloji ünitesinin 1.027.777 TL ve patoloji ünitesinin 481.250 TL'lik bir tutarı yakalamaları durumunda toplam gelirleri, toplam maliyetlerine eşit olacaktır. Her üç ünitenin de bu noktalardan sonra kâra geçeceğini ifade etmek mümkündür. Muhtemel bir zarardan oransal olarak ne kadar uzak olduğunun göstergesi olan güvenlik oranı analizine göre, patoloji ünitesinin % 12,5'lik oranla zarara en yakın ünite olduğunu ifade etmek mümkündür. Zarara en uzak üniteler ise, sırasıyla % 44,4'lük oranla mikrobiyoloji ünitesi ve % 74,5'lik oranla biyokimya ünitesi olarak sıralanabilir. Yapılan MHK analizden de anlaşılacağı üzere, tıbbi laboratuvar bölümünde yer alan üniteler arasında biyokimya ünitesinin diğer ünitelere göre en kârlı laboratuvar ünitesi olduğu ifade edilebilir.

MHK arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesi için sadece kârı saptayan etkenlerden biri olan faaliyet hacmini değil de, bununla birlikte satış fiyatı, sabit maliyet ve değişken maliyet şeklinde diğer etkenlerin de kâr üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Özellikle, her sektörde olduğu gibi günümüzde sağlık sektöründe de oldukça artış gösteren rekabet ortamında sağlık

hizmetlerinin yürütülmesi noktasında bu hususların dikkate alınması daha gerçekçi sonuçların ortaya konulmasına olanak tanıyacaktır.

Örneğin; XYZ Hastanesi yönetimi faaliyet gösterdiği şehirdeki diğer semt kliniklerine de tıbbi laboratuvar hizmeti vermeyi düşünmektedir. Bu kliniklerden tıbbi laboratuvar hizmeti satın alma talebi oluşturabilmek amacıyla 50.000 TL tutarında reklam harcaması yapmayı amaçlamaktadır. Bu reklam harcamasına katlanması durumunda, biyokimya ünitesi için 17.500 TL, mikrobiyoloji ünitesi için 30.000 TL, patoloji ünitesi için 2.500 TL sabit maliyetlerinin artacağını öngörmektedir. Bununla birlikte, halihazırda 1.450.000 TL biyokimya, 1.850.000 TL mikrobiyoloji, 550.000 TL patoloji ünitelerinden geliri olan hastane işletmesinde yapılacak reklam harcamasının biyokimya ünitesi gelirlerini 100.000 TL, mikrobiyoloji ünitesi gelirlerini 150.000 TL, patoloji ünitesi gelirlerini 10.000 TL artıracığını tahmin etmektedir. Buna göre, reklam giderine katlanması durumunda ortaya çıkacak durum aşağıdaki gibi olacaktır.

➤ Biyokimya Ünitesi İçin Yapılan Analiz

Beklenen Toplam Katkı Payı = (Toplam Gelir + Beklenen Gelir) x KO

= (1.450.000 TL + 100.000 TL) x 0,324138

= 502.413,39 TL

Mevcut Katkı Payı = Toplam Gelir x KO

= 1.450.000 TL x 0,324138 = 470.000 TL

Katkı Payındaki Artış : 32.413,39 TL

Sabit Maliyetlerdeki Artış : 17.500 TL

Net Kârdaki Artış : 14.913,39 TL

➤ Mikrobiyoloji Ünitesi İçin Yapılan Analiz

Beklenen Toplam Katkı Payı = (Toplam Gelir + Beklenen Gelir) x KO

= (1.850.000 TL + 150.000 TL) x 0,729730

= 1.459.460 TL

Mevcut Katkı Payı = Toplam Gelir x KO

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

$$= 1.850.000 \text{ TL} \times 0,729730 = 1.350.000 \text{ TL}$$

$$\text{Katkı Payındaki Artış} : 109.460 \text{ TL}$$

$$\text{Sabit Maliyetlerdeki Artış} : 30.000 \text{ TL}$$

$$\text{Net Kârdaki Artış} : 79.460 \text{ TL}$$

➤ Patoloji Ünitesi İçin Yapılan Analiz

$$\text{Beklenen Toplam Katkı Payı} = (\text{Toplam Gelir} + \text{Beklenen Gelir}) \times \text{KO}$$

$$= (550.000 \text{ TL} + 10.000 \text{ TL}) \times 0,727272$$

$$= 407.272,32 \text{ TL}$$

$$\text{Mevcut Katkı Payı} = \text{Toplam Gelir} \times \text{KO}$$

$$= 550.000 \text{ TL} \times 0,727272 = 400.000 \text{ TL}$$

$$\text{Katkı Payındaki Artış} : 7.272,32 \text{ TL}$$

$$\text{Sabit Maliyetlerdeki Artış} : 2.500 \text{ TL}$$

$$\text{Net Kârdaki Artış} : 4.772,32 \text{ TL}$$

XYZ Hastanesi'nde toplam 50.000 TL tutarında reklam harcaması yapılması durumunda; biyokimya ünitesi kârının 14.913,39 TL, mikrobiyoloji ünitesi kârının 79.460 TL, patoloji ünitesi kârının 4.772,32 TL artacağı görülmektedir. Buna göre, 50.000 TL'lik bir reklam harcamasının XYZ işletmesinin tıbbi laboratuvar bölümündeki toplam kârda 99.145,71 TL tutarında bir artış sağlayacağını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, hastane işletmesi yönetimi tarafından diğer semt kliniklerine tıbbi laboratuvar hizmeti vermek üzere talep oluşturması bakımından reklam harcaması yapılması yerinde ve doğru bir karar olacaktır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Sağlık sektörü, her geçen gün artan taleple birlikte hızlı gelişim gösteren dinamik bir sektör haline gelmiştir. Bu sektörde faaliyet gösteren hastane işletmelerinin, mali bakımdan sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri ve kâr elde edebilmeleri için, maliyetlerini etkin bir şekilde yönetebilmeleri gerekmektedir. Bu bakımdan, bütün mal ve hizmet üreten işletmelerde olduğu gibi hastane işletmelerinde de MHK analizi son derece önemlidir. Bu çalışmada,

sağlık kurumları arasında en önemli konumda bulunan hastane işletmelerinin tıbbi laboratuvar bölümündeki ünitelere ilişkin maliyetlerin analizine ve alternatif kararların bu ünitelerin kârı üzerindeki etkilerine ilişkin örnek bir uygulama geliştirilerek analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, MHK analizi yöntemi ile yapılan maliyet analizinin, hastane işletmelerindeki hizmet birimlerinin kârlılığının gerçeğe uygun bir şekilde tespit edilebilmesi, sunulan sağlık hizmetlerinin doğru bir şekilde fiyatlandırılabilmesi ve alternatif kararların alınabilmesi noktasında büyük önem arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak, sağlık kurumlarında görev yapan yöneticilerin kendi işletmelerindeki maliyet verilerini kullanarak her bir faaliyet birimine ilişkin MHK ilişkilerini incelemeleri, birimlerin kârlılığının doğru bir şekilde tespit edilmesi, sunulan sağlık hizmetlerinin optimum bir şekilde fiyatlandırılması ve diğer sağlık kurumları ile rekabet edilebilmesi noktasında işletmelerine önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bear, R., Mills, R. and Schmid, F. (1994). Product Costing in Advanced Technology Environment. *Management Accounting*, 72(11): 1-20.
- Biçer, E. B., Ayarlıoğlu, M. A., Aygün, M. ve Kısakürek, M. (2016). Sağlık Kurumlarında Maliyet Muhasebesi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Büyükmirza, K. (2010). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi (15. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Civelek, M. ve Özkan, A. (2015). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Deran, A. (2013). Meyve Bahçesi İşletmelerinde Maliyet, Gider Ayrımı ve Maliyet Muhasebesinin Yararları. *International Journal of Food and Agricultural Economics*, 1(1):165-178.
- Ekergil, V. (2017). Maliyet Hacim Kâr Analiz Tekniğinin Müşteri Kârlılık Analizinde Kullanılması ve İşletmeler İçin Model Önerisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (3): 487-520.
- Ercan, C., Dayı, F. ve Nal, M. (2013). Sağlık İşletmelerinde Maliyet Hacim Kar Analizi: Radyoloji Ünitesi Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9): 43: 64.
- Granof, M. H. (1983). *Accounting For Managers and Investors*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Hacırüstemoğlu, R. (1995). Maliyet Muhasebesi. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi Tesisleri.
- İhracatı Geliştirme Merkezi (2020). Sağlık Kuruluşu. Web: <https://www.igeme.com.tr/saglik-kurulusu/>, adresinden 10.04.2020’de alınmıştır.
- Kartal, A., Gündüz, E. ve Sevim, A. (2019). Maliyet Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Keleş, D. (2019). Taşıyıcı Bitkilerin Üretim Maliyetlerinin Hesaplanması ve 16 Nolu Türkiye Muhasebe Standardına Göre Muhasebeleştirilmesi: Fındık Yetiştiriciliği Yapan Bir Tarım İşletmesinde Vaka Çalışması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kısakürek, M. ve Biçer, E. B. (2011). Maliyet Hacim Kar Analizinin Bir Hastane İşletmesi MR Ünitesinde Uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16 (2): 281-306.
- Küçükmadan, E. (2015). Marka, Sağlık Hizmetlerinde Markalaşma Ve Marka Sadakati. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maliye Bakanlığı (2008). Tedavi Yardımına İlişkin Uygulama Tebliği. Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081023-12.htm>, adresinden 10.04.2020’de alınmıştır.
- Ocak, S., Gider Ö., Top, M. ve Çetin, A. (2004). Muğla Devlet Hastanesi Tomografi Ünitesi Maliyet-Hacim-Kar Analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 7 (1): 3-38.
- Özer, M., Erdoğan, M., Tiryaki, A., Açıklın, S., Çiftçi, N., Yeldan, E., Özata, E, Gül, E. ve Ekinci, A. (2012). İktisada Giriş-I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özgülbaş, N. ve Tarcan, M. (2014). Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, B. (2008). Hastane İşletmelerinde Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Faaliyet Esasına Dayalı Maliyetleme Yönteminin

KELEŞ, D., “Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi Üzerine Örnek Bir Uygulama”

Rolü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8 (15): 301-318.

Yiğittop, V. M. (2008). Özel Hastane İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları ve İç Kontrol Sistemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi

Yağmur OKAY*

Özet

Bu çalışmada toplumsal cinsiyet kavramının kadınların iş hayatına katılımlarındaki etkileri, kadınların iş hayatı içindeki rolleri, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin düzenlemeler incelenmiştir. Ardından ülkemizde iş-aile hayatı dengesini kurmaya ilişkin uygulamalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İşgücü, Toplumsal Cinsiyet, Çalışma Hayatında Kadın, Toplumsal Cinsiyet Roller

The Effect of Gender Approach on Women's Participation in the Labor Market

Abstract

In this study, the effects of the gender concept on women's participation in working life, women's roles in working life, problems encountered and regulations for solving these problems were examined. Then, practices for establishing work-family life balance in our country were examined.

Keywords: Women Labour, Social Gender, Women in Working Life, Social Gender Roles

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, yağmur.okayy9@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6932-1898

1. Giriş

İnsanlığın varoluşuyla birlikte ilkel çağlardan günümüze toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarında pek çok değişiklikler yaşanmıştır. Toplumun kadın ve erkeğe yüklemiş olduğu roller tüm bu değişikliklerden her dönemde etkilenmiştir. Bu cinsiyet rolleri sonucunda kadınlar eve hapsedilmiş ve iş hayatından uzak tutulmuş, erkekler ise çalışma hayatında aktif olarak rol almışlardır. Sanayi Devrimi'yle yaşanan teknolojik gelişmelerle çalışma hayatında da yenilikler meydana gelmiştir. Önceleri insan gücüne dayanan çalışma biçimleri, daha sonra makineleşmenin sonucu olarak uzmanlaşmayı beraberinde getirerek işgücüne olan ihtiyacı ön plana çıkarmıştır. Yaşanan gelişmelerle eski geleneksel toplumlardaki aile içi üretimin yerini dışarda bulunan işyerlerine bırakmasına sebep olmuştur (Kablay ve Elma, 2018). Endüstrileşmeyle birlikte işgücü piyasasında kadınlar da yer almıştır. Önceleri ev içi işlerle bağdaştırılan ve ücretsiz emek olarak görülen kadın, işgücü piyasasına atılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği “kadın işi” – “erkek işi” gibi kalıplara işgücü piyasalarında yer alan kadınların çoğunluğu maruz kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı da toplumsal cinsiyet kavramının kadınların iş hayatındaki yerine olan etkilerinin ve kadınların iş hayatında karşılaştıkları sorunların neler olduğunun ortaya koyulmasıdır. Bu nedenle önce toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı konuları ele alınacak daha sonra da kadın işgücü kavramı ve kadınların iş hayatında yaşadıkları sorunlar incelenecektir. Aynı zamanda kadınların iş hayatında yaşadıkları sorunlara yönelik düzenlemelerden bahsedilecektir.

2. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Cinsiyet kavramı, kişilerin doğduğu andan itibaren biyolojik anlamda değişikliklerinin sınıflandırılmasıdır (Akkaş, 2019: 99). Toplumsal cinsiyet kavramı ise, yalnızca biyolojik değişikliklerin olmadığını, toplumun kadın ve

erkeğe yüklemiş olduğu roller, bakış açıları, algıları, beklentileri ve kültürel değerlerdeki değişikliklerin de olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2018: 2). Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin toplum tarafından kendilerine yüklenen hal ve hareket, davranışlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Ecevit, 2003: 83). Cinsiyet kavramı, kadın ile erkeğin davranışlarıyla hareketlerinin sebebini biyolojik nedenlere dayandırırken toplumsal cinsiyet kavramı da kadınların ve erkeklerin davranışlarıyla hareketlerini yaparken toplumdaki aynı zamanda kültürden etkilenerek yaptıklarını belirtir (Zeybekoğlu Dünder, 2012).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet birbirlerinden farklı olsa da tam anlamıyla birbirlerinden kopmaları mümkün değildir. Çünkü toplumsal cinsiyet kavramının hem kadınlara hem de erkeklere yüklemiş olduğu rol ve görevler aslında kadın ve erkeklerin fiziki anlamda değişikliklerine dayanmaktadır ve bu da cinsiyet kavramı ile toplumsal cinsiyet kavramının birbiriyle ilişkisini göstermektedir (Dökmen, 2004). Cinsiyet kavramı daha çok kadınlar ve erkeklerin biyolojik farklılıkları olarak belirtilirken toplumsal cinsiyet kavramı, kişilerin sosyo-kültürel anlamda taşıdıkları kişiliklerdir. Cinsiyet kavramı genel olduğundan sabittir ancak toplumsal cinsiyet kavramı, kültürlerle ilişkili olduğundan değişiklik gösterebilir (Akkaş, 2019: 200). Biyolojik açıdan farklı olan kadın ve erkek, toplumsal cinsiyetin kendilerine yüklemiş olduğu rollere göre tekrar şekillenir. Toplumun kadın ve erkeğe yüklemiş olduğu farklı yükümlülük ve görevler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu farklılıklar gerek aile ilişkileri, günlük hayat ve iş hayatında, gerekse evlilik hayatında etkili olarak görülmektedir (Ecevit, 2011).

Toplumsal cinsiyet kavramı; toplumsal kalıplaşma, farkına varma ve farklılaşma olarak sınıflandırılabilir. Kadın ve erkeğin davranışlarının uygun olup olmadığı ya da ne tür işleri yapıp yapamayacağı, yaşadıkları toplum içerisinde zamanla öğrenilir. Yani kadın veya erkek için toplumun onlara yüklediği roller zaman içinde değişiklik gösterebilir. Buna göre

toplumsal cinsiyet kavramı sabit değil sürekli yenilenen bir kavramdır (Bütün, 2010: 12).

3. Toplumsal Cinsiyet Roller

Kadın ile erkek için oluşturulan kişilik, hal ve hareket gibi özellikleri içinde barındıran toplumsal cinsiyet rolleri geniş bir olgudur. Bu roller, devamlı uygulanarak toplum tarafından yıllar içinde kalıplaşmış bir hal alır (Eroğlu vd., 2007). Kişilerin doğduğu, içerisinde yer aldığı toplumun kültürü, kadın ya da erkeğin hal ve hareketlerine, davranışlarına bazı roller yüklemektedir. İnsanlar kadın ya da erkek olarak doğup, içinde yer aldığı toplumda büyütülürken, toplumun onlara yüklemiş olduğu davranış, hal ve hareketlere göre kız ya da erkek çocuk olma durumunu kavrayarak yetişirler (Terzioğlu ve Taşkın, 2008). Toplumsal genellemeler üzerine davranışlar çocukluktan itibaren başlamaktadır. Kız çocuklarına oyuncak bebekler verilirken, erkek çocuklarına araba kamyon ve top vb. oyuncaklar verilmiştir (Boylu vd., 2016).

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik değişikliklere göre meydana gelen toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyete bağlı iş bölümü içinde oluşur. Toplumun kadın ve erkek için oluşturmuş olduğu toplumsal cinsiyet rolleri toplumsal varlığın bir parçasını oluşturur. Toplumun kadın için oluşturduğu roller ve davranış şekilleri, kadının anneliği ve kendini eşi ve çocuklarına adayışı, toplumun erkek için oluşturduğu roller ve davranış şekilleri ise, eşini ve çocuklarını bakmak ve korumak sorumluluğu olarak sıralanabilir. Bu genellemeye göre toplum kadından anneliği ve iyi bir eş olmayı talep ederken, erkekten ise güzel bir işte çalışmasını ve ailesini geçindirmesini talep eder (Bütün, 2010). Toplumsal cinsiyet farklılığının nedenlerinden biri biyolojik değişiklikler olarak söylenebilir. Bu değişikliklerin nedeni ise kadının annelik ruhuna sahip olmasıdır. Bu durum kadının eve bağlanmasına neden olmuştur. Erkeğin ise dışarıda çalışarak zaman geçirmektedir. Söz konusu biyolojik değişiklikler nedeniyle ortaya çıkan bu iş bölümü toplumsal yapıda kadının evde çocuklarıyla olduğu, erkeğin ise dışarıda çalışıp para kazandığı genellemesini

oluşturmuştur (Kaypak, 2014). Bu genellemelere göre toplumun kişilerden beklentileri cinsiyetlere bağlıdır. Yani toplumsal genellemeler, kadınlardan evde olup çocukları ile ilgilenmesi, evini çekip çevirmesi, eşine karşı sabırlı ve anlayışlı olması beklenirken, erkeklerden ise ailelerine bakması, evinin kontrolünü sağlamasını para kazanmasını beklemiştir (İmamoğlu, 1991).

Cinsiyet rollerindeki farklılıklar daha ilkel toplumlarda da görülmektedir. İlkel toplumlarda da kadın ve erkeğe verilmiş roller birbirinden farklıdır. Kadınlar genellikle ev ile ilgili, yiyecek toplama, yemek pişirme gibi üretim ya da imalat tarzı işlerle uğraşırken, erkeklerin genellikle avcılık gibi süreklilik gerektiren ve daha tehlikeli işlerle uğraştıkları görülmektedir (Acar Savran ve Tura Demiryontan, 2016).

Ülkemizde cinsiyet rollerine bakıldığında benzer durumlar görülmektedir. Cinsiyet rolleri, farklı formlarda görülmektedir. Köyde bulunan kadınlar, aşirette göçebe bulunan kadınlar, kasabada bulunan kadınlar, büyük şehirlerde bulunan kadınlar, eğitimli kadınlar olarak farklı gruplarda sınıflandırılrsa da cinsiyet rolleri açısından benzer özellikler taşımaktadır. Kadının gerek iş hayatındaki gerekse ev hayatındaki görevi ne olursa olsun, katkıları yok sayılarak eve, çocuklarına ve ailesiyle ilgilenmesi düşüncesi ön plana çıkıyor, erkekler için ise, dışarda çalışıp eve ve ailesini geçindirme düşüncesi devam ediyor (Kandiyoti, 2013).

Yukarıda anlatılanların yanı sıra, kadın eğitimi de olsa, eşine ya da ailedeki erkeklere meydan okumamalı ve ayrımcılığı dile getirmemelidir. Kadınların çalışması, toplumda utanç kaynağı olarak görülmekte, kadının kazancı ise dikkate alınmamaktadır. Kadınların üretimden uzak tutulması, ailede geçim görevinin erkeklere verilmesini ve kadının eve kapatılmasını tetikliyor. Bu durumda, erkek parasal konuları elinde tutarken, kadın sadece ev ve çocuklarıyla alakalı işleri yapmakla görevli olduğu görülmektedir (Kandiyoti, 2013).

4. Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Eşitsizliği

Ayrımcılık kavramı, bireyin cinsiyeti, dili, dini, ırkı, rengi, etnik kökeni, politik görüşleri, genetik özellikleri, yaşlılığı, malullüğü, anneliği ya da cinsel tercihleri açısından dışlanması ve haklarından mahrum bırakılmasıdır (Kaya, 2014: 47). İş piyasasındaki ayrımcılık ise, eşit özellikteki kişilere, cinsiyetine, yaşına, etnik kökenlerine göre farklı davranılması durumudur (Çolak ve Altan, 2003).

Sosyal açıdan ayrımcılığın en yaygın olarak görüleni cinsiyete bağlı ayrımcılıktır. Çocukluktan itibaren başlayan ve toplumun kadın ile erkek üzerine yüklediği toplumsal cinsiyet rolleri, kişinin hal ve hareketleri ile şekillenmeye başlar. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin sosyo-kültürel ve ekonomik olarak birbirinden farklı olduğu fikrine dayanmaktadır (Akkaş, 2019). Cinsiyetlerin bazı farklı özellikleri olsa da toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kişinin anatomik varlığının dışında cinsiyet rollerinin toplumun gerekliliklerine göre farklılaşmasına dayanır. Kişiler doğduğu andan itibaren toplumun kendilerine yüklemiş olduğu rollerle yaşar ve onlara göre büyürler. Bu rollerin cinsiyetlere göre farklı oluşu da ayrımcılığı beraberinde getirir (Uluocak vd., 2014). Cinsiyet ayrımcılığı, gücü bakımından eşit durumda olan kişilerin sadece cinsiyeti nedeniyle farklı davranılması durumudur (Alparslan vd., 2015).

Kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler en çok, istihdam edilebilme, çalışma ortamı ve şartları ve ücretler konusunda görülmektedir (Kendirli ve Karali, 2018). Kadınlar erkeklere göre daha çok ayrımcılığa uğrarlar. Kadının hem çevrede hem de aile içerisinde ilk görevinin ev içi işler ve çocukların bakılması olarak görüldüğünden, kadınlar iş piyasasından uzaklaştırılmış ve ayrımcılığa maruz kalmışlardır (Sarı, 2017). Kadınlar, iş ve eğitim imkanlarından erkeklere göre daha az faydalanmışlar ve çalıştıkları sürelerde de ücretlerini az miktarda almışlardır (Alparslan vd., 2015). Kadınlara iş piyasasında, özellikle ücretlerin ve mesleki terfilerin verilmesinde de ayrımcılık yapılmaktadır (Acar, 1992). Kadın işçiler terfi konusunda da

ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Erkek işçilere genellikle, daha çok yükümlülük ve beceri gerektiren işlerde görev verilirken kadın işçilere ise daha çok vasıf seviyesi düşük olan, daha az beceri ve yükümlülük gerektiren işlerde görev verilmektedir. Erkekler, kadınlara göre görevlerinde daha hızlı yükselirken, kadınlar görevlerinde ya çok düşük seviyelerde yükselir ya da hiç yükselmemektedir. Bu sorunların yanı sıra, kadınlar erkeklere göre daha az ücretle çalıştırılmaktadır (Dalkıranoglu, 2006).

Kadınlara mesleklerde de ayrımcılık yapılmaktadır. Özellikle “kadın işi”- “erkek işi” olarak belirtilen bu ayrımcılığa göre, erkeklerin genellikle polislik, mühendislik, doktorluk gibi mesleklerde çalışması beklenirken, kadınların da genellikle öğretmenlik, hemşirelik, aşçılık, memurluk gibi mesleklerde çalışmaları beklenmektedir (Çitçi, 1982). Bu meslekler, kadınların hem işlerinin hem de aile hayatlarının bir parçası gibi görülürken aynı zamanda büro işleri gibi düzen gerektiren işler de kadın işi olarak nitelendirilmektedir (Tan, 1979). Kadınlar iş görüşmelerinde de ayrımcılığa uğrarlar. İşe alınmalarda kadınlara medeni halleri, çocuk sahibi olup olmadıkları gibi sorular sorulmakta ve bunlara göre işe kabulde tercih edilmektedirler (Alp, 2007).

Çalışma hayatında yapılan ayrımcılık iki grupta incelenmektedir. Bunlar, açık ve örtülü ayrımcılıktır. Açık ayrımcılıkta, cinsiyetler arası direkt bir ayrımcılık söz konusudur. İşe alınmalarda sadece erkeklerin başvurmasının istenilmesi ve kadın işçilerin hamilelikleri sebep gösterilerek işten çıkarılmaları gibi haller söz konusudur (Dalkıranoglu ve Çetinel, 2008). Herhangi bir cinse üstünlük sağlandığı düşüncesinin olmadığı durumlarda, özellikle bir cinsiyetin olumsuz bir şekilde etkilenmesi de örtülü ayrımcılığı oluşturur (Arisoy ve Demir, 2007). Bunun yanı sıra, işe alınmalarda çocuklu annelerin tercih edilmemesi, kriz zamanlarında öncelikle kısmi zamanlı çalışanlar ve kadınların işten çıkarılması, prim ve ikramiyelerden kısmi zamanlı çalışan kadın işçilerin yararlanamaması, seyahat icap eden durumlarda evli olmayan

kadınların seçilmesi gibi haller örtülü ayrımcılık olarak kabul edilmektedir (Ergüneş, 2010).

5. Çalışma Kavramı

Çalışma kavramı ile ilgili farklı birçok tanım yapılmıştır. Çalışma kavramı köken bilimine göre, yorgunluk ve zahmet çekmek anlamlarına gelmektedir (Lordoğlu vd., 1999: 1). Kant’a göre insan çalışmak mecburiyetinde olan bir varlık olarak nitelendirilmektedir. Çalışma, insanın varoluş şartlarından biri olarak tanımlanmıştır (Samsun, 2017: 162). Marksist görüşe göre çalışma, toplumsal ilişkilerin temelidir. Bu görüş, çalışma kavramını üretimle biten bir eylem olarak sayar ve çalışmanın farklılaştırıcı hükümlerini ele alır. Bu görüşe göre çalışma, kişinin kendini yeni baştan üretmesi ve kişinin toplumsallaştırılması anlamıyla ele alınmıştır (Ergüder, 2006: 60). Çalışma, fiziksel ve zihinsel anlamda güç ve emek harcayarak bunun karşılığında bir gelire hak kazanmanın ötesinde bir kavramdır. İnsanların çalışma kavramına bakışında gelir kazanmanın yanı sıra bireysel anlamda tatmin edilmek gibi farklı düşünceler de görülmektedir (Kumaş ve Fidan, 2005).

Çalışma kavramı, toplumsal bir birlik olarak incelendiğinde günümüzde insan bağları bakımından olumlu olarak görülse de antik çağlarda yalnızca kölelere yöneltilen bir faaliyet olmuştur (Küçükalp, 2000: 1). Çalışma kavramı ilkel toplumlarda besin toplama ve savunma faaliyetleri olarak görülürken, çeşitli madenlerin bulunup kullanılmaya başlanmasıyla çalışma sonucunda artış gösteren üretimle birlikte artık ürün de artmış ve topluluklarca paylaşılmıştır. Daha sonra ticaretin gelişmesi ve mülkiyet kavramının oluşmasıyla çalışma kavramı değişim göstermiştir. Bu gelişmeler Sanayi Devrimi’yle daha farklı boyutlar kazanarak işçi sınıfını oluşturmuştur (Ceylan Ataman, 2014). Ortaya çıkan işçi sınıfı üretim araçlarına sahip olmadığı için hayatını devam ettirebilmek amacıyla çalışma karşılığında sağlayacağı gelire ihtiyaç duymaktadır. Ancak sanayileşmenin ilk dönemlerinde mülksüzlük çalışma sebebi olarak görülürken, günümüzde işçi sınıfının çalışması

mülkiyet sahibi olma üzerine kurulmaktadır. Diğer bir ifadeyle işçi sınıfının mülk sahibi olabilmek için borçlu hale getirilmesi işçilerin işsizliği göze alamamalarına yol açmaktadır (Kablay, 2018).

Günümüzde ise çalışma kavramı olumlu anlamda nitelendirilen bir kavramdır. Çalışma kavramı, insanların çalışırken kabiliyetlerini göstererek faaliyette bulunmaları ve bunun karşılığında maaş elde etme, takdir edilme gibi sonuçlarla karşılaşması açısından olumlu bulunmaktadır (Lordoğlu vd., 1999: 3). Çalışma kavramı, toplumsal cinsiyet rolleri açısından farklılıklar içermektedir. Çalışma kavramı genellikle erkeklerin faaliyette bulunmaları olarak görülmektedir. Toplumun kadın ve erkeğe yüklemiş olduğu roller nedeniyle, çalışmak erkeklere yüklenilmiş bir faaliyet olarak görülmüş bu nedenle kadınlar iş hayatından dışlanmıştır. Ancak değişen dünya kadının bu rollerdeki sınırlılığını ortadan kaldırmış ve kadınlar da çalışma hayatında yer almışlardır. (Kumaş ve Fidan, 2005).

6. Kadın İşgücü

Kadın işgücü kavramı, cinsiyete dayalı feminist yaklaşımlarda ve ekonomiye dayalı işgücü piyasalarında birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Feminist yaklaşımlarda, kadının işgücü piyasasındaki konumu cinsiyet kavramıyla açıklanırken, piyasada kadın-erkek ayrımcılığının ortadan kaldırılmasıyla işgücü piyasasında kadın emeğinin olumsuzluklarının da ortadan kalkacağı düşünülmektedir (Ergüder, 2006: 62). Erkeklerin benlikleri, kadın emeğine dayalıdır ancak bu emek, kadını kendi hayatından ve benliğinden mahrum bırakmaktadır. Bazı feminist yaklaşımcılara göre, kadınlar eve odaklı yaşadıkları için ikinci cins olarak nitelendirilirler. Buna etki eden şeylerden biri de cinsiyet eşitsizlikleri ve toplumun dayattığı rollerdir. En kabul edilen feminist yaklaşımlara göre, kadın ve erkeğin aralarındaki farkın asıl başladığı yer ev ve evin işleri olarak görülmektedir (Bora, 2018: 62-64).

Ekonomiye dayalı olan Neoklasik kurama göre, rekabet ortamında ücretler, işgücü tarafından

üretilen marjinal ürün verimliliğine eşittir. Bu koşulda eşit üretme gücüne sahip işgücü, hiç olmazsa uzun dönemlerde eşit ücret alması gerekmektedir. Yani rekabet ortamında, eşit üretim gücüne sahip olanlar için ücret eşitsizliklerinin uzun dönemde olamayacağı belirtilmiştir. Fakat bütün bu kuramlara karşın kadın-erkek arasında ücret eşitsizlikleri hala devam etmektedir (Palaz, 2008: 90). Marksist düşünce, kadının işgücü kavramını ev içinde ve ev dışında olarak iki grupta incelemiştir. Kadın işgücünün ev içinde değerlendirilmesinde, kadının emeği yok sayılmıştır. Kadın işgücünün ev dışında değerlendirilmesinde ise, kadın ücretli şekilde çalışsa da emeği yine görünmez kalmaktadır (Ergüder, 2006).

Kadınların ve erkeklerin işgücü piyasasına girmeleri ve sosyal haklardan faydalanmaları konusunda sayılarına bakıldığında, erkeklerin söz konusu haklardan daha çok yararlandığı görülmüştür. Bu durumda kadınlar ikinci sınıf olarak kalmışlardır. Kadınların sosyal haklardan yararlanmaları genellikle erkeklerle ilişkileriyle belirlenmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda kadın hareketleri ve mücadeleleri sonucunda kadınlar, işgücü piyasalarına girmede ve sosyal haklardan faydalanmada erkeklere sağlanan hakları elde etmişlerdir (Dedeoğlu, 2012). Kadınlar daha çok enformel sektörlerde çalıştıkları için kadının emeği görünmez kalmaktadır. Hem işgücü piyasasındaki emeği hem de ev içi işlerdeki emeği göz ardı edilmektedir. Kadın çalışıyor olsa bile evi geçindiren kişi erkek olarak görülmüş kadının kazancı ek gelir olmaktan öteye geçmemiştir (Ergüneş, 2010).

Tablo 1. Türkiye’de 2018-2021 Yılları Arası (15+ Yaş) İşgücüne Katılma Oranı (%)

Yıllar	2018	2019	2020	2021/02
Kadın	34,2	34,4	30,9	31,6
Erkek	72,7	72	68,2	68,5
Genel	53,2	53	49,3	49,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

İşgücü istatistikleri incelendiğinde, 2018 yılında genel işgücüne katılma oranı %53,2 iken 2019 ve 2020 yıllarında düşüş göstermiştir. 2021 yılının

şubat ayındaki işgücü istatistiklerine göre işgücüne katılım oranı 2020 yılına göre artış göstererek %49,9 olmuştur. Kadınların işgücüne katılma oranları incelendiğinde ise 2018’de %34,2 iken 2019 yılında %34,4’ e yükselmiş, 2020 yılında sert bir düşüş göstermiş, 2021’in şubat ayında ise artış göstererek %31,6 olmuştur. Erkeklerin işgücüne katılım oranlarına bakıldığında 2018’den 2020’ye kadar düşüş göstermiş ancak 2021’in şubat ayında %68,5’e yükselmiştir. Bu tabloda dikkat çeken asıl durum kadın-erkek işgücüne katılma oranları arasındaki ciddi farktır. İşgücü istatistikleri incelendiğinde kadınların işgücüne katılma oranlarının, erkeklerin işgücüne katılma oranlarının yarısından daha az olduğu görülmektedir. Bu da kadınların işgücü piyasalarına katılmalarında erkeklere kıyasla daha çok zorlandıklarının bir göstergesidir.

Tablo 2. Türkiye’de 2018-2021 Yılları Arası (15+ Yaş) İstihdam Oranı (%)

Yıllar	2018	2019	2020	2021/02
Kadın	29,4	28,7	26,3	26,5
Erkek	65,7	63,1	59,8	59,5
Genel	47,4	45,7	42,8	42,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

İşgücü istatistiklerine bakıldığında, 2018 yılının genel istihdam oranı %47,4 iken 2019’da %45,7 ve 2020 yılında ise %42,8 olarak düşüş göstermiştir. 2021’de şubat ayının istihdam oranı ise geçen yıla göre artış göstererek %42,9 olmuştur. Kadınların istihdam oranları 2018’den itibaren 2019 ve 2020 yılı da dahil olmak üzere düşüş göstermiştir. 2021 yılının şubat ayında ise istihdam oranı yükselerek %26,5 olmuştur. Tabloya göre erkeklerin istihdam oranları ise 2018’den itibaren 2021 yılının şubat ayına kadar düşüş göstermiştir. Bu tabloya göre erkekler kadınlara göre iki kat daha fazla istihdama katılmaktadır. Bu durum Tablo 1’deki işgücüne katılım oranları arasındaki farklılıklarla benzer durum taşımaktadır.

Kadınlar işgücü piyasalarında iş bulma konusunda dezavantajlı kesimler arasında yer almaktadır. Kadınlar işgücü piyasalarında iş

bulsalar dahi çoğunlukla geçici istihdam türleriyle istihdama katılabilmektedirler. Kadınlar genellikle toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle geleneksel üretim alanları, bakım hizmetleri, tarım sektörü ve enformel sektörde istihdam bulabildikleri için tarım dışında kalan diğer sektörlerde iş bulmakta oldukça zorlanmaktadır. Bu durum da kadınların enformel sektörlerde güvencesiz biçimde ve düşük ücretlerle çalışmalarına neden olmaktadır (Kablay, 2018). Enformel sektör dışında işgücü piyasalarında bulunan kadınlar ise kalıplaşmış cinsiyet rollerinin beraberinde getirdiği işlerde de yer almaktadır. Bazı araştırmalara göre, kadın işi olarak tanımlanan, öğretmenlik, çocuk bakıcılığı, hemşirelik gibi mesleklerin yapımında kadın emeğinin ciddiye alınmadığı görülmektedir. Bazı mesleklerde kadınların bilgi ve becerileri erkeklere göre daha iyi olsa da erkeklerden daha az ücret aldıkları görülmektedir (Palaz, 2008).

Tablo 3. Türkiye’de 2018-2021 Yılları Arasında (15+ Yaş) İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımları (Bin Kişi)

Yıllar	Cinsiyet	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2018	Kadın	2 353	1 363	82	5 219
	Erkek	2 943	4 312	1 911	10 553
2019	Kadın	2 241	1 348	67	5 267
	Erkek	2 856	4 213	1 482	10 603
2020	Kadın	2 195	1 292	79	4 916
	Erkek	3 088	4 064	1590	10 042
2021/02	Kadın	1 702	1 486	73	5 223
	Erkek	2 698	4 289	1 458	10 221

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

Tablo 3 incelendiğinde kadınlar tarım sektöründe erkeklerle paralel şekilde yer almışlardır. Sanayi sektörüne bakıldığında ise erkeklerin bu sektörde kadınların nerdeyse üç katı kadar yer aldıkları görülmektedir. Benzer durum inşaat sektöründe de görülmektedir. İnşaat sektöründe erkekler kadınlara göre en az yirmi kat daha fazla yer almaktadır. Diğer sektörlerle kıyaslandığında kadınların daha çok hizmetler sektöründe çalıştığı ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi ise tarımın hâkim olduğu ekonomilerin yerini sanayi ve hizmetler sektörüne bırakmış olmasıdır. Ancak Tablo 3’te de görüldüğü üzere kadın işgücününün

çalışma hayatına katılımının artması kadın-erkek eşitsizliğinin engellenmesini sağlayamamıştır.

Kadın işgücü kavramının farklı tanımlarının altında kadının ekonomik olan ve ekonomik olmayan faaliyetleri ele alınmaktadır. Ekonomik faaliyetler, kadının işgücü piyasasında emeğiyle çalışması karşılığında bir ücret alması olarak açıklanır. Ekonomik olmayan faaliyetler ise, evdeki işlerle uğraşması ve çocuk bakmak olarak açıklanır. Kadının ev içinde harcadığı zamanı ve eforu ekonomik anlamda gelir getirisi sağlamadığı için ekonomik olarak sayılmamaktadır (Cam, 2003). İlerleyen dönemlerde kadınların, erkeklere göre düşük ücrette ve güvencesiz işlerde de olsa işgücü piyasasına katılımlarında yükselişler gözlemlenmiştir. Modern zamanlarda ise, kadın işgücünün durumu gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha sağlıklıdır. Ancak kadın-erkek ayrımcılığının tamamıyla ortadan kalktığı söylenemez (Kılıç ve Öztürk, 2014). Kadınların istihdama girişindeki engeller kanunlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu ayrımcılığın gerçek anlamda ortadan kalkması için uygulamada kadınların ev içi işlerinin azaltılması ve bu rollerde kadınlara kolaylık sağlayacak hizmetler geliştirilmelidir. Böylece kadınlar da erkekler gibi evdeki rollerinden zaman bularak kariyerlerine odaklanma fırsatı bulmuş olurlar (Dedeoğlu, 2012).

7. Kadın İşgücününün İş Hayatında Karşılaştığı Sorunlar

Günümüzde kadınlar, önceki dönemlere göre daha çok eğitilmiş ve donanımlı durumdadır. Ancak toplumun kadın ve erkeğe yüklemiş olduğu roller nedeniyle kadına her şeyden önce evin annesi gözüyle bakılmaktadır. Kadınlar çalışıyor bile olsa önceliğinin evi ve çocukları olduğu düşüncesi hala devam etmektedir. Her dönemde olduğu gibi yine sadece cinsiyet farklılığı nedeniyle kadına ikinci sınıf muamelesi yapılmaktadır. Özellikle iş hayatında kadınlara erkeklerden daha farklı davranılmaktadır.

Cinsiyete bağlı ayrımcılık her alanda yaşanmaktadır. Kadınlar erkeklere göre daha az ücret almakta, işyerlerinde psikolojik veya cinsel

tacize uğramakta, terfi almakta zorluk (cam tavan kavramı)¹ çekmekte, daha iyi yerlere gelebilmek için erkeklerden daha fazla çalışmakta, erkeklere göre sosyal ve sendikal haklardan daha az faydalanmaktadır. Bu gibi sebepler kadınların iş hayatında yaşadığı önemli problemlerdir. Yaşanan problemler nedeniyle, iş hayatına atılmayan kadınlar ve eğitim durumundaki kızlar etkilenmektedir. Aynı zamanda kadın işi-erkek işi düşüncesi nedeniyle de bazı iş ve meslekler için eşit durumlarda olsalar dahi erkekler ön planda olmakta ve bu da kadın işgücünü olumsuz yönde etkilemektedir (Acar, 1992).

Kadınların iş hayatında yaşadığı en büyük problemlerden biri olan ücret farklılığıdır. Ücret farklılıklarını önlemek amacıyla uluslararası ve ulusal düzeyde anlaşmalar yapılmıştır. Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına dair Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından onaylanan pek çok belge ve sözleşme bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'in (BM) onayladığı belge ve sözleşmeler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Uluslararası Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara Ait Uluslararası Sözleşme ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Ait Sözleşmesi (CEDAW) olarak sıralanmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde yer alan madde 23'te, tüm insanların herhangi bir ayırım yapılmadan, eşit işe eşit ücret almaya hakkı olduğu belirtilmektedir (Hekimler, 2009). Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi madde 7'nin a fıkrasının (i) bendinde kadın ve erkeklerin eşit işe eşit ücret ilkesiyle çalıştırılmasının güvence altına alındığı belirtilmektedir (Kaya, 2012). Aynı zamanda Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Ait Sözleşmesi (CEDAW) madde 11'de istihdamda ayrımcılık ve eşitlikle ilgilidir. Bu sözleşme kadınların ücret eşitliği, istihdamdaki kadın-erkek eşitliği, terfi alma ve sosyal haklardan eşit şekilde yararlanma gibi

konuları da kapsamaktadır (Belek Erşen, 2006). Avrupa Birliği tarafından onaylanan Roma Antlaşması'nın 141. maddesinde de kadın-erkek eşit işe eşit ücret ilkesi yer almaktadır (Süral, 2002). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün onayladığı Filedelfiya Bildirgesi'nde ayrımcılık belirten diğer konular dışında ücretler ve kazançlar konusunda herkesin eşit şekilde yararlanma olanağının sunulması savunulmaktadır (Nurdoğan, 2018). Aynı şekilde Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından onaylanan 100 Sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi'nde cinsiyete dayalı ayrımcılığın önüne geçerek kadın ve erkeğe eşit ücretler verilme amacı yer almaktadır (Taşkent, 1995). Ulusal ve uluslararası sözleşmelerde ücretlerin ayrımcılığı konusunda yasaklamalar yapılsa da bu sorun önlenememiştir. Kadınlar hala erkeklere göre çok daha az ücret almakta ve bu ayrımcılık hala sürmektedir (Yıldırak vd., 2003). Emeğin yoğun olarak kullanıldığı üretim sistemlerinde çalışan kadınlar erkeklere göre daha düşük ücretler karşılığı çalışmaktadır ve kadınlar erkeklere göre daha düşük maliyetli olduklarından kadın işçiler tercih edilmektedir. Kadınların evlilik ve doğum nedeniyle işten ayrılma potansiyelinin fazla olduğu düşüncesi de ücret ayrımcılığına yol açmaktadır (Ergüneş, 2010). Kadınlara yapılan ücret ayrımcılığının sebeplerinin en önemlisi kadının evine ve çocuklarına bağlı olması düşüncesidir. Bu düşünceye göre kadınlar sadece eviyle ilgili işlerde uğraşmalı ve çocuklarıyla ilgilenmeli, erkek ise çalışıp ailesini geçindirmelidir. Bir başka sebep ise, anatomik farklılıklar nedeniyle kadınların daha az güç gerektiren ve daha az riskli işleri seçmesi düşüncesidir. Kadınlar böyle işlerde erkeklere göre daha az ücretlerle çalışmaktadır (Bulutay, 2000). Aynı zamanda kadına yüklenen roller nedeniyle kadının hem evini hem işini aynı derecede önem göstererek idare etmesi beklenmektedir. Kadınların bunların sonucunda belli başlı mesleklerde yoğunluk göstermesi de kadın işi-erkek işi durumunun artmasına neden olmaktadır. Kadınların daha çok öğretmenlik, hemşirelik, çocuk bakıcılığı gibi işlerde yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Kadınlar aynı zamanda

¹ Cam tavan kavramı, kadınların kariyer ilerlemelerine engel oluşturan, örgütsel önyargılar, kişisel sebepler ve davranışlar gibi görünmeyen engeller olarak tanımlanmaktadır (Wirth, 2001).

daha iyi koşullara sahip olan kamu sektöründe de çalışmaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005).

Yapılan ayrımcılığın bir diğer sebebi ise eğitimsizliktir. Kişilerin eğitim seviyeleri artarsa ücretleri de buna paralel olarak artmakta ve ücret ayrımcılığı azalmaktadır (Bolcan, 2006). Eski dönemlerden bugüne kadar erkeklerin eğitim almaları sağlanmış ancak kadınların ev içi işlerle ilgilenmesi düşüncesiyle kadınlar eğitimden uzak tutulmuştur (Demirbilek, 2007). Eğitimde yaşanan ayrımcılık genellikle küçük yerlere görülmektedir. Ailenin sosyal ve ekonomik durumu ayrımcılığı oldukça etkilemektedir. Bu tarz ailelerde kadın geri plana atılmaktadır. Eğitim verilen kadının ise, çalıştığı takdirde bunun sadece ek bir gelir kaynağı sayılacağı, anne olduktan sonra ise çalışamayacağı düşüncesi yaygındır (Gökdemir, 1992).

Kadınlara yapılan ayrımcılıktan biri de işe girişte ve terfi süreçlerindeki adaletsizliklerdir. Toplumsal roller nedeniyle kadın farklı şekilde algılanmaktadır. Toplumun düşüncelerine göre kadın kırılğan, narin, bilgi-beceri yönünden zayıf ve duygusal bir varlıktır. Bu tür düşünceler nedeniyle birçok işin ve yöneticilik pozisyonlarının kadınlara uygun olmadığı düşünülmektedir. Böylece işe alımlarda kadınlara oranla erkekler tercih edilmektedir ve aynı zamanda terfi durumunda erkekler daha kolay terfi alırken kadınlar daha çok emek vermektedir (Gürdal, 2006). Ayrıca kadınlar erkeklere göre sosyal haklardan daha az yararlanmaktadır. Söz konusu sosyal haklar, sendikal örgütlenme, grev, sosyal güvenlik hakkı gibi haklardır. Sendikalaşma erkek işi olarak görülmüş ve bu nedenle kadınlar erkeklere göre daha az örgütlenme eğiliminde bulunmuştur (Kocacık ve Gökkaya, 2005). Bunun yanı sıra kadınlar daha çok enformel alanlarda çalıştığı için sosyal güvenlik hakları olan, doğum için sağlanan hizmetler ve emeklilik gibi haklardan faydalanamamaktadır (Bolcan, 2006).

Kadınlar iş hayatında sorun yaşadığı gibi aile hayatında da sorunlar yaşamaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine göre, kadın işçi işiyle ilgilendiği kadar evi ve çocuklarıyla da ilgilenmelidir.

Çalışan kadının işten çıkıp eve geldiğinde sanki tekrar işteymiş gibi farklı yükümlülükleri ortaya çıkmaktadır. Gerek ev içi işler gerekse çocukların bakımı gibi işler kadın işi olarak görüldüğü için kadınlar hem evde hem işte çalışmaktadır (Koray vd., 1999). Çalışan kadınların bir diğer önemli sorunu ise çocukların bakımınıdır. Kadın çalışanlar doğum yapmakta gönülsüz davranmakta ya da tek çocuk sahibi olmaktadır. Bu durumun nedeni modern dönemde anne ve babanın çalışması sonucunda ikinci bir vardiyayı gerektiren çocuk bakımınıdır. İkinci vardiya olarak söz edilen şey ise, kadının ücret karşılığında çalışmasına ek olarak, kadın olmasına yönelik evdeki görevlerini meydana getiren vardiyadır. Ayrıca, annelik nedeniyle çocukların bakımının getirdiği yükümlülük kadın için üçüncü bir vardiyayı da beraberinde getirmektedir. Bu yükümlülükler ağır geldiği için de kadınlar ya çocuk yapmamayı ya da tek çocuk sahibi olmayı tercih etmektedir (Kablay ve Elma, 2018). Aynı zamanda kadınlar sosyal haklardan olan doğum izinleri sona erdiğinde çocuğa kimin bakacağını da düşünmektedir. Bu durumda çocukların genellikle aile içi bireyler tarafından bakıldığı görülmektedir. Aile içi bireylerin olmayışıyla kadınlar genellikle çocuk bakım evleri olan kreşlere yönelmektedir (Bolcan, 2006). Kreş ya da bakım hizmeti alınabilecek kurumların olması kadınların çalışma hayatına katılması ve işgücü piyasalarında kalması noktasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Ülkemizde kadınların çalışma hayatına katılımının artırılması için bakım hizmeti alınabilecek kurumların artırılması sağlanmalıdır (Kablay ve Elma, 2018). Ancak bu gibi hizmetlerin pahalılığı kadınların işten ayrılmalarına sebep olmaktadır (Bolcan, 2006). İş hayatındaki kadınlar aynı anda iki şeyi dengede tutmaya çalışmaktadır. Hem iş hayatı hem de ev hayatı arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmaktadır. Bir tarafa verilen fazla emek diğer tarafın eksikliğine yol açar ki bu da kadını psikolojik anlamda düşürmektedir (Pur, 1999).

8. Kadının Emek Piyasasına Katılımını Kolaylaştıran İş-Aile Hayatı Dengesi Uygulamaları

İş- Aile Hayatı Dengesi Kavramı

İş-aile hayatı dengesi kavramı, çalışma ve aile hayatı açısından iki farklı ortamın ihtiyaçlarının giderilmesi olarak bilinmektedir (Topgöl, 2016: 218). Diğer bir ifadeyle iş-aile hayatı dengesi, çalışan kişilerin iş ile aile yükümlülüklerinin birbirlerine olan uygunluğunu belirtmektedir. Çalışan kişiler toplum içindeki konumları ne olursa olsun iş ve aile hayatlarını dengede tutmaya çalışmaktadırlar. Devamlı olarak değişmekte olan şartlarla bu dengeyi sağlamak git gide zorlaşmakta ve bu zorluklar kişileri psikolojik olarak etkilemektedir (Özen Kapız, 2002).

Sue Campbell Clark iş-aile dengesini açıklamaya yönelik olarak İş-Aile Sınır Teorisi'ni geliştirmiştir. Clark'a göre, kişilerin iş ve aile ortamı olarak iki ayrı ortam bulunmaktadır. Kişiler de gün içinde bu ortamın sınırlardan geçmektedirler. Kişiler geçtiği her ortamı şekillendirdiği gibi, o ortamlarca şekillendirilirler. Bu teorideki esas alanlar iş ve ev ortamlarını belirtmektedir. Farklı iki ortam arasında esas amaç uyumsuzluklarından çatışma çıkabilmektedir (Topgöl, 2016: 218). Bu çatışmaların nedeni de gelişen ve değişen toplumlarla birlikte kişilerin rollerinin de aynı şekilde değişmesidir (Erben ve Ötken, 2014). Bu iki dünyanın birbiriyle uyum sağlamadığı durum ise "iş-aile çatışması" olarak adlandırılmaktadır (Topgöl, 2016).

Kişilerin iş ve aile hayatındaki rollerinin birbirine ters düşmesi sonucunda iş-aile uyumsuzluğu durumu oluşmaktadır. Kalkınan toplumlara bağlı olarak kişilerin rolleri de artmıştır. Örnek verilirse, bir kişi çalışma hayatında mühendis, hemşire vb. gibi mesleklerde çalışırken evinde eş ya da anne olabilmektedir. Bu durumda kişilerden istenen muhtemel davranış, iş hayatında görev bilincinde ve becerikli, aile hayatında ise şefkatli ve ilgili olmalarıdır. Kişiler bu iş hayatındaki rolleri nedeniyle aile hayatındaki rollerine zaman ayıramıyorlarsa ya da aile hayatındaki rolleri iş

hayatındaki yükümlülüklerini yapmaya engel oluyorsa bu durumda iş-aile çatışması kaçınılmaz olmaktadır (Baykal, 2014).

Şimdilerde gerek kadın gerekse erkek çalışanlar uzun çalışma saatleri ve ağır iş yüküyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle hayatın kolaylaştığı kanısı olsa da teknoloji dahil olmak üzere hemen hemen her sektörde yaşanan dönüşümler örgütler ve kişiler üstünde baskı oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışma saatlerinin uzunluğu, yapılan fazla mesailer, esnek çalışma saatleri vb. gibi durumlar kişilerin iş hayatına ayırdıkları rolleri artırırken, aile hayatındaki rollerinden zaman çalmakta ve böylece iş-aile dengesi de bozulmaktadır (Baykal, 2014). Ayrıca kadının işgücü piyasalarına katılımı da aile yapılarında değişim yaratmaktadır. Evli bireylerin çift olarak işlerindeki başarı amaçları "İki Kariyerli Aile" modelini meydana getirmektedir. İki Kariyerli Aile modeli kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin ve iş bölümünün değişmesinde önemli rol oynamaktadır (Karadoğan, 2009). Dolayısıyla aile-iş hayatı dengesinin kurulması kadın ve erkekler için önemli bir yere gelmektedir (Kablay ve Elma, 2018).

İş- Aile Hayatı Dengesini Kurmaya İlişkin Politikalar

İş-aile hayatı dengesi, çalışan kişilerin hayat kalitelerinde değişiklikler oluşturarak, iş ile ilgili yaratıcılıklarının artırılması ve işe bağlılıkların kurulmasında önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin çalışanlarına sağladığı iş-aile hayatı dengesi uygulamalarının esasında çalışanların iş dışındaki hayatlarına dair problemlerinin mümkün olduğunca çözülerek, kişilerin daha verimli ve mutlu çalışmasının sağlanması, kişinin kendisine, ailesi ve arkadaş çevresine vakit ayırabileceği şartların oluşturulması yer almaktadır. Bu bağlamda kullanılan programlarla çalışanlara şu şekilde imkanlar sağlanmaktadır (Özçer, 2003):

1. Çocuk bakım programları (İşyerinde çocuk bakımı, izin zamanlarında çocuk bakımı)

2. Esnek çalışma sistemleri (Esnek çalışma saatleri, yarı zamanlı işler, evde çalışma, iş paylaşımı, sıkıştırılmış iş günleri)

Bu tür programlarla, çalışanların sosyal hayatları daha rahat duruma getirilerek onların işinde olan verimliliğinin ve odağının artırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. İş-aile hayatı dengesinin tam anlamıyla kurulabilmesi için çalışanların da iş ve sosyal hayatında belirli davranışlarda bulunması gerekir. İşletmeler de çalışanlara sağladıkları iş-hayat dengesi uygulamaları ve çalışanların bireysel çabalarının birleşimiyle iş-hayat dengesi daha sağlam kurulmaktadır (Özen Kapız, 2002).

Esnek Çalışma Sistemleri

Aile dostu pratiklerin başında esnek çalışma süreleri gelmektedir. Du Pont Firması, aile dostu pratiklerin temelinde, esnek çalışma sürelerini, çalışanların ve işletmelerin ihtiyaçlarını uyumlaştırmaya yardımcı olacak üzere tasarlamıştır. Bu firma, esnek çalışma saatlerinden yararlanılması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bunun sebebi ise çalışanların sosyal hayatlarındaki yükümlülükleriyle ilgilenirken aynı zamanda iş hayatında yöneticilerin onlardan istedikleri görevleri yapmak için verimli ve yaratıcı metotlar bulmalarına yardım etmektir (Ceylan, 2011). Esnek çalışma süreleri, çalışanların iş yerinde bulunması gerekli olan ve işyeri yöneticilerin oluşturduğu süreler içerisinde işe başlanılıp bitirileceğine çalışanın kendi karar verdiği bir çalışma düzenlemesidir (Roesch, 2007). Esnek çalışma süreleri uygulaması, işin başlangıç ve bitiş sürelerinin önceden belirlenen bir zamanda yapılması olarak da tanımlanmaktadır (Kirel, 1999).

Esnek çalışma sistemleri içindeki bir başka çalışma şekli ise kısmi zamanlı çalışmadır. Kısmi zamanlı çalışma şekli, çalışanların işyerinde standart olarak bilinen çalışma saatlerinden daha kısa olan çalışma şeklidir (Brook, 2003; akt. Ceylan, 2011). Kısmi zamanlı çalışma, çalışma zamanı haricindeki sürenin, standart süreyle çalışan kişilerle karşılaştırıldığında fazla olması, çalışanların çalışma hayatı dışındaki sosyal hayatına ve yükümlülüklerine daha fazla vakit ayırabilmelerini kolaylaştırmakta, aynı zamanda

çalışma hayatının vermiş olduğu toplumdaki yer edinme ve aitlik duygusu, sosyal çevreler edinme gibi faydalardan uzak kalınmamasını sağlamaktadır (Tınar, 1996). Kısmi zamanlı çalışma şekilleri kadınların işgücüne katılımlarını da olumlu yönde etkilemektedir. Kısmi zamanlı çalışma şekilleri özellikle kadınlar için iş-aile hayatı dengesinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Turan, 2005).

Çalışma ortamındaki esneklik de çalışanların iş-aile hayatı dengesine olumlu etki etmektedir. Çalışma ortamında esneklik sağlanması çalışanların hem iş hem de sosyal hayatlarını aynı ortamda toplayabildiği için bu çalışma şekli git gide önem kazanmaktadır (Roesch, 2007). Çalışma ortamının esnekliğinin yanı sıra sıkılaştırılmış iş haftaları sistemi de esnek çalışma düzenlemelerindedir. Sıkılaştırılmış iş haftaları çalışma günlerinin sayısını azaltmayı hedeflerken, çalışanların iş hayatı dışındaki sosyal hayatı için daha çok vakit ayırmasını sağlamakta ve işe gelip gitmenin maliyetlerini azaltmaktadır (Tınar, 1996). İş-aile hayatı dengesini kurmaya ilişkin çalışma sistemlerinden biri de iş paylaşımıdır. İş paylaşımı, standart çalışma süresinin eşit görevi üstlenmiş ve çoğunlukla eşit yetenek sahibi kişilerce parçalara ayrılmış biçimde ayarlanacağı gibi, işi paylaşan kişilerin yetenek ve bilgi düzeyleri de birbirlerini tamamladıkları zaman sahip olabilmektedir. İş paylaşımında bir iş iki kişi tarafından sıralı şekilde yapılıncı kişiler iş-aile hayatları daha kolay denetlerken işi benimseme ve işe bağlılık bakımından olumsuzluklara yol açabilmektedir (Küçükusta, 2007).

Çocuk ve Yaşlı Bakımı Hizmetleri

İş-aile hayatı dengesini sağlamaya yönelik önemli uygulamalardan birisi işletmelerin kreş uygulamalarıdır. Kadınların işgücü piyasalarına katılmaları için çocuk bakımının sosyal görev olarak kabul görmesi ve devlet eliyle bu durumu desteklemek adına uygulamalar geliştirilmelidir. Ülkemizde işletmeler yeteri kadar kadın çalışan istihdam etmediği ve belirli bir istihdam altındaki işletmelere kreş zorunluluğunun olmamasından, çok az işletme bünyesinde kreş ve çocuk bakım

hizmeti sağlamaktadır. Günümüzde yeni yönetim düşüncesiyle kişilerin verimli çalışmaları önem kazandığından işverenler artık çalışanların memnuniyetini de önemsemektedir. Bu sebeple çalışan kadınlar için ciddi sıkıntılardan biri olan çocuk bakımı, işverenlerce dikkate alınmamakta ve iş-aile hayatı dengesini sağlamayı kolaylaştıracak şekilde işyerlerinde çocuk bakımı için kreş tarzı bakım yerleri açılmaktadır. Ayrıca çocuk bakımı için gerekli kreş gibi bakım hizmetlerinin sayısı olarak az olması, olan kreşlerin de pahalı olmaları nedeniyle kadınlar çalışma hayatından uzaklaşmaktadır. Kreş hizmetlerinin yanı sıra çocukların bakımı için sağlanacak maddi yardımlar da kadınların iş hayatında kalmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda çalışanların evinde, yaşı ilerlemiş ve bakıma muhtaç olan yakınlarının bulunması onların iş hayatını etkileyeceği için, yaşlı bakım evlerinin sayısı olarak artırılması çalışanlar ve bakıma muhtaç yakınları tarafından pozitif bir uygulama olacaktır (Önel, 2006). Kreş ve yaşlı bakım hizmetlerinin dışında izin politikaları da çalışanlar için önemli bir konudur. Çalışanlar için haftalık izinlerini düzenli biçimde kullanabilme, ihtiyaç anında kısa dönemli ücretsiz izinler kullanabilme, yıllık izin planlarını yapabilme gibi durumlar çalışanların iş-aile hayat dengesinin kurulmasında önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda çalışanların ücretli izin olarak analık ve babalık hakları ve uzun olmayacak vadede ücretsiz izin hakları da iş-aile hayatı dengesinin kurulmasında önemli bir yere sahiptir (Ceylan, 2011).

9. Kadın İşgücünün İş Hayatında Karşılaştığı Sorunların Çözümüne Yönelik Düzenlemeler

İş hayatındaki kadınların en büyük sorunu ücretler arasındaki ayrımcılıktır. Bu sorunun çözümüyle ilgili, Avrupa Birliği'nin, Birleşmiş Milletler'in ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün düzenlediği birçok sözleşme ve anlaşma bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği belge ve sözleşmeler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Uluslararası Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara Ait Uluslararası Sözleşme ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Ait Sözleşmesi (CEDAW) olarak

sıralanmaktadır. Aynı zamanda Avrupa Birliği tarafından onaylanan Roma Antlaşması, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün onayladığı Fildelfiya Bildirgesi ve 100 Sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi ile ücret ayrımcılığının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu anlaşma ve sözleşmeler ücret ayrımcılığını yasaklamış ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlamışsa da bu ayrımcılık tam anlamıyla önlenememektedir (Kaya, 2014).

Kadınların iş hayatındaki sorunlarından bir diğeri de eğitimsizliktir. Tablo 4'e bakıldığında eğitim ve işgücü arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Kadınların eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılımları da artmıştır. Ayrıca kadın erkek arasındaki fark eğitim seviyesi arttıkça daha da azalmıştır. Bu fark azalmış olsa erkekler kadınlara göre işgücü piyasalarında daha fazla yer almışlardır. Eğitimsizliğin çözümü için, özellikle kız çocukları ve kadınların eğitim düzeylerinin artırılması, eğitimin gerekliliğinin ailelere bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Eğitim düzeylerinin daha az olduğu bölgelere daha özel hizmetler yapılarak eğitimsizliğin giderilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda eğitime herkes tarafından eşit olarak ulaşım gerekmektedir. Kadınların ve kız çocuklarının eğitim alması için gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de 2015- 2020 Yılları Arasında Eğitim Durumuna Göre (15+ Yaş) İşgücüne Katılım Oranları (%)

Yıllar	Cinsiyet	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Okur-Yazar Olmayanlar	Kadın	16,1	15,2	15,9	16,1	15,4	12,4
	Erkek	30,9	30,4	32,4	31,4	32,1	26,4
Lise Altı Eğitimliler	Kadın	26,6	27,2	27,7	28,2	28	24,1
	Erkek	68,8	68,9	69,3	69,3	68,1	63,4
Lise	Kadın	32,7	33,7	34,3	34,7	34,1	29,9
	Erkek	71,3	71,2	71,6	72,3	71,3	66,4
Mesleki Ya Da Teknik Lise	Kadın	40,8	41,4	42,6	42,7	42,2	37,0
	Erkek	81,1	81,6	81	81,1	80,8	77,9
Yüksek Öğretim	Kadın	71,6	71,3	72,7	71,6	71,5	65,6
	Erkek	86,2	86,4	86,5	86,1	85,8	83,3

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

Tablo 4'e bakıldığında eğitim ve işgücü arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Kadınların eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılımları da artmıştır.

Ayrıca kadın erkek arasındaki fark eğitim seviyesi arttıkça daha da azalmıştır. Tablo 4’e genel anlamda bakıldığında ise erkekler kadınlara göre işgücü piyasalarında daha fazla yer almışlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde eğitim seviyesi kadınların hayatında daha iyi yerlerde olmaları bakımından olumlu etkiye sahiptir.

Kadınların iş hayatındaki sorunlarından bir diğeri ise işyerinde cinsel ve psikolojik tacize maruz kalmaktır. Kadınların işyerinde yaşayacakları cinsel ve psikolojik tacizler önlenmelidir. Böyle durumlarda hem uluslararası hem de ulusal kanun, yasa ve sözleşmelerde belirtilen hükümler uygulanmalı ve cezalar arttırılarak caydırıcılık sağlanmalıdır. Ayrıca kadınların işe alınmada ve terfi süreçlerinde yaşadığı ayrımcılığı önlemek amacıyla Avrupa Birliği’nin, Birleşmiş Milletler’in (BM) ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) düzenlediği sözleşme ve anlaşmalar mevcuttur (Soysal, 2006). Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) madde 11’de, 111 No’lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi madde 1’de, 122 No’lu İstihdam Politikası Sözleşmesi madde 1’de, Avrupa Sosyal Şartı’nda ve Amsterdam Antlaşması’nda kadınlara karşı işe alınma ve terfi süreçlerindeki ayrımcılığın önlenmesi amaçlanmıştır (Kaya, 2014).

Kadınların sosyal haklardan erkekler kadar yararlanmasını sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler’in, Avrupa Konseyi’nin, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün ve Avrupa Topluluğunun düzenlediği belge ve sözleşmeler bulunmaktadır. Bu konudaki belge ve sözleşmeler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Antlaşması, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara Ait Uluslararası Sözleşme, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Ait Sözleşme (CEDAW), Roma Antlaşması ve Avrupa Sosyal Şartı’nda sosyal haklardan yararlanmada eşitlik kavramı yer almaktadır (Kaya, 2014).

Türkiye’de 2013 yılına kadar cinsiyet eşitliğine dair politikalar pek yer edinmese de 2013’te

“Kadın İstihdamı Paketi” adıyla, daha sonraları “Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Dinamik Nüfus Yapısını Korumaya Yönelik Yeni Nüfus ve Aile Politikası” adıyla oluşturulan politikalar gündeme gelmiş ve 10. Kalkınma Planında, kişilerin iş ile aile hayatının birbiriyle uyumunun sağlanmasını hedefleyen öneriler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 2015 yılında TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, aile yapısının korunmasını hedefleyen bazı çalışmalar yürütmüştür (Ünlütürk Ulutaş, 2015; Kablay ve Elma, 2018).

Ülkemizde kadınların iş ile aile hayatı arasındaki dengenin sağlanmasına yönelik çalışmalar çoğunlukla kadın işçileri kapsamaktadır. (Aydın ve Demirkaya, 2017; Kablay ve Elma, 2018). Kadın işçilere yönelik yapılan çalışmalar, analık izinleri, doğum yardımı, doğum sonrası ücretsiz izinler, mazeret ve süt izinleri, doğum sonrası kısmi çalışmalar, yarım çalışmalar ve yarım çalışma ödenekleri olarak sayılabilir (Karaman, 2014; Kablay ve Elma, 2018). Erkekler işçilere yönelik çalışmalar ise, eşlerinin doğum yapması durumunda kısmi çalışma ve mazeret izni hakkı olarak sayılmaktadır. Aynı zamanda 657 sayılı Yasa’da erkek memurlara babalık izni hakkı tanınmıştır (Kablay ve Elma, 2018).

Analık İzinleri

Çalışan kadınlar hamilelik ve doğum gibi sebeplerden ötürü çalışmadıkları için ekonomik açıdan yetersizlikler ve giderlerinde yükselişler yaşamaktadır. Ülkemizde 5510 sayılı Yasada söz konusu gelir kayıplarını önlemeye yönelik düzenlemeler bulunmaktadır (Çenberci, 1985). 5510 sayılı Yasa’da doğum izniyle ilgili hükümler işçiler ve bağımsız çalışanları kapsamaktadır. Memurlar ise 657 sayılı yasadaki hükümlere tâbidir (Aydın ve Demirkaya, 2017).

5510 sayılı Yasa’nın on beşinci maddesinde belirtildiği üzere “4’üncü maddenin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentleri kapsamındaki sigortalı kadının ya da gelir veya aylık alan erkeğin sigortasız eşinin hamileliğinin başlangıcından başlayarak doğumdan sonraki ilk sekiz haftalık, çoklu hamilelik halinde ise ilk on haftalık süreye kadar olan hamilelik ve analık

haliyle ilgili rahatsızlık ve engellilik halleri analık hali olarak sayılır”.

4857 sayılı Yasa madde 74’e göre kadın çalışanların hamilelik durumunda ve doğum sonrasında olmak üzere toplam 16 hafta çalıştırılmaları yasaktır. Bu süreler Yasada doğum öncesi ve sonrası 8’er hafta olarak belirtilmiştir. Çoklu hamilelik halinde doğum öncesi çalıştırılmayacak süre olan sekiz haftaya ilave olarak iki hafta daha verilmektedir (İK m. 74). Yasanın ilgili maddesine 6111 sayılı yasayla yapılan ekleme ile (76. md) Kadın çalışanın erken doğum durumunda, doğum öncesinde yararlanamadığı izin hakları doğumdan sonraki sürelerle eklenmektedir (Kablay ve Elma, 2018).

4857 sayılı Yasanın 74. maddesine en son eklenen hükme göre, doğum esnasında ya da doğumdan sonra kadın çalışanın vefatı durumunda, doğumdan sonra yararlanılamayan sürelerden çalışanın eşi yararlanır. Aynı düzenlemeye göre, üç yaşını bitirmemiş bir çocuğu evlat edinen anne veya babanın, çocuğun resmi olarak kişilere verildiği tarihten başlayarak sekiz haftalık analık veya babalık izni kullanmaya hakkı vardır (İK. m. 74/1).

Emzirme Ödeneği

Kendi çalışmalarıyla kazanç elde eden kadın çalışana veya gelir ya da maaş alan erkeğin sigortasız olan eşine, her bir çocuğun yaşıyor olması koşuluyla, çocuğun dünyaya geldiği tarihte yürürlüğe konulacak biçimde ve Sosyal Güvenlik Kurumu’na oluşturulup Bakan tarafından kabul edilen program ile emzirme ödeneği hakkı sağlanır (Kablay ve Elma, 2018).

Sigortalı kadın çalışan veya sigortalı erkeğin sigortasız olan eşi, doğum nedeniyle emzirme ödeneğinden yararlanabilmesi için, 5510 sayılı Yasaya göre iş sözleşmesiyle bir ya da birden çok işveren tarafından çalıştırılan kişiler, doğum öncesi bir sene içerisinde yüz yirmi günden az olmayan kısa vadeli sigorta kolları priminin tebliğ edilmesi gerekmektedir. Aynı Yasaya göre köy ve mahalle muhtarlarıyla herhangi bir iş sözleşmesine bağlı olmadan kendi hesabına çalışanlar ise, doğum öncesi bir sene içerisinde

yüz yirmi günden az olmayan kısa vadeli sigorta kolları primi ve genel sağlık sigortası primini de içeren prim ve prime dair hiçbir yükü bulunmaması gereklidir (SSGSSK. m. 16).

9. maddeye göre, emzirme ödeneğini kullanma hakkı elde eden sigortalılardan, sigortalılık hali bitmiş olanların bitiş tarihten başlayarak 300 günlük süre zarfında çocukların doğması durumunda, sigortalı kadın veya sigortalı kadının evli olduğu erkek, analık sigortasının kadın çalışana sağlamış olduğu yasal haktan faydalanabilecek, ayrıca doğum öncesi onbeş ay içinde yüz yirmi günden eksik olmayacak şekilde prim yatırılması koşuluyla söz konusu ödenekten faydalanmaya hak kazanacaktır (SSGSSK. m. 16/son).

Doğum (Analık) Nedeniyle Ücretsiz İzin

Ülkemizde çalışanların doğum ve evlat edinme sonrasında kısmi süreli çalışmalarla ilgili yönetmelikler yer almaktadır. Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmeliğin 4. maddesinin a ve d bendinde bahsedilen ücretsiz izin “analık izninin sona ermesinden başlayarak işçinin talebiyle sunulan izin” olarak açıklanmaktadır (m. 4/a, d).

4857 sayılı Yasanın 74. Maddesinin 1. fıkrasına göre, “Doğum sonrası analık izinlerinin bitmesinden itibaren çocuğun yaşıyor olması koşuluyla çocuğun bakımı ve büyütülmesi amacıyla kadın sigortalıyla henüz 3 yaşını bitirmemiş olan çocuğu evlat edinmiş anne ya da babaya kendi talepleri doğrultusunda ilk doğumlarında 60 gün, ikinci doğumlarında 120 gün, sonraki doğumlarda ise 180 gün olmak üzere, belirlenmiş olan haftalık çalışma saatlerinin 1/2’sine denk olacak şekilde ücretsiz izin verilmektedir. Ayrıca çocuğun engelli olarak dünyaya gelmesi durumunda ücretsiz izin hakları 360 gün olarak belirlenmiştir. Çoklu doğum durumunda ise söz konusu sürelerle ayrıyeten 30 gün ilave edilir. Aynı zamanda bu izin hakkından faydalanılan süre içinde süt iznine dair hükümler uygulanmamaktadır (İK. m.74/1).

Doğum yapan kadın memur ise, doğumdan sonraki analık izninin ve yarım çalışma süresinin bitmesinden başlayarak, eşi doğum yapan erkek memurlar için ise doğum tarihinden başlayarak isteğe bağlı olarak en fazla yirmi dört ay olmak üzere ücretsiz izin verilmektedir. Aynı zamanda üç yaşını tamamlamamış çocuğu evlat edinildiğinde de ücretsiz izin verilmektedir. Eşlerin ikisinin de memur olmaları durumunda yirmi dört aylık sürenin birbirini takip eden iki bölüm biçiminde kullanılması da sağlanmaktadır (DMK. m.108/b-c).

Geçici İş Göremezlik Ödeneği

Doğum hali nedeniyle çalışmayan kadın işçiye gelir kaybı yaşatmamak amacıyla iş görmezlik ödeneği verilmektedir (Güzel vd., 2018).

Sigortalı kadın işçinin anneliği durumunda, doğum öncesi bir sene içinde doksan günden az olmayan kısa vadeli sigorta primini bildirmiş olması koşuluyla, doğum öncesi ve sonrası sekiz haftalık süreler ve çoklu hamilelikte ise doğum öncesi süreye eklenen iki haftalık sürelerde çalışılmayan her gün için ve sigortalı kadının kendi rızası ve doktorun da onay vermesiyle doğuma son üç hafta kalana kadar çalışması durumunda, doğumdan sonra çalışılmayan süreye ilave edilen süreler göre geçici iş görmezlik ödeneği verilmektedir. Geçici iş görmezlik ödeneği kadın çalışanın yevmiyesi esas alınarak hesaplanır ve tedavilerde yatış durumuna göre farklılık göstermektedir. Yatarak yapılan tedavilerde günlük ücretin 1/2'si, yatış gerektirmeyen tedavilerde ise çalışanın yevmiyesinin 2/3'ü tutarında olmaktadır (SSGSSK. m. 18/c-d).

Doğum Sonrası Kısmi Çalışma Ödeneği ve Yarım Çalışma Ödeneği

4857 sayılı Yasanın 74. maddedeki izinlerin sona ermesiyle çocuğun mecburi eğitim hayatının başladığı dönemi izleyen ayın ilk gününe kadar, sigortalı anneye ya da babaya istekleri doğrultusunda kısmi çalışma imkânı verilmiştir (İK. m. 13).

Ebeveynlerin çalışmadığı sürelerde ekonomik sıkıntılar yaşamaması için ise yarım çalışma

ödeneği verilmesi hükmü belirtilmiştir. Ebeveynlerden birinin kısmi çalışma başvurusunda bulunması durumunda 4857 sayılı Yasa madde 74'te hükmünce haftalık çalışma saatlerinin yarısına dek sağlanan ücretsiz izin süresi boyunca doğum ve evlat edinme durumundan sonra kısmi çalışma ödeneği ödenmektedir (İSK. Ek m.5/1).

4857 sayılı Yasa madde 63'te kısmi çalışma ödeneğinden yararlanma hakkı haftalık kırk beş saat olan çalışma süresinin 1/2'si olarak belirlenmiştir. Haftalık çalışma sürelerinin kırk beş saat altında olması durumunda çalışma süresinin yarısı kadar çalışma yapılmalıdır (İSK. Ek m.5/1).

Doğum Yardımı

Türk vatandaşları için, canlı olarak dünyaya gelen 1. çocuk için 300 lira verilmekte, 2. çocuk için 400 lira verilmekte, 3 ve 3'ten fazla sayıdaki çocuk hakkında ise 600 liraya kadar doğum yardımı sağlanmaktadır. Ancak sağlanacak doğum yardımı tarihi 15.05.2015 olarak belirlenmiştir ve bu tarihten sonra canlı olarak doğum yapanlar bu yardımdan yararlanacaktır (6637 sY. md. 16). Doğum yardımı, Türk uyruklu olan ebeveynlerden birine, ebeveynlerin hepsinin Türk uyruğu bulunması halinde ise kadına sağlanır. Ancak bu Yönetmelikte evlatlık çocuklarla ilgili bir açıklama yoktur (Yön. m.5/8).

Süt İzni

4857 sayılı Yasa madde 74/7'ye göre, bir yaşına gelmemiş çocukları bulunan kadın işçilere, çocukların beslenmesi maksadıyla gün içinde toplamda 1,5 saat süt izni hakkı sağlanmaktadır. Kadınların kullanacağı süt izni saati, kişinin günlük çalışma saatlerinden sayılmaktadır. Bu sürenin hangi aralıklarla kullanılacağı işçinin kendisine bırakılmıştır (Süzek, 2018). Ayrıca yasada bebeğin emzirilip emzirilmemesine dair bir fark olmamakta ve bu sürenin çocuğun bir yaşına gelene kadar verilmesi hükmedilmiştir (Aydın ve Demirkaya, 2017).

Devlet memurları için ise, çalışan memura analık izninin bitmesinden sonraki birinci 6 aylık sürede günde üç saat, ikinci 6 aylık süre için gün içinde

1,5 saat süt izni verilmekte ve izin sürelerinin nasıl kullanılacağı memurun kendisine bırakılmaktadır (DMK. m.104/d).

Mazeret İzni

4857 sayılı Yasanın Ek Madde 2’deki (6645 sY. md.35) düzenlemeye göre, çalışana eşinin doğum yapması durumunda beş günlük ücretli izin verilmektedir. Aynı zamanda işçinin, yüzde yetmişten az olmayacak şekilde engelliliği veya devamlı rahatsızlığı bulunan çocuğunun tedavisinde rapora dayalı olarak ebeveynlerinden birinin kullanması koşuluyla bir yıl içinde on güne kadar ücretli izin verilmektedir (6645 sY. md.35).

Devlet memurları için ise 657 sayılı Yasaya göre eşi doğum yapan erkek memura talebi doğrultusunda on gün izin verilmektedir (DMK. md. 104/b). Ayrıca bir sene içinde on günlük bir mazeret izni hakkı daha bulunmaktadır (DMK. md. 104/c). Aynı zamanda en az yüzde yetmiş engelliliği veya devamlı rahatsızlığı bulunan çocuğunun tedavisinde rapora dayalı olarak ebeveynlerinden birinin kullanması koşuluyla bir yıl içinde on güne kadar toplu ya da ayrı ayrı mazeret izni hakkı bulunmaktadır (DMK. md. 104/e). Memurların bakmaktan sorumlu olduğu ya da eşlik etmediğinde hayati tehlikesi bulunan anne, baba, eş, çocuklar ve kardeşlerinden birinin ciddi kaza geçirmesi, tedavisi zaman alan hastalığının olması gibi durumlarda sağlık raporu ile ispatı koşuluyla aylık ve kişilik hakları gözetilerek en fazla üç ay izin hakları bulunmaktadır (DMK. md. 105/7).

Kreşler ve Emzirme Odaları

Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik’e göre medeni durumu- yaş koşulu aranmaksızın, yüz ile yüz elli kadın çalışanın mevcut olduğu işyerlerinde çalışma mekanlarından ayrı olacak biçimde ve işyerine olan uzaklığı iki yüz elli metreyi geçmeyen yakınlıkta ve farklı koşulları içinde barındıran çocuk bakım odasının bulundurulması mecburidir (Yön. md 13/1).

Aynı zamanda işveren, medeni hal ve yaş gibi özellikler dikkate alınmayacak şekilde yüz elliye aşacak seviyede kadın işçi çalıştırıyorsa sıfır ile altı yaş aralığındaki çocukların bakımı için işyerlerinden bağımsız olacak biçimde ve işyerlerine uzak olmayan ve farklı şartları sunan yurtlar hazırlamak mecburidir (Yön. md. 13/2).

Ayrıca Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelikte 8-9. maddelerinde hamilelik- emzirme durumu olan kadın çalışanların, çalışma saatlerine dair uygulamalar mevcuttur (Aydın ve Demirkaya, 2017).

10. Sonuç

Geçmişten günümüze kadar toplumun kadın ve erkek üzerine yüklemiş olduğu cinsiyet rolleri nedeniyle kadın ve erkeklerin davranışları farklı şekillerde biçimlenmiştir. Toplum kadınları iş hayatından uzak, ev içinde çocuklarıyla ilgilenen, evin annesi ve eşi olarak konumlandırırken, erkekleri evin reisi, çalışıp para kazanmak zorunda olan ve ailesini bakmakla yükümlü olarak konumlandırmıştır. Kadınların çalışmasına farklı dönemlerde sıcak bakılsa da genel anlamda kadının işinin evi ve çocuğu olduğu belirtilmiştir.

İlkel dönemlerden bugüne kadın işgücünün yaşadığı sorunlar devam etmektedir. Kadınların emeği gerek toplumsal gerek ekonomik anlamda görünmez kılınmaktadır. Değişen dünyayla birlikte geliştirilen politikalar bu sorunların çözümüne ilişkin kararlar barındırmaktadır. Kadın işgücünün her dönemde ikinci sınıf olarak kabul edilmesi, çalışma hayatında erkeklerden daha az ücretlerle çalışmaları, sosyal hak ve güvencelerden erkeklere göre daha az faydalanıyor olmaları ve kriz zamanlarında ilk işten çıkarılacak kişiler olmaları kadınların iş piyasasında yaşadığı sorunlardandır. Bütün bu nedenlerin yanı sıra kadınların erkeklere göre eğitim seviyelerinin eksikliği, ailelerin erkekleri okutup kadınları eğitim hayatından uzak tutmaları da sorun yaratmaktadır.

Yapılan araştırmalarda kadınların eğitim seviyelerinin düşüklüğü nedeniyle daha alt grupta işlerde çalışmaları günümüzde hala devam

etmektedir. Kadınların iş hayatında yaşadığı sorunların yanı sıra aile hayatında yaşadığı sorunlar da görülmektedir. Her şeyden önce kadınların hala eşlerinin ya da aile bireylerinin izinleriyle iş hayatına katılımları hala yaşanmaktadır. Bu ayrımcılığın sadece bir yüzüdür. Kadınlar ne kadar iş piyasasında çalışıyor olsa da emekleri görünmez olarak sayılmakta ve ev içi işlerinde de en az iş hayatındaki kadar yükümlülük bulundurmaktadır. Her koşulda toplumsal cinsiyet rollerinin bir kısmını uygulamak zorunda kalmaktadır.

Kadınlara yüklenen toplumsal rollerle bağlantılı olarak, kadınların “kadın işi” olarak belirlenmiş mesleklerde çalışmaları da yapılan cinsiyet ayrımcılığının bir parçasıdır. Kadınlar hem işe girmede hem de terfi almalarında erkeklere göre daha zorlu şartlardan geçmeleri de cinsiyet ayrımcılığının bir parçasıdır. Aynı işi erkekler daha kolay elde ederken kadınlar zorlanmaktadır. Kadınların işe alındığında evlilik veya doğum nedeniyle işten ayrılacakları düşüncesiyle iş için erkekleri tercih etmeleri cinsiyet ayrımcılığının en büyük nedenidir.

Kadın işgücünün yaşadığı sorunların önlenmesinde hem uluslararası hem de ulusal sözleşmelerde eşitlik politikaları düzenlenmiştir. Sosyal devlet anlayışının sonucu olarak eşitlik kavramına önem verilmiştir. Ancak kavram ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişiklik göstermektedir. Çalışma hakkı tüm insanlık için eşit ve ortak bir haktır. Bu haktan sadece erkekler faydalanamaz. Bu nedenle gerek uluslararası gerekse ulusal sözleşme ve anlaşmalarda kişilere cinsiyet, dil, din, etnik köken ayrımcılığının yasaklanması söz konusudur. Ancak bu sözleşme ve anlaşmalar yapılan ayrımcılığı tam anlamıyla önleyememektedir.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, G., Tura Demiryontan, N. (2016). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Acar, A.C. (1992). *Kadınların İşletmelerde İstihdamı ve Kadınların Çalışmasına Karşı Tutumlarla İlgili Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 97-118.
- Alp, A. (2007). *Yeni Çalışma Biçimleri ve Değişen Aile Yapısı Bağlamında Çalışan Kadınlar*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Alparşlan, A., Bozkurt, Ö., Özgöz, A. (2015). İşletmelerde Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın Çalışanların Sorunları. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 66-81.
- Arslan, A. (2004). Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 26 Eylül 2014, http://www.insanbilimleri.com/makaleler/soyoloji/Medyanin_Birey_Toplu_m.htm.
- Aydın, U., Demirkaya, S. (2017). Çalışma Yaşamında Aile Dostu İş Hukuku Uygulamaları. *İş ve Hayat*, 3 (6), 72-104.
- Baykal, B. (2014). Çalışma Saatleri İş-Aile Çatışması Açısından Belirleyici Midir? Erkek Çalışanlar Açısından Bir İnceleme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5 (2), 10-23.
- Belek Erşen, U. (2006). *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Bolcan, A.E. (2006). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadının Yeri ve Kadın İşsizliği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bora, A. (2018). *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boylu, A., Bilgin, İ., Ayan, H. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Ev Teknolojilerinin Kullanımına Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5(4), 955-965.
- Brooks, I. (2003). *Organizational Behavior: Individuals, Groups and Organization*. 2nd Ed., Prentice Hall, UK.
- Bulutay, T. (2000). Kadın İstihdamı, İstihdam ve Eğitim Projesi İşgücü Piyasası Bilgisi, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Bütün, M. (2010). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Çocuk Bakım Hizmetleri: Farklı Ülke Uygulamaları, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Cam, E. (2003). Türk İstihdam Politikasında Çalışan Kadınlar ve Uygulanan Politikalar. Çelik İş Sendikası Yayın Organı. 11.
- Ceylan Ataman, B. (2014). *Çalışma Ekonomisi Teori ve Politikalar*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ceylan, G. (2011). *Aile Dostu Uygulamaların İş-Özel Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Clark, S. C. (2000). Work/Family Border Theory: A New Theory Of Work/Family Balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770.
- Çitçi, O. (1982). *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Türkiye

- ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Çolak, F., Altan, Ş. (2003). Sex Discrimination In The Banking Sector: The Case Of Turkey, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 7(2), 1-12.
- Dalkıranoğlu, T. (2006). *Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü ve Cinsiyet Ayrımcılığı: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dalkıranoğlu, T. ve F. G. Çetinel (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cinsiyet Ayrımcılığına Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 277- 298.
- Dedeoğlu, S., Elveren, A.Y. (2012). *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, N., Arısoy, İ.A. (2007). Avrupa Birliği Sosyal Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele Kapsamında Kadın Erkek Eşitliği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7 (2).
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(511), 12-27.
- Dökmen, Y.Z. (2004). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çatışabilir? *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 83-88.
- Ecevit, Y., Ayata, A. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç ve Siyaset ve Katılım. Sy. 2-29 ve 64-82 içinde *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Erben, G., Ötken, A. (2014). Paternalist Liderlik ve İşe Bağlı Mutluluk İlişkisinde İş-Yaşam Dengesinin Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12 (22), 103-121.
- Ergüder, B. (2006). *Türkiye’de Kadın Emegi’nin Değişen Yapısı: Enformel Kesimde Kadın Emegi ve Kadın Emegine Talep*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ergüneş, N., (2010). “Kadın İstihdamının Geliştirilmesine Yönelik İstihdam Politikaları”. *İktisat*, 48-54.
- Eroğlu, K., Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Taşkın, L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açılıarı. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 26-38.
- Gökdemir, A. (1992). *Türkiye’de Kadın İşgücü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Gürdal, D. (2006). *Kadın Yöneticileri Motive ve Demotive Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Hekimler, A. (2009). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabul Edilişinin 60. Yıldönümünde Taşıdığı Anlam ve Önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*.
- İmamoğlu, E. O. (1991). Aile İçinde Kadın-Erkek Roller. *Türk Aile Ansiklopedisi*. Ankara: Cilt 3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı.
- Kablay, S, Elma, Y. (2018). İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Bunu Sağlamaya Yönelik Ülkemizdeki Uygulamalar. *Politik Ekonomik Kuram Dergisi*, 2 (2), 77-94.
- Kablay, S. (2018). Yaşama Verilen Değerin Bileşik Göstergesi Çerçevesinde Ülkemizde

OKAY, Y., “Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi”

- Çalışma Hakkı Açısından Durum. G. Fişek ve E. Karadoğan (Ed.), *Prof. Dr. Gürhan Fişek'in İzinde Ortak Emek ve Ortak Eylem* içinde. Kızılay, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Aksu Bora vd. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karadoğan, E. (2009). Mesleki Gelişimi Hedefleyen Eşler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (4), 138-152.
- Kaya, G. (2012). *Avrupa Birliği İş Hukuku'nda Cinsiyet Ayrımcılığı*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Kaya, P.A. (2014). *Çalışma Hukukunda Eşitlik ve Ayrımcılık, Karşılaştırmalı Teorik Bir Bakış*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 344-357.
- Kendirli, H., Karali, R. (2018). *Kadınların Çalışması, Çorum'da İmalat Sektöründe Çalışan Kadınların Çalışma Hayatında Yaşadığı Sorunların Verimliliğe Etkisi*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, D. ve S. Öztürk (2014) “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1, Mart 2014, 107-130.
- Kıral, Ç. (1999). Esnek Çalışma Saatleri Uygulamalarında Cinsiyet, İş Tatmini ve İş Bağlılığı İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 115-136.
- Kocacık, F., Gökçaya, V.B. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (1).
- Koray, M., Demirbilek, S., Demirbilek, T. (1999). Gıda İşkollarında Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Aralık 1999.
- Kumaş, H, Fidan, F. (2010). Akademisyen ve Tekstil İşçileri Karşılaştırması Örneğinde Çalışan Kadınların Çalışma Olgusuna Bakışları. 50, 507-532.
- Küçükalp, D. (2000). Anlamlandırılan Bir Varlık Olarak İnsan. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2 (1).
- Küçükusta, D. (2007). *Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkisi*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Lordoğlu K., Özkaplan N. ve Törüner M. (1999). *Çalışma İktisadı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Nurdoğan, A.K. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3 (4), 78-95.
- Önel, N. (2006). *İş-Aile Çatışmasının Çalışan Kadının Aile İçi İlişkileri Üzerine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özçer, S. (2003). İş-Özel Yaşam Dengesi. *HR Dergisi*.
- Özen Kapız, S. (2002). İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım; Sınır Teorisi. *Dokuz Eylül Dergisi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 139- 153.
- Palaz, S. (2008). Türkiye’de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşım Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 87-109.
- Pur, N. (1999). Türkiye’de Kadın İşgücü ve Sorunları, Kadın ve Sosyal Ekonomik Gelişme, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

OKAY, Y., “Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi”

- Roesch, R. (2007). *Yoğun İnsanlar İçin Zaman Yönetimi*. (S. Yeniçeri, Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Samsun, N. (2017). Çalışmanın Değişen Anlamı ve Güncel Durumuna İlişkin Tartışmalar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 160-210.
- Sarı, M. (2017). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Ayrımcılığın Kadının Çalışma ve Siyasal Yaşamındaki Yeri Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1189-120.
- Soysal, T. (2006). Uluslararası Sözleşmeler Işığında 4857 Sayılı İş Kanunu’nda Kadın İşçiyi Koruyan Hükümler. *Kamu-İş Dergisi*, 8 (4).
- Süral, N. (2002). Avrupa Topluluğunun Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliğine Dair Düzenlemeleri ve Türkiye. Ankara, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Tan, E. (1979). *Kadın Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Taşkent, S. (1995). *İnsan Haklarının Uluslararası Dayanakları*. İstanbul: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Terzioğlu, F., Taşkın, L. (2008). Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(2), 62-67.
- Tınar, M.Y. (1996). *Çalışma Psikolojisi*. İzmir: Necdet Bükey Baskı.
- Topgül, S. (2016). İş ve Aile Yaşamı Dengesi(zliği)nin Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi*, 23 (1), 217-231.
- Turan, B. (2005). *Türk Çalışma Hayatında Esneklik Tartışmaları ve 4857 Sayılı İş Kanununa Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- TÜİK, İşgücü İstatistikleri.
- Uluocak, Ş., Gökulu G., Bilir, O., E. Karacık, N., Özbay, D., (2014). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet*. Ankara: Paradigma Akademi Yayınları.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2015). İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye’de Yeni Politika Arayışları, *SBF Dergisi*, 70 (3), 723-750.
- Wirth, L. (2001). *Breaking Through The Glass Ceiling: Women in Management*. Geneva: International Labour Office.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., Kılıç, M. (2003). Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, *Tarım-İş*, Ankara, Temmuz.
- Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği. *İmgelem Dergisi*, 2, 1-21.
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2012). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Televizyon Reklamlarına Yansımaları. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5(1), 121-136.
- Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik. (2013). T.C. Resmî Gazete, 28737, 16.09.2013.
- 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu. (1999). T.C. Resmî Gazete, 23810, 08.09.1999.
- 4857 Sayılı İş Kanunu. (2003). T.C. Resmî Gazete, 25134, 22.05.2003.
- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. (2006). T.C. Resmî Gazete, 26200, 31.05.2006.
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu. (1965). T.C. Resmî Gazete, 12056, 14.07.1965.

OKAY, Y., “Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi”

- 6637 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2015). T.C. Resmî Gazete, 29319, 27.03.2015.
- 6645 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2015). T.C. Resmî Gazete, 29335, 04.04.2015.
- 111 No’lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi. (1958). T.C. Resmî Gazete, 12705, 21.09.1967.
- 122 No’lu İstihdam Politikası Sözleşmesi. (1964). T.C. Resmî Gazete, 16093, 23.10.1977.
- Amsterdam Antlaşması. (1997). 02.11.1997.
- Avrupa Sosyal Şartı. (1961). T.C. Resmî Gazete, 20312, 14.10.1989.
- Birleşmiş Milletler Antlaşması. (1945). T.C. Resmî Gazete, 4801, 24.08.1945.
- Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara Ait Uluslararası Sözleşme. (1966). T.C. Resmî Gazete, 25142, 04.06.2003.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. (1948). T.C. Resmî Gazete, 7217, 27.05.1949.
- Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi. (1981). T.C. Resmî Gazete, 18898, 14.10.1985.
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi. (1966). T.C. Resmî Gazete, 25175, 21.07.2003.
- Roma Antlaşması. Avrupa Ekonomik Topluluğu (1957). 25.03.1957.

Türkiye Ekonomisinde Ar-Ge Yatırımlarının Büyüme Süreci Üzerinde Etkisi

Ayşe KARABIYIK*

Özet

Günümüz ekonomileri yoğun bir rekabet ile karşı karşıyadırlar. Bu durum sadece küreselleşmenin getirdiği rekabet değil aynı zamanda bilgi ve teknolojik alandaki gelişimin bir sonucudur. 1980'li yıllardan itibaren popüler hale gelen içsel büyüme teorileri Ar-Ge'nin ekonomik büyümedeki rolünü gözler önüne sermiştir. Bu nedenle Ar-Ge'ye ayrılan paylar ve yapılan harcamalar büyümenin gerçekleşmesinde ve hızlanmasında önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada 1995-2019 yılları verileri kullanılarak Ar-Ge yatırımları patent ve yüksek teknoloji ihracatı gibi değişkenlerin zaman serileri analizleri kullanılarak ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan Johansen Eşbütünleşme analizi ile değişkenler arası eşbütünleşme görülmüş ve uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettiği görülmüştür. Granger Nedensellik testi ile de değişkenler arası nedensellik ilişkisine bakılmış yüksek teknoloji ihracatının gayrisafı yurt içi hasılaya oranından patent başvuru sayısına tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Son olarak toplu ve tek tek değişkenler arası En Küçük Kareler yöntemi regresyon analizi yapılmış toplu olarak açıklayıcılık düzeyi %25 iken model anlamsız bulunmuştur. Tekli analizde Ar-Ge yatırımları %23 açıklayıcılık düzeyinde ve %5 önem seviyesinde anlamlı bulunmuş ve diğer değişkenler ise açıklayıcılığı düşük ve anlamsız bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge Yatırımları, Ar-Ge Göstergeleri, Ekonomik Büyüme, Zaman Serileri Analizi

Effect of R&D Investments in Turkish Economy on Growth Process

Abstract

The current economies have been faced with an intensive competition. This case is a result of not only the competition created by globalization, but also of the improvement in the knowledge and technology area. The endogenous growth theories that have gained popularity since 1980s have highlighted the importance of R&D in the economic growth process. For this reason, the shares allocated for R&D and expenditures are considered as an important factor in the realization and acceleration of growth. In this study, the effects of variables such as R&D investments, patents and high technology exports on economic growth were examined using time series analysis using the data for the years 1995-2019. With the Johansen Co-integration analysis, cointegration between the variables was observed and it was seen that the variables act together in the long run. With the Granger Causality test, the causality relationship between the variables was examined, a one-way causality relationship was determined from the ratio of high technology exports to the gross domestic product to the number of patent applications, and no causality relationship was found between the other variables. Finally, Least Squares method regression analysis was made between the collective and individual variables, while the explanatory level was 25%, the model was found to be meaningless. In the single analysis, R&D investments were found to be significant at the 23% explanatory level and 5% significance level, while other variables were found to be low explanatory and meaningless.

Keywords: R&D Expenditures, R&D Indicators, Economic Growth, Time Series Analysis

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, aysegulkrbyk513@icloud.com, ORCID: 0000-0001-7491-5498

1. Giriş

İktisat bilimi tarihsel sürecinde ekonomik büyümeyi ve bu büyümeye sebep olan değişkenler konusunda çeşitli araştırmalara yer vermiştir. Ekonomik büyüme ise genel olarak nüfus, emek, doğal kaynaklar vb. gibi üretim faktörlerinde oluşan fiziki miktar ve teknolojik gelişmeye bağlı üretim faktörlerinin ortalama verimliliğinin artması ve kişi başına düşen milli gelirin yükselmesi sonucu ülke refahının artışı olarak nitelendirilmektedir. Sanayi devrimi sonrasında yaşanan seri üretim süreci ile birlikte ülkeler bu seri üretim sürecinden yararlanıp kendi ekonomik büyüme ve kalkınmalarını ve refah artışını sağlamak adına büyük bir rekabete girmişlerdir. Sürdürülebilir büyüme sağlamak amacıyla olan bu ülkeler teknolojik gelişme ve yenilikleri yakından takip etmek zorunda kalmaktadırlar.

Teknolojik gelişme ve yenilikler yeni ve etkili üretim sağlarken bir yandan da var olan üretim faktörlerinin üretkenliğini arttırmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri var olan teknolojiyi kullanma ve geliştirmeleriyle aynı doğrultuda bulunmaktadır. Bir ülke yüksek teknoloji ve üretim hacmine sahip ise öncü ülke konumunu almaktadır. Teknolojik gelişmelerin kabul edilmiş göstergesi ise Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarıdır. Bu sebeple var olan teknolojilerini ve yeniliklerini artırmak adına bu alanlara gerekli Ar-Ge yatırımlarını yapmaktadırlar.

Teknolojik gelişmeler ve büyüme ilişkisi teorik açıdan ele alındığında bu durumdan ilk bahseden Schumpeter'dir. Schumpeter (1942), kapitalist sistemin sürekli bir evrim içerisinde olduğunu ve bu durumu yeniliklerin sağladığını ileri sürmüştür. Yenilik sürecinin ekonomik büyümenin dinamizmini sağladığını, monopolün bu yaratıcı yıkım sürecinin değişmez bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Neoklasik öncülerden olan Solow (1956), teknolojik gelişmenin sermaye ve işgücü verimliliğini arttırdığını ve bu sebeple teknolojik gelişmenin ekonomik büyümenin belirleyicilerinden olduğunu söylemiştir. Modelinde teknolojiyi dışsal

değişken olarak alan Solow teknolojik gelişmenin ekonomik büyümede açıklanmayan kısım olduğunu söylemiştir. Bu açıklanmayan kısmı “Solow Artığı” nitelendirmiştir.

İçsel büyüme teorileri kapsamında Romer (1986,1989), firmaların bilinçli olmayarak kâr amacıyla yapmış oldukları üretim faaliyetlerinin ekonomi içinde bilgi birikimine sebep olduğunu ve ‘yeni bilgi’ olarak nitelendirdiği bu birikimin üretimde etkinliği sağladığını savunmuştur. Firmaların yaptıkları yatırımın sadece sermaye artırımını yönünde değil aynı zamanda bilgi birikiminin de artmasına sebep olduğunu (yaparak öğrenme) ve bu birikime diğer firmalar tarafından maliyetsiz bir biçimde ulaşılabileceklerini (bilginin yayılması) belirtmiştir. Lucas (1988), Solow modelini beşeri sermayeyi kapsayacak şekilde genişletir. Neoklasik teknolojinin beşeri sermaye üzerinde etkinlik sağlayarak beşeri sermaye büyüme hızını arttıracığını öne sürmüştür. Bu bağlamda teknolojik ilerleme hızını beşeri sermaye büyüme hızı olarak nitelendirmiştir. Grossman ve Helpman (1991, 1994), üretim sürecindeki fikir alışverişleri sayesinde oluşan teknolojiyi dış ticaret aracılığıyla düşük teknolojili az gelişmiş ülkelerin teknoloji transferleriyle küresel bazda bilgi birikimi ve teknolojiyi yakalayabilecek aynı zamanda dünya ticaretindeki gelişmenin de sonucunda bu durumdan en yüksek faydayı sağlayacaklarını belirtmiştir. Aghion ve Howitt (1992), tarafından geliştirilen ürün niteliği modelinde kişi başına düşen çıktı büyüme hızını dört unsurun belirlediğini ve bu kapsamda araştırma faaliyetinde bulunan emeğin yeni fikir üretme olasılığı ve gerçekleşen icadın ara mal niteliğini artırma düzeyi ne kadar yüksekse ekonomik büyümenin o kadar hızlı olacağını belirtmişlerdir.

Bu çalışma ile 1995-2019 yılları arası Türkiye'nin yıllık ekonomik göstergeleri kullanılarak yapılan Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri zaman serileri analizlerine başvurulmuş ve araştırılmaktadır. Ayrıca bu çalışma giriş bölümünden sonra konu hakkında yapılmış

çalışmalara yer verilen ampirik literatür bölümü, belirlene değişkenler ve veri setleri üzerine testlerin uygulanması ve ulaşılan bulguların bulunduğu ampirik analiz ve bulgular bölümü, en sonunda ise gerekli çıkarımların yapıldığı sonuç bölümü olmak üzere toplam 4 bölümden oluşmaktadır.

2. Ampirik Literatür

Ampirik çalışmalar bakımından literatüre bakıldığında zaman Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme ile ilgili hem yerel olarak hem de küresel bazda birçok çalışma yapılmıştır. Panel veri analizi bakımından yapılan çalışmalar doğrultusunda, Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012), 1990-2010 yılları arası 21 OECD ülkesinin verilerini kullanarak yaptıkları analizde, Ar-Ge yatırımlarındaki %1’lik artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde % 0.77’lik bir artış sağladığını ayrıca Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ve Grup ortalama istatistik değerleri ile ekonomik büyümeden Ar-Ge harcamalarına doğru uzun dönemde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Özcan ve Arı (2014), 1990-2011 dönemi verileri ile inceledikleri analizlerinde Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Gülmez ve Akpolat (2014), Türkiye ve 15 AB ülkesinde Ar-Ge, inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi GMM yaklaşımıyla incelemişler, Ar-Ge yatırımlarının patentlere göre 4 kat daha fazla etkili olduğu görülmüş ve uzun dönemde Ar-Ge yatırımları ve patent sayılarından ekonomik büyümeye doğru pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Altıntaş ve Mercan (2015), 21 OECD ülkesinin 1996-2011 yılları arası verilerini üretim fonksiyonu yardımıyla kullanarak Ar-Ge yatırımlarının büyüme üzerinde etkisini yatay kesit bağımlılığı ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeyi etkilediği ve Ar-Ge yatırımlarındaki 1 birimlik artışın ekonomik büyümeyi 3.4 birim arttırdığını gözlemlemişlerdir. Sökmen ve Aşçı (2017), 1999-

2015 döneminde BRICS-T ülkelerinin Ar-Ge yatırımlarının GSYH’ya oranının büyüme hızına etkisinin olup olmadığını incelemişlerdir. Paneleş bütünleşme testleri ile Ae-Ge yatırımları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Köse ve Gültekin (2020), 1996-2017 yılları arası seçilmiş OECD ülkelerinde Ar-Ge yatırımları, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasında yaptıkları analizlerinde, Ar-Ge yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, ekonomik büyüme ile yüksek teknoloji ihracatı ve Ar-Ge yatırımları ile yüksek teknoloji ürün ihracatı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuşlardır. Lichtenberg (1992), 74 ülkenin 1964-1989 dönemini kapsayan çalışmasında, kamu ve özel sektör Ar-Ge harcamalarının verimlilik düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve özel sektör tarafından finanse edilen Ar-Ge harcamalarının hem üretkenlik düzeyine hem de büyüme üzerine olumlu etkileri olduğunu yapılan yatırımın tahmini getiri oranının yapılan yatırımın yaklaşık 7 katı olduğunu belirtmiştir. Kamu tarafından finanse edilen Ar-Ge harcamalarının özel sektör finansmanına göre daha düşük getiri sağladığını ve düşük verimlilik artışı sergilediği sonucuna ulaşmıştır. Samimi ve Alerasoul (2009), gelişmekte olan 30 ülkenin 2000-2006 yılları verilerini kullanarak yaptıkları analiz sonucu emek ve sermaye oluşumlarının ekonomik büyüme üzerinde esnekliğini yüksek bulurken, Ar-Ge harcamalarının düşük olması sebebiyle esnekliğini negatif ve önemsiz bulmuştur. Wu (2010), 31 Çin Bölgesinin 1998-2007 yılları arası verilerinden faydalanarak Ar-Ge yatırımlarının inovasyon ve ekonomik büyüme üzerinde büyük etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Blanco, Prieger ve Gu (2013), Birleşik Devletler’deki 50 eyalet ve Kolombiya Bölgesi’nin 1963-2007 yılları verilerini kullanarak Ar-Ge yatırımlarının toplam faktör üretkenliği ve çıktı üzerinde büyük etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Zaman serileri analizi ile yapılan çalışmalara bakıldığında, Korkmaz (2010), 1990-2008 yılları arasındaki verileri kullanarak Ar-Ge yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli

ilişkiyi Johansen eşbütünleşme yöntemiyle incelemiş ve her iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ve iki değişkenin birbirini uzun dönemde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Akıncı ve Sevinç (2013), 1990-2011 yıllarını kapsayan incelemelerinde Johansen-Juselius eşbütünleme testi ile Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunmadığını ve Granger nedensellik testi sonucunda da özel, yükseköğretim ve toplam Ar-Ge yatırımlarından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu görmüşlerdir. Çapık ve Kaygısız (2018), 1993-2016 yıllarına ait GSYH, Ar-Ge ve ileri teknoloji ihracatını temsil eden değişkenleri ile eşbütünleme analizi ve hata düzeltme modellerini kullanarak değişkenler arası uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve oluşan sapmaların 8.3 dönem sonra dengeye yaklaştığı sonucunu elde etmişlerdir. Duman ve Aydın (2018), 1998-2015 yıllarını kapsayan analizinde Ar-Ge yatırımları GSYH verilerini kullanarak Ar-Ge ve GSYH arasında doğrusal ve tek yönlü ilişkinin olduğunu, nedensellik testi sonucunda ise Ar-Ge yatırımlarının GSYH'nın nedeni olduğunu görmüştür. İğdeli (2019), 1990-2016 dönemi Ar-Ge ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme etkilerini, Granger nedensellik testi uygulayarak Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden eğitim harcamalarına ve Ar-Ge harcamalarından eğitim harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir. Dereli ve Salğar (2019), 1990-2015 dönemi Ar-Ge harcamaları ve GSYH verilerini kullanarak Johansen eşbütünleme analizi ile inceleyerek değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi tespit etmişler ve Ar-Ge harcaması ve büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Genç ve Tandoğan (2020), 1990-2017 yılları arası verilerini kullanarak Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Fourier yaklaşımıyla kalıntı temelli eşbütünleme testi ile yaptıkları analiz yardımıyla Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyümenin eşbütünleşik olduğunu ve hata düzeltme sonucu Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna

ulaşmışlardır. Yu-ming vd (2007), 1953-2004 döneminde Çin'de yaptıkları incelemeyle Ar-Ge ile GSYH arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi gözlemlenmiş ve Ar-Ge ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

3. Ampirik Analiz ve Bulgular

Türkiye ekonomisinin 1995-2019 yılları arasındaki veriler ile yapılan çalışmada, kişi başına düşen GSYH büyüme oranı, Ar-Ge yatırımlarının GSYH içindeki payı, yüksek teknoloji ihracatının GSYH içindeki payı ve patent başvuru sayıları göstere olarak kullanılmıştır. Kişi başına düşen GSYH büyüme oranı ve yüksek teknoloji ihracatının GSYH içindeki payı Dünya Bankası veri tabanından, Ar-Ge yatırımlarının GSYH içindeki payı OECD veri tabanından ve patent başvuru sayısı Türk Patent ve Marka Kurumu istatistiklerinden alınmıştır.¹

Çalışmada değişkenler arası nedensellik ilişkisinin analiz edilmesi açısından Granger nedensellik testi, seriler arası uzun dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek adına Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Serilerin durağanlığını ölçmek için ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testleri yapılmıştır.

¹ Yüksek teknoloji ihracatının GSYH içindeki payı, mal ihracatı, imalat sektörü ihracatının mal ihracatına oranı, yüksek teknoloji ihracatının imalat sektörü ihracatına oranı ve GSYH verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye/Sabitli-Trendli	1.Fark/Sabitli-Trendli	Seviye/Sabitli z-Trendsiz	1.Fark/Sabitli-Trendsiz
ADF				
KBGSYH	-4,287**	-7,658*	-0,999	-8,006*
AR-GE	-3,967**	-6,853*	3,722	-1,502
PATENT	3,371	-4,754*	3,371	-2,282**
YTİH	-2,579	-6,112*	-1,066	-5,890*
PP				
KBGSYH	-4,287**	-8,333*	-1,231	-8,739*
AR-GE	-3,069	-6,643*	3,838	-4,422*
PATENT	-1,495	-3,583***	3,659	-2,328**
YTİH	-2,572	-6,119*	-1,066	-5,890*
Kritik Değerler	Seviye/Sabitli-Trendli	1.Fark/Sabitli-Trendli	Seviye/Sabitli z-Trendsiz	1.Fark/Sabitli-Trendsiz
%1	-4,394	-4,416	-2,664	-2,669
%5	-3,612	-3,622	-1,955	-1,956
%10	-3,243	-3,248	-1,608	-1,608

Not: *, ** ve ***sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Kurulan modelde maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

Yapılan birim kök testi sonucunda seriler birinci farkları I(1) alınarak durağan hale gelmiştir. Aynı düzeyde durağan olan seriler, değişkenler arası eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığını test etme durumunu mümkün kılmaktadır.

Tablo 2: Optimum Gecikme Düzeyi Sonuçları

Gecikme	LogL	LR	FPE
0	-249,469	NA	43894,13
1	-179,779	109,080*	423,595*
2	-166,390	16,298	616,442
AIC	SC	HQ	
22,040	22,238	22,090	
17,372*	18,359*	17,620*	
17,599	19,376	18,046	

Not: * kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir. LR: Sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (%5 düzeyinde), FPE: Son tahmin hatası AIC: Akaike bilgi kriteri SC: Schwarz bilgi kriteri HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Belirlenen 1 dönem optimum gecikme düzeyi sonucunda Vektör Hata Düzeltme (VEC) modeline uygun olarak değişkenler arasında uzun dönem Johansen Eşbütünlük analizi yapılmıştır.

$$\Delta x_t = \alpha(\beta'x_{t-1} - \beta_0 - \beta_1t) - \gamma_0 - \gamma_1t + \sum_{j=1}^k \Gamma_j \Delta x_{t-j} + \varepsilon_t$$

Tablo 3: Eşbütünlük Testi Sonuçları

Sıfır hipotez	Öz Değerler	İz Değerler	0.05 Kritik Değerler
r=0	0,936558	87,51923	63,87610
r≤1	0,526564	29,60901	42,91515
r≤2	0,424508	13,90650	25,87211
r≤3	0,103884	2,303384	12,51798
0.10 Kritik Değerler	Maksimum Öz Değerler	0.05 Kritik Değerler	0.10 Kritik Değerler
60,08629	57,91022	32,11832	29,54003
39,75526	15,70252	25,82321	23,44089
23,34234	11,60311	19,38704	17,23410
10,66637	2,303384	12,51798	10,66637

Yapılan eşbütünlük testi sonucu H_0 (eşbütünlük ilişkisi yoktur) hipotezi reddedilerek değişkenler arası eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. 0,05 kritik değere göre iz değerlerde 1, maksimum öz değerlerde 2 eşbütünlük ilişkisi tespit edilirken, 0,10 kritik değere göre iz değerlerde 3, maksimum öz değerlerde 2 eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Değişkenler arası neden-sonuç ilişkisi nedensellik testi aracılığıyla araştırılmakta ve bu doğrultuda Granger nedensellik testi uygulanmaktadır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + u_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i Y_{t-i} + u_{2t}$$

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik	F-istatistiği	Olasılık	Sonuç
$\Delta(\text{AR-GE}) - \Delta(\text{KBGSYH})$	0,84459	0,4470	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{KBGSYH}) - \Delta(\text{AR-GE})$	1,30502	0,2970	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{PATENT}) - \Delta(\text{KBGSYH})$	0,97843	0,3961	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{KBGSYH}) - \Delta(\text{PATENT})$	0,13204	0,8772	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{YTİH}) - \Delta(\text{KBGSYH})$	2,61304	0,1024	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{KBGSYH}) - \Delta(\text{YTİH})$	0,19431	0,8252	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{PATENT}) - \Delta(\text{AR-GE})$	1,81792	0,1925	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{AR-GE}) - \Delta(\text{PATENT})$	0,78859	0,4704	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{YTİH}) - \Delta(\text{AR-GE})$	0,22770	0,7988	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{AR-GE}) - \Delta(\text{YTİH})$	0,00401	0,9960	$H_0 = \text{Kabul}$
$\Delta(\text{YTİH}) \rightarrow \Delta(\text{PATENT})$	4,08616	0,0356	$H_0 = \text{Red}$
$\Delta(\text{PATENT}) - \Delta(\text{YTİH})$	0,70402	0,5085	$H_0 = \text{Kabul}$

Analiz sonucunda yüksek teknoloji ihracatından patente doğru H_0 hipotezi reddedilmiş ve tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Geriye kalan diğer değişkenler arası H_0 hipotezi kabul edilmiş ve nedensellik bağı bulunamamıştır.

En Küçük Kareler yöntemiyle bağımlı değişken olan $\Delta(\text{KBGSYH})$ ile bağımsız değişkenler $\Delta(\text{AR-GE})$, $\Delta(\text{PATENT})$, $\Delta(\text{YTİH})$ arasında kurulan regresyonla anlamlılık ve açıklayıcılık açısından incelenmiştir.

Tablo 5: En Küçük Kareler (EKK) Tahmin Sonuçları

$$\Delta(\text{KBGSYH}) = \beta_0 + \beta_1 \Delta(\text{AR-GE})_t + \beta_2 \Delta(\text{PATENT})_t + \beta_3 \Delta(\text{YTİH})_t + \varepsilon_t$$

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Tanımlayıcı İstatistikler
Sabit Terim (C)	1,674	0,973	R^2 : 0,251
$\Delta(\text{AR-GE})$	-66,734	-2,502**	DW : 3,002
$\Delta(\text{PATENT})$	0,000	0,228	F : 2,245
$\Delta(\text{YTİH})$	-6,484	-0,610	$F(\text{Prob.})$: 0,114

Not: ‘ Δ ’ değişkenlerin 1. Farkla kullanıldığını belirtmektedir. ** ile işaretlenen değer verinin %5 önem derecesinde anlamlılık gösterdiğini belirtmektedir.

Bütün bağımsız değişkenler ile KBGSYH arasında yapılan En Küçük Kareler (EKK) yönteminde katsayılar incelendiğinde bağımsız değişkenlerde oluşan bir birimlik artışın bağımlı değişkeni ne oranda ve ne yönde etkilediğine açıklık getirmektedir. Sabit terim (C) bağımsız değişkenler sıfır iken gerçekleşen kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranını temsil etmektedir. Bu bakımdan sabit terim değişkeni kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılanın büyüme oranına etki eden otonom etki olarak nitelendirilebilir. Tabloda görüldüğü üzere sabit terimde gerçekleşen bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı 1,67 oranında pozitif yönde etkilediği görülmektedir. $\Delta(\text{AR-GE})$ değişkeninde meydana gelen bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde 66,73 gibi bir değerle etkilediği, aynı şekilde $\Delta(\text{YTİH})$ 'in negatif yönde 6,48 ve $\Delta(\text{PATENT})$ 'in $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı pozitif yönde çok küçük bir değerle etkilediği görülmektedir. Anlamlılık

açısından bakıldığında $\Delta(\text{AR-GE})$ değişkeni hariç diğer değişkenler anlamsız bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki açıklayıcılık oranını gösteren R^2 değeri %25 olarak bulunmuştur. Bütün olarak değişkenlerin anlamlılığı açısından bakıldığında F değeri sonuçlarına göre modelin genel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler tek tek regresyona sokularak değişkenlerin tek başına açıklayıcılığı ve anlamlılığı açısından incelenmiştir.

Tablo 6: En Küçük Kareler (EKK) Tahmin Sonuçları (KBGSYH- AR-GE arası)

$$\Delta(\text{KBGSYH}) = \beta_0 + \beta_1 \Delta(\text{AR-GE})_t$$

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	
Sabit Terim (C)	1,931	1,404	
$\Delta(\text{AR-GE})$	-67,23	-2,621**	
Tanımlayıcı İstatistikler			
R^2 : 0,237989	DW : 3,062	F : 6,870	$F(\text{Prob.})$: 0,015

Not: ‘ Δ ’ değişkenlerin 1. Farkla kullanıldığını belirtmektedir. ** ile işaretlenen değer verinin %5 önem derecesinde anlamlılık gösterdiğini belirtmektedir.

Sabit terim (C)'de meydana gelen bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı pozitif yönde 1,93 değerinde etkilediği ve $\Delta(\text{AR-GE})$ 'deki bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde 67,23 değerinde etkilediği görülmektedir. $\Delta(\text{AR-GE})$ 'nin $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı açıklayıcılığını gösteren R^2 değeri %23 olarak bulunmuştur. Anlamlılık açısından gösterge olan F değeri ise %5 önem düzeyi seviyesinde anlamlı olduğu görülmüştür. Genel kanının aksine $\Delta(\text{AR-GE})$ 'nin $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde ve önemli bir düzeyde etkilemesi yapılan Ar-Ge yatırımlarının etkilerinin uzun dönemlerde etkisini göstermesinden kaynaklı olduğu ve ele alınan veri seti sürecinde kriz dönemlerinin bulunması ve bundan kaynaklı bazı yıllarda negatif büyüme yaşanması ve aynı zamanda bu dönemlerde yapılan Ar-Ge yatırımlarının kısmen azalması ya da sabit kalmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7: En Küçük Kareler (EKK) Tahmin Sonuçları (KBGSYH- PATENT arası)

$\Delta(\text{KBGSYH}) = \beta_0 + \beta_1 \Delta(\text{PATENT})_t$			
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	
Sabit Terim (C)	-0,252	-0,162	
$\Delta(\text{PATENT})$	-3,02E-05	-0,024	
Tanımlayıcı İstatistikler			
R ² : 0,000028	DW: 2,981	F: 0,000607	F(Prob.): 0,980

Not: 'Δ' değişkenlerin 1. Farkla kullanıldığını belirtmektedir.

Sabit terim (C)'de meydana gelen bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde 0,25 değerinde etkilediği ve $\Delta(\text{PATENT})$ 'de ki bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde çok küçük bir değerinde etkilediği görülmektedir. $\Delta(\text{PATENT})$ 'in $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı açıklayıcılığını gösteren R² değeri çok küçük bir değer olarak bulunmuştur. Bu bağlamda patent başvuru sayılarının kişi başı gayrisafi yurt içi hasılanın büyüme oranını açıklama düzeyi yok denecek kadar azdır. Anlamlılık açısından gösterge olan F değerinin ise anlamsız olduğu görülmüştür.

Tablo 8: En Küçük Kareler (EKK) Tahmin Sonuçları (KBGSYH- YTİH arası)

$\Delta(\text{KBGSYH}) = \beta_0 + \beta_1 \Delta(\text{YTİH})_t$			
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	
Sabit Terim (C)	-0,303	-0,245	
$\Delta(\text{YTİH})$	-6,199	-0,583	
Tanımlayıcı İstatistikler			
R ² : 0,015	DW: 2,954	F: 0,340	F(Prob.): 0,565

Not: 'Δ' değişkenlerin 1. Farkla kullanıldığını belirtmektedir.

Sabit terim (C)'de meydana gelen bir birimlik artışın $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde 0,30 değerinde etkilediği ve $\Delta(\text{YTİH})$ 'in $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı negatif yönde 6,19 değerinde etkilediği görülmektedir. $\Delta(\text{YTİH})$ 'in $\Delta(\text{KBGSYH})$ 'yı açıklayıcılığını gösteren R² % 1 değeri gibi çok küçük bir değer olarak

bulunmuştur. Bu bağlamda yüksek teknoloji ihtacatının gayrisafi yurt içi hasıla içindeki oranı, kişi başı gayrisafi yurt içi hasılanın büyüme oranını açıklama düzeyi çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Anlamlılık açısından gösterge olan F değerinin ise anlamsız olduğu görülmüştür.

4. Sonuç

Ülkeler küreselleşme bazında önde gelen ekonomilerden olmak için süre gelen bir yarış içerisindedirler. Bu bağlamda da ekonomik büyümeye büyük önem vermekte ve bu süreç içerisinde ekonomik büyümelerini arttıran çeşitli faktörleri araştırma yoluna gitmişlerdir. Bu arayışlar iktisat biliminin büyüme üzerine eğilmesine ve büyümeyi tetikleyen temel aktiflerden hangisini daha etkili olduğu yönünde fikirler üretilmesine sebep olmuştur. Teknoloji klasik akımlarda büyüme sürecine dahil edilmezken, neoklasiklerden olan Solow sayesinde büyüme sürecine dahil edilmiş fakat dışsal olarak alınmıştır. İçsel büyüme modelleri ise Romer öncülüğünde başlayarak, model içine dahil edilen büyüme diğer faktörler üzerinde de verimlilik artışı sağlayarak ekonomide önemli bir itici güç halinde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kuruluş sürecinden itibaren Türkiye'de teknolojik yapıdan ileride bir sanayi ülkesi olmayı temel amacı haline getirmiş ve uyguladığı kalkınma planları ve kurduğu kurumlar ile bu amaç doğrultusunda gerekli Ar-Ge yatırımları yapılması için çaba göstermektedir. Ar-Ge yatırımları son yıllarda sürekli düzeyde bir artış sağlansa da yeterli ivme kazanamamıştır. Sektör itibariyle bakıldığı zaman ise son yıllarda özel sektör Ar-Ge yatırımlarının daha fazla paya sahip olduğu görülmekte bu durumda gelişmekte olan ülkeleri yakalama yönünde ufakta olsa umut vaat edici olarak görülmektedir. Bu çalışmada 1995-2019 dönemi verileri kullanılarak Ar-Ge yatırımları ve bağlantılı olduğu diğer değişkenler olan patent başvuru sayıları var yüksek teknoloji ihracatının ekonomik büyüme göstergesi olan kişi başına düşen GSYH'nın büyüme oranına etkileri incelenmiştir. Durağanlık analizi için ADF ve PP birim kök testlerinin uygulandığı KBGSYH, AR-GE, PATENT ve YTİH değişkenleri sabitsiz ve

trendsiz olarak birinci farkta durağan çıkmışlardır. Sonrasında optimum gecikme düzeyinin bir dönem olarak belirlenmesi sonucunda Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmış ve değişkenler arası %5 ve %10 önem düzeylerinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Değişkenler arası nedensellik ilişkisi açısından Granger nedensellik testi uygulanmış ve YTIH'den PATENT'e doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş diğer değişkenler arasında ise nedensellik bağı bulunamamıştır. Bağımlı (KBGSYH) ve bağımsız (AR-GE, PATENT, YTIH) değişkenler olarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle regresyona sokulan değişkenlerin KBGSYH'ı açıklama düzeylerinin %25 gibi bir oranda olduğu ve PATENT değişkeni dışında diğer değişkenlerin anlamsız bulunduğunu genel olarak bakıldığında ise F değeri sonuçlarına göre modelin tamamının anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler tek tek regresyona koyulduğu zaman ise AR-GE %5 önem düzeyinde anlamlı PATENT ve YTIH'in anlamsız olduğu görülmüştür. Açıklayıcılık bakımından ise AR-GE'nin açıklayıcılık oranının %23 gibi bir oranı gösterdiğini ve diğer değişkenlerin KBGSYH'ı açıklama düzeylerinin çok düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak Ar-Ge yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisi diğer değişkenlere göre daha açıklayıcı bulunmuştur. Ar-Ge yatırımlarının gayrisafi yurt içi hasılanın büyüme oranını negatif yönde etkilemesi ise yapılan yatırımların etkisinin uzun dönemde kendini göstermesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ele alınan 1995-2019 yılları arasında kriz dönemlerinin de bulunması ve kriz yıllarının etkilediği yıllarda yaşanan negatif büyümeler göze çarpmaktadır. Bu süreçlerden Ar-Ge yatırımları da etkilenmiş olup kriz süreçlerinde Ar-Ge yatırımlarında azalmalar görülmektedir. Ar-Ge yatırımlarının sahip olduğu dışsallıklar sebebiyle kamu desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Çoğunlukla özel sektörün gerçekleştirdiği Ar-Ge yatırımlarının

dışsallık kaynaklı sosyal getirisinin özel getirisinden fazla olması nedeniyle Ar-Ge yatırımları konusunda özel sektör firmalarının çekingenliğine sebebiyet vermektedir. Hükümetin bu konuda yapacağı proje bazlı teşviklerle özel sektör Ar-Ge yatırımları cesaretlendirilmelidir. Aksi takdirde mali olarak yapılan yardım ve teşviklerin özel sektör bünyesinde özel getirileri tercih edip sosyal getirisinin düşük olmasına sebep olmaktadır. Bir yandan özel sektör korunurken sosyal getirinin de artması için hükümet Ar-Ge yatırımları için üniversiteler ve araştırma enstitülerinin faaliyetlerini artırma eğiliminde olmalı ve bu faaliyet kollarında istihdam düzeyini arttırmalıdır. Ayrıca Ar-Ge yatırımlarının getirisinin uzun dönemde meydana gelmesinden dolayı firmaların yapmış oldukları Ar-Ge yatırımlarından kaynaklı maliyet yükünü hafifletmek adına vergi indirimleri yapılmalıdır. Bu doğrultuda Türkiye Ar-Ge yatırımlarında gerekli düzeye gelebilmek için gerekli teşvik, vergi indirimleri ve eğitimleri sağlamalıdır. Bünyesinde bulunan kurumlar aracılığıyla projeler yoluyla Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla yönelmeli Ar-Ge istihdamı arttırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AGHION, P., & HOWITT, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*, 323-351.
- AKINCI, M., & SEVİNÇ, H. (2013). Ar&Ge Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990 – 2011 Türkiye Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 7-17.
- ALTINTAŞ, H., & MERCAN, M. (2015). Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analizi*. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 345 - 376.
- BLANCO, L., PRIEGER, J., & GU, J. (2013). The Impact of Research and Development on Economic Growth and Productivity in the US States. *Pepperdine University School of Public Policy Working Papers*.
- ÇAPIK, E., & KAYGISIZ, A. D. (2018). Ar-Ge Harcamaları ve Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi / Journal of Management and Economics Research*, 301-314.
- DERELİ, D. D., & SALĞAR, U. (2019). Ar-Ge Harcamaları ile Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Life Economics*, 345-360.
- DUMAN, K., & AYDIN, K. (2018). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ile Gsyih İlişkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 49-66.
- GENÇ, M. C., & TANDOĞAN, D. (2020). Türkiye’de Ar-Ge’nin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Fourier Yaklaşımına Kalıntı Temelli Eşbütünleşme Testi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 339-348.
- GÜLMEZ, A., & AKPOLAT, A. G. (2014). Ar-Ge & İnovasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye ve AB Örneği İçin Dinamik Panel Veri Analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-17.
- GÜLMEZ, A., & YARDIMCIOĞLU, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 335-353.
- GROSSMAN, G. M., & HELPMAN, E. (1991). Trade, knowledge spillovers, and growth*. *European Economic Review*, 517-526.
- GROSSMAN, G. M., & HELPMAN, E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 23-44.
- İĞDELİ, A. (2019). Ar-Ge ve Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2517-2538.
- KÖSE, Z., & GÜLTEKİN, H. (2020). Ar-Ge Yatırımları, Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Seçilmiş OECD Ülkeleri. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 93-115.
- KORKMAZ, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi. *Journal of Yasar University*, 3320-3330.
- LICHTENBERG, F. R. (1992). R&D Investment and International Productivity Differences. *NBER Working Paper Series*, 1-37.
- LUCAS, R. E. (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 3-42.

KARABIYIK, A., “Türkiye Ekonomisinde Ar-Ge Yatırımlarının Büyüme Süreci Üzerinde Etkisi”

- M.SOLOW, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 65-94.
- OECD. (2021, Nisan 28). Organisation for Economic Co-operation and Development: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> adresinden alındı
- ÖZCAN, B., & ARI, A. (2014). Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*, 39-55.
- ROMER, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 1002-1037.
- ROMER, P. M. (1989). Endogenous Technological Change. *NBER Working Paper Series*.
- SAMIMI, A. J., & ALERASOUL, S. M. (2009). R&D and Economic Growth: New Evidence from Some Developing Countries. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3464-3469.
- SÖKMEN, F. Ş., & AÇCI, Y. (2017). BRICS-T Ülkelerinde Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 83-100.
- SCHUMPETER, J. A. (1942). *Capitalizm, Sosyalizm and Democracy*. London and New York: Routledge.
- TÜRK PATENT. (2021, Haziran 3). Türk Patent ve Marka Kurumu: <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/> adresinden alındı
- WORLD BANK. (2021, Haziran 6). WORLD BANK DATA: <https://data.worldbank.org> adresinden alındı
- WORLD BANK. (2021, HAZİRAN 8). WORLD BANK: <https://todata360.worldbank.org/indicators/mnfc.TX.VAL.TECH.MF.ZS?country=BR> A&indicator=2010&viz=line_chart&years=1988,2019 adresinden alındı
- YANRUI, W. (2010). Innovation and Economic Growth in China. *The University of Western Australia*.
- YUMING, W., LI, Z., & JX, L. (2007). Cointegration and causality between R&D expenditure and economic growth in China: 1953-2004. *International Conference on Public Administration*.

Orta Gelir Tuzağı'nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)

Dilşat DEMİREL*

Özet

Orta gelir tuzağı, düşük gelir düzeyinden hızlıca orta gelir düzeyine çıkan fakat bu düzeyde uzun yıllar boyunca kalarak, yüksek gelir grubuna çıkamayan ülkeleri belirtmek amacıyla kullanılan iktisadi bir terimdir. Dünya Bankasının 2007 yılında "Doğu Asya Rönesans'ı Ekonomik Gelişme İçin Fikirler" adlı raporunda bu kavram ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin 1980-2019 dönemi için yıllık veriler kullanılarak orta gelir tuzağını etki eden değişkenlerin, orta gelir tuzağının kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın yıllık büyüme oranı, enflasyon oranı, dışa açıklık oranı, yatırım ve tasarrufun yıllık değişim değerleri kullanılmıştır. Yapılan zaman serisi analizinde değişkenler arasındaki ilişki sırasıyla ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi, Johansen eştümleşme ve Granger nedensellik yöntemleriyle araştırılmıştır. Yapılan çalışmada yatırımlardan orta gelir tuzağına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Kişi Başı Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Zaman Serisi Analizi

The Effects of the Middle Income Trap on the Turkish Economy: An Empirical Evaluation (1980-2019)

Abstract

The middle-income trap is an economic term used to describe the countries that quickly rise from the low-income level to the middle-income level, but remain at this level for many years and cannot reach the high income group. This concept emerged in the World Bank's 2007 report "Ideas for Economic Development of the East Asian Renaissance". By using the annual data for Turkey's 1980-2019 period, the annual change values of the variables affecting the middle income trap, the annual growth rate of gross domestic product per capita, inflation rate, openness rate, investment and savings are used. In the time series analysis, the relationship between the variables was investigated by ADF (Augmented Dickey-Fuller) unit root test, Johansen cointegration and Granger causality methods, respectively. In the study, a one-way causality relationship was determined from investments to the middle income trap

Keywords: Middle Income Trap, Gross Domestic Product Per Capita, Time Series Analysis

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, dilsatdemirel68@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2706-0164

1. Giriş

Orta gelir tuzağı, düşük gelir düzeyinden hızlıca orta gelir düzeyine çıkan fakat bu düzeyde uzun yıllar boyunca kalarak, yüksek gelir grubuna çıkamayan ülkeleri belirtmek amacıyla kullanılan iktisadi bir terimdir. Dünya Bankasının 2007 yılında “Doğu Asya Rönesans’ı Ekonomik Gelişme İçin Fikirler” adlı raporunda bu kavram ortaya çıkmıştır.

Ülkelerin düşük gelir grubundan orta gelir grubuna geçişi daha hızlı ve kolay olur çünkü tarımdan sanayiye geçişte tarımdaki iş gücü fazlası sanayiye sınırsız kaynak olarak geçer ve sanayi gelişerek ekonomide bir büyüme gerçekleşir. Ekonomide genel olarak bir ülkenin gelişebilmesi için büyümesinde bir sürdürülebilirlik veya istikrarlı bir büyüme sağlaması gerekir. Ekonomi orta gelir düzeyine geldiğinde sanayide kullanılan sınırsız kaynak bir süre sonra yeterli olmuyor ve bu kaynağın etkin verimli kullanılarak üretkenliğinin artması gerekiyor. Orta gelir grubunda bu durum kolay aşılanıyor ve orta gelir tuzağı meydana geliyor.

Orta gelir tuzağı günümüzde önem kazanmaya başlamıştır. Dünya ekonomisinin son yarım yüzyılına bakıldığında orta gelir grubunda yer alan ülkelerin çok az bir bölümü yüksek gelirli ülke seviyesine ulaşmayı başarabilmiştir ve birçoğu da uzun süre orta gelirde kalmıştır. OGT’nin aşılması için gelir artışı sağlamak gelişmiş ülke olabilmeyi gerektirir haline gelmiştir. Kişi başına düşen gelir büyüme ve kalkınmanın tek göstergesi elbette ki değildir. Hatta kişi başına düşen gelir göstergesinin birçok zayıf yönlerinden bile bahsedilebilir. Buna rağmen kişi başına düşen gelir, büyüme ve kalkınma konularında iktisatçılar için her zaman çekiciliğini muhafaza etmiştir. İktisatçılar kişi başına gelir artışıyla ilgilenirler, çünkü refah artışı sağlamanın birinci adımının kişi başına geliri arttırmak olduğunu düşünürler. Yani sürekliliği esas olan büyüme ve kalkınmayı yakalama kişi başına düşen geliri yükseltmenin ön koşulu olmakla beraber bunu sağlayan teknik ve kurumsal gelişme, yenilik, kaynak mobilitesi gibi

bir dizi değişkenle ifade edilebilir. Kısacası OGT orta gelir grubundaki ülkelerin maruz kalacağı bir olgu olup kişi başına düşen gelirlerle ifade ediliyor olsa da başka bir dizi faktöre bağlıdır (Bozkurt, 2014).

Türkiye açısından orta gelir tuzağını ele aldığımızda II. Dünya Savaşından sonra 1970-1990 yıllarında ekonomide iç ve dış konjonktürel olumsuzluklar yaşanmış, istikrarsızlık yaşanmış ve makroekonomik dengeler altüst olmuştur. 1960’lı yıllarda dünya ekonomileri ile birlikte Türkiye İthal İkameci Sanayi (İİS) politikası izleyerek başarılı bir on yıl geçirmiştir. Fakat 1970 yılından sonra başarı yerini başarısızlığa bırakmıştır. 1980’li yıllarda Türkiye 24 Ocak Kararları ile beraber dışa açık ve ihracata yönelik sanayi politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu dönem de de küresel piyasalarda uyum mekanizması tam olarak sağlanamamış ve ekonomik alandaki kısmi canlanmaya karşın bu on yıllık dönemde ekonomi istediği düzeye ulaşamamış. 1990’lı yıllarda kamu borçlarının ve faiz harcamalarının giderek artış göstermesi ve yüksek enflasyon nedeniyle ekonomi istikrarsızlık ile beraber Türkiye de ekonomiye gerekli müdahale tam yapılamamış ve 2001 kriziyle sonuçlanmıştır. Ekonomide meydana gelen istikrarsızlık ve çöküntü Türkiye’nin çok uzun dönem boyunca düşük gelirli ülke düzeyinde kalmasına neden olmuştur.

Türkiye’nin 2001 krizinden sonra 3.000 dolar olan kişi başına milli gelir seviyesini 2004 yılında orta gelir seviyesi olan 10.000 dolara çıkarmayı başarmıştır ve düşük gelir düzeyinden kurtulmuştur. 2005 yılından sonra düşük orta gelir düzeyinden kurtulmuş ve üst orta gelir grubuna dâhil olmuştur. Günümüzde de üst orta gelir düzeyindedir. 2001-2007 yıllarında da başarı sağlamıştır. 2008 yılındaki krizle beraber ekonomi küçülme yaşamış fakat 2009 yılının son çeyreğinde tekrar toparlanmaya başlamış ve 2010-2011 yıllarında yüksek bir hızla büyümeye devam etmiştir. Fakat 2015 yılıyla itibaren büyümede bir yavaşlama yaşanmıştır. 2019 yılına kadar yükseliş ve düşüşlerle büyüme devam

DEMİREL, D., “Orta Gelir Tuzağı’nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)”

etmektedir. Türkiye Dünya Bankası sınıflamasına göre üst orta gelir grubunda yer almaktadır.

Bütün ülkelerin yapmış oldukları ekonomi politikaları, kalkınma stratejilerinde ki amaç halkının refah düzeyini yükseltmektir. Refah düzeyleri kişi başına düşen gelir düzeyi alındığında ülkeler üç gruba ayrılır; düşük gelir, orta gelir, yüksek gelir grubu şeklindedir. Düşük gelir grubunda olan ülkeler orta gelir grubuna, orta gelir gelir grubunda olanlar yüksek gelir grubuna, yüksek gelir grubundakiler ise refahlarını daha da arttırmak isterler.

Neo klasik büyüme teorisinde bulunan yakınsama hipotezine göre Neo klasik büyüme modeli içerisindeki yakınsama hipotezinin arkasındaki asıl faktör yenilenebilir sermayenin azalan verimliliğidir. Buna göre sermaye işgücü oranı düşük olan fakir ülkeler, daha yüksek sermayenin marjinal ürününe sahip olduklarından, daha yüksek oranlı büyüme eğilimindedirler. Yani fakir ülkelerde sermaye miktarı bir birim artarsa gelir düzeyi zengin ülkelere göre daha büyük bir oranda artacaktır (Tüzemen, 2015). Koşulsuz yakınsama da ise fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyeceklerini ve uzun dönemde kişi başına gelir açısından zengin ülkeleri yakalayabileceğini söyler. Fakirlerin hep fakir kaldıkları, zenginlerin ise zengin olmaya devam ettikleri, kısacası koşulsuz yakınsamanın gerçekleşmediği görülür. Benzer özelliklere sahip ülkelerin benzer hızda büyüdüklerini ve benzer gelir düzeylerine geldiklerini görürüz. Romer içsel büyüme modeliyle de açıklamıştır. İçsel büyüme modelleri, ülkelerin düşük gelirli olmalarının veya orta gelirli olmalarının, onların zengin ülkeleri yakalamada başarılı olabilmeleri için yeterli olmadığını gösterir ve yakınsamanın koşulsuz olduğunu fakir ülkelerin zengin ülkelerini yakalamasını dışsal teknoloji, sermayenin azalan verimleri ile açıklayan neo klasik koşulsuz yakınsama hipotezini eleştirir. Yakınsama koşulludur ve fakir ülkeler zengin ülkelere değil ülkeler, kendi yapısal özellikleri tarafından belirlenen kendi uzun dönem dengelerine yakınsayacaklardır. Orta gelirli

ülkelerde de durum böyledir yapısal özelliklerine göre bir büyüme hızları ve süreleri olur. Belirli bir büyüme gösteremedikleri zaman bu tuzağa takılırlar.

Bu çalışma da 1980-2019 dönemi Türkiye ekonomisi yıllık verileri kullanılarak orta gelir tuzağının kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla üzerinden etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Zaman serisi analizi kullanılarak bu çalışma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmanın doğrultusunda çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Türkiye ekonomisi ve orta gelir tuzağından bahsedilmiştir, ikinci bölümde orta gelir tuzağı ile ilgili yapılmış olan betimsel ve deneye dayalı çalışmaların literatür taraması verilmiş olup son bölümde ise model, veri ve ekonometrik yöntemlerle ifade edilmiş olup sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. Türkiye Ekonomisi ve Orta Gelir Tuzağı

Türkiye ekonomisinde II. Dünya Savaşından sonra 1970-1990 yıllarında ekonomide iç ve dış konjonktürel olumsuzluklar yaşanmış, istikrarsızlık yaşanmış ve makroekonomik dengeler altüst olmuştur. 1960’lı yıllarda tüm dünyada aynı düzeyde gelişmekte olan ülkelerin uygulamaya koymuş olduğu ithal edilen sanayi politikaları dünya ekonomileri ile birlikte Türkiye İthal İkameci Sanayi (İİS) politikası izleyerek başarılı bir on yıl geçirmiştir. Fakat 1970 yılından sonra başarı yerini başarısızlığa bırakmıştır. Başarısızlığın arkasındaki neden ithal ikameci sanayi politikasını uygulaması, Türkiye’yi ithalata bağımlı bir duruma getirmiş, ödemeler bilançosu dengesine ve döviz açıklarına neden olmuştur. Döviz açığı ve Türkiye’nin dünya ile rekabeti için gerekli altyapıya sahip olmaması ile pazar ortamı sağlanamaması 1970’li yılların başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenidir. Türkiye 1980’li yıllara fakir ülke olarak girmiştir fakat bu yıllarda yine de bir kıpırdama süreci oluşturmaya çalışmıştır. Yapmış olduğu alt yapı, ulaşım, haberleşme, enerji, vb. kısmi iyileştirmelere rağmen ekonomiye uyum sağlayamamıştır. 1990’lı yıllarda ülke, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan olumsuz etkilenmiş ve Türkiye

DEMİREL, D., “Orta Gelir Tuzağı’nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)”

ekonomisi krizlere açık bir çöküntü dönemine girmiştir. Ekonomide meydana gelen istikrarsızlık ve çöküntü 2001 krizi ile sonlanmış ve Türkiye çok uzun dönem boyunca düşük gelirli ülke düzeyinde kalmıştır.

Kriz sonrasında ise nihayet girilen değişim ve reform süreci, tek parti hükümetinin politik stabiliteyi ve başarılı ekonomik politikaları beraberinde getirmesiyle birlikte, Türkiye’ye yıllar sonra rahat bir nefes aldırılmıştır. Bu bağlamda, “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı başarıyla uygulanmış, Türkiye ekonomisi birçok makroekonomik göstergesini yoluna koymaya başlamıştır (Karahana, 2012). Ülke ekonomisi verimlilik ve sanayiye geçişte hızlı bir büyüme göstermiş kriz öncesinde oluşan kamu borçlarını ödemiş ve ekonominin yıllar boyunca çare bulunamamış yüksek ve yapışkan enflasyon da, % 70 seviyelerinden tek hanelere çekilmiştir.

Türkiye’nin 2001 krizinden sonra 3.000 dolar olan kişi başına milli gelir seviyesini 2004 yılında orta gelir seviyesi olan 10.000 dolara çıkarmayı başarmıştır ve düşük gelir düzeyinden kurtulmuştur.

Orta gelir tuzağı yaklaşımı ilk kez ortaya atıldığında ABD’de kişi başına düşen gelirin yüzde 20’si ekonomiler açısından orta gelir düzeyi olarak kabul ediliyordu. Bugünkü ölçülere göre ABD’de kişi başına gelir kabaca 66 bin dolar düzeyinde olduğuna ve bunun yüzde 20’si 13 bin dolar ettiğine göre orta gelir düzeyinin karşılığı 13 bin dolar / yıl olarak ortaya çıkar. Gelir tuzağı için kullanılan tanım ABD’nin kişi başına gelirinin yüzde 20’si olduğuna göre yıllar itibarıyla Türkiye ve ABD’nin kişi başına gelirlerini karşılaştırabiliriz.

Tablo1’de Türkiye’nin 1980 ve 1999 yılları arasında kişi başına GSYH oranlamasının % 20 düzeyine ulaşamamış olduğu göstermektedir. 1980 darbesi sonrası ekonomide 1985 yılına kadar bir düşüş göstermiş ve bu düşüş 1989 yılında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında alınan kararlar artışa dönüşmüştür. Bu yükseliş beş yıl kadar devam etmiş ve sonra yani 1994-2001 kriziyle tekrar ekonomide bir düşüşe yol açmıştır.

Tablo1: Yıllar İtibariyle Türkiye ve ABD'nin Kişi Başı GSYH'sinin Yüzdeler Oranı

Yıllar	Türkiye KBGSYH (USD)	ABD KBGSYH (USD)	TR / ABD x 100 %
1980	1,564	12,575	12,438
1981	1,579	13,976	11,297
1982	1,402	14,434	9,714
1983	1,310	15,544	8,428
1984	1,247	17,121	7,284
1985	1,368	18,237	7,501
1986	1,511	19,071	7,923
1987	1,705	20,039	8,508
1988	1,745	21,417	8,147
1989	2,022	22,857	8,846
1990	2,794	23,889	11,695
1991	2,736	24,342	11,240
1992	2,842	25,419	11,180
1993	3,180	26,387	12,052
1994	2,270	27,695	8,196
1995	2,898	28,691	10,101
1996	3,054	29,968	10,191
1997	3,144	31,459	9,994
1998	4,500	32,854	13,697
1999	4,116	34,514	11,926

Kaynak: (World Bank), gdp per capita değerleri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye 1955 yılından 2005 yılına kadar elli yıllık bu süreçte düşük orta gelir grubunda kalmıştır. 2005 yılından sonra düşük orta gelir düzeyinden kurtulmuş ve üst orta gelir grubuna dâhil olmuştur. Günümüzde de üst orta gelir düzeyindedir. Türkiye 2001 yılında güçlü ekonomiye geçiş programı uygulamaya başlamıştır. Bununla beraber sıkı para ve maliye politikası uygulamış ve 2001-2007 yıllarında da başarı sağlamıştır. 2008 yılındaki krizle beraber ekonomi küçülme yaşamış fakat 2009 yılının son çeyreğinde tekrar toparlanmaya başlamış ve 2010-2011 yıllarında yüksek bir hızla büyümeye devam etmiştir.

Türkiye’nin uzun süre alt orta gelirli ülke olarak kalması ve üst orta gelirli ülke konumuna geçtikten sonra da yüksek gelire geçememesinin sebepleri arasında; konulmuş olan kalkınma planlarının koalisyon hükümetlerince düzgün uygulanamaması ve planları uygulamada

DEMİREL, D., “Orta Gelir Tuzağı’nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)”

güçlüklerin yaşanması, yaklaşık olarak on yıl da bir yaşanan askeri darbeler, dünya da yaşanan ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar, siyasetçilerin popülist yaklaşımları, ciddi olarak uygulanmayan para ve maliye politikaları, 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz ayaklanması, Suriye’deki olaylar Türkiye’nin ekonomik gelişimini yavaşlatmış ve bir üst gelir seviyesine geçişini ertelemiştir.

Türkiye bölge ve il olarak farklı kalkınma ve büyüme aşamalarına sahiptir. İstanbul yüksek gelir seviyesinde iken İç Anadolu alt orta gelirli ildir. Türkiye homojen değil heterojen bir yapı içerisindedir. Türkiye’yi homojen bir yapı olarak değerlendirip ona göre tek düze ekonomi politikaları uygulamak doğru olmayacaktır. Bütün bölgeler ve iller kendi has özellikleriyle değerlendirilip ülke ekonomisine, dünya ekonomisine katılımlarının sağlanması gerekmektedir (Erinç, Taşçı, Özsan, & Voyvoda, 2012). Ülkelerin ekonomik büyüklüklerini ölçmek ve karşılaştırmak için kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla oranlarını kullanabiliriz. Kişi başı olması GSYH’yi nüfustan arındırarak, ekonomik büyüklük ve gelişmişlik düzeylerini daha belirgin ve net sonuçlar elde etmek için yarar sağlar.

Türkiye’nin kişi başına GSYH’sini Tablo 2’de incelememiz mümkün. Tabloya baktığımızda inişli çıkışlı yani dalgalı bir durum var fakat durum genel olarak artış yönündedir. 2001 yılında uygulamış olduğumuz ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş’ politikası ile kişi başına GSYH oranlarımız artmaya başlamış ve bu sayede üst orta gelir seviyesine geçiş sağlanmıştır. 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz kişi başına GSYH, alt orta gelir seviyesine geçildiği dönemden sonra bir düşüş yaşamış sonraki yıllarda artış eğilimi göstermiş fakat son beş yıldır tekrar düşüş eğilimine girmiştir.

Tablo 2’de Türkiye’nin ve ABD’nin kişi başına GSYH’si ve birbirine oranları gösterilmiştir. Bu tablo ‘Orta gelir tuzağı yaklaşımı ilk kez ortaya atıldığında ABD’de kişi başına düşen gelirin yüzde 20’si ekonomiler açısından orta gelir düzeyi olarak kabul ediliyordu’ tanımına göre

Türkiye’nin yüzde 20’lik dilime hangi yıllarda girip girmediğini göstermek için oluşturulmuştur. 2007-2014 yıllarında yüzde yirmilik dilimde bulunuyor.

Tablo2: Yıllar İtibariyle Türkiye ve ABD’nin Kişi Başı GSYH’sinin Yüzdeler Oranı

Yıllar	Türkiye KBGSYH (USD)	ABD KBGSYH (USD)	TR / ABD x 100 %
2000	4,337	36,335	11,936
2001	3,143	37,133	8,465
2002	3,688	38,023	9,700
2003	4,760	39,496	12,025
2004	6,101	41,713	14,626
2005	7,456	44,115	16,902
2006	8,102	46,298	17,500
2007	9,792	47,976	20,410
2008	10,941	48,383	22,613
2009	9,104	47,100	19,330
2010	10,742	48,468	22,164
2011	11,421	49,887	22,894
2012	11,795	51,611	22,854
2013	12,614	53,118	23,747
2014	12,157	55,065	22,077
2015	11,006	56,839	19,364
2016	10,895	57,952	18,800
2017	10,591	60,062	17,633
2018	9,456	62,996	15,011
2019	9,127	65,298	13,978

Kaynak: (World Bank), gdp per capita değerleri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de orta gelir tuzağına yapısal faktörler yol açmaktadır bu yüzden tuzaktan korunabilmemiz için yapısal reformları uygulamamız gerekir. Orta gelir tuzağına düşmemek ve yüksek gelirli ülkeler grubuna girebilmek için Türkiye’nin kalkınma stratejisinin belirlenmesin de iki amaç göz önüne alınmalıdır: birincisi kısa vadede ideal bir büyüme yakalamak, ikincisi orta ve uzun vadede sürdürülebilir bir büyüme düzeyine ulaşmak. Bu yüzden 2023 hedefleri ile sürdürülebilir büyüme sağlayarak ihracatı arttırarak cari açık sorunumuzu azaltacak bir üretim politikası uygulanmalıdır.

Tasarruf oranını arttırmak ve bu yolla yatırımlara

iç finansman sağlamak orta gelir tuzağına düşmemenin ya da düşülmesi bu tuzaktan kurtulmanın en önemli gereklerinden birisini oluşturuyor (Eğilmez, 2012). Siyasi ve ekonomik istikrarda bir devamlılık olmadır. Devamlılık sağlandığında toplum ekonomiye yönelecek ve büyüme sağlamaya devam edecektir. Strateji kurarak sektörler oluşturmalı ve kamu otoritelerini ve özel sektörü de bu sektörlerle bağdaştırmalıdır eğer dünya genelinde rekabet edecek güce sahip bir sektör oluşturabilirse sağlayacağı güçle küresel bir marka oluşturabilir. Bu da büyümesini olumlu etkiler.

Sonuç olarak, oluşturulacak bir büyüme modeli için gerekli dinamikleri, makro, mezo ve mikro seviyeler için ayrı ayrı ele almakta fayda vardır. Bu yaklaşım, GSYH dinamiklerini irdeleyen makro ve ekonominin oyuncularını etkileyen mikro bakışın yanı sıra, sektörleri de ele alan mezo düzey bir analizle, üçlü (ternary) bir model kurarak, oluşturulacak politikalarda bütünsellik avantajı sağlayacaktır. Oluşturulacak bir kalkınma modelinin başarısı da, işte bu üç seviyeli politikalar arasındaki güçlü ilişkiye bağlı olacaktır (Çavuş, 2014)

3. Literatür İncelemesi

Orta gelir tuzağı literatüre yakın bir zamanda girmiştir ve literatürdeki çalışmalar belirli bir düzen şeklinde değildir. OGT’yle ilgili yapılan çalışmalarda belli başlı teorik modeller kullanılarak oluşturulmamıştır. Çalışmalarda kullanılmış olan ekonometrik analizler ile ilgili de gruplama yapmak pek mümkün değildir. Ekonometrik araştırmalar da nicel ya da nitel değişkenli olmaları, yatay kesit veya panel, zaman serisi veri analizleriyle yapılmaları bakımından bir sınıflandırma sağlayacak sayıda değildir. Konuyla ilgili araştırmaları sistematik hale getirmek oldukça güç olsa da orta gelir tuzağı çalışmaları daha çok betimleyici niteliktedirler. Literatüre baktığımız zaman betimsel analizler daha fazla sayıda yer almaktadır.

Kharas ve Kohli (2011),yapmış oldukları çok ülkeli çalışmalarında gelir dağılımında oluşacak bir bozulmanın iç talepte meydana gelecek olan

potansiyel GSYH’den daha da yavaş bir büyüme gösterecektir. Bu durum ekonomide durgunluk ve tüketim düzeyinde bir dengesizlik oluşturacaktır. Meydana gelen durgunluk ve dengesizlik ekonomide finansal borçlanmaya sebep olur. Düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerin borçları artar ve ekonomide olumsuz sonuçlara neden olur. Yapılan bu çalışma orta gelir tuzağına makroekonomik büyüme ve gelir dağılımı ile ilişkilendirmiştir.

Carnovale (2012),gelişmekte olan ülkeler ve orta gelir tuzağı üzerine yazdığı tez çalışmasında sosyal sermayenin orta gelir seviyesinden kurtulmak için etkisinin büyük olduğunu belirtmiştir. Malezya örneğinde etnik farklılık ve gelir eşitsizliğinin sosyal sermayede eksikliğe yol açtığını dolayısıyla da etnik ve dini parçalanma ve gelir dağılımının orta gelir seviyesinden geçişte etkili olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra sürdürülebilir büyüme için hükümetlerin uyguladığı politikaların etkinliğini vurgulanmıştır.

Felipe vd.(2012),yapmış oldukları makale çalışmasında; 124 ülkeyi kişi başına gelirlerine göre dört farklı gelir grubu olarak tanımlamışlardır. 1990 yılı satın alma gücü paritesine göre kişi başına geliri 2,000 dolardan az olan ülkeler düşük; 2.000 ile 7.250 dolar arasında olan ülkeler alt-orta; 7.250 ile 11.750 dolar arasında olan ülkeler üst-orta; 11.750 dolardan yüksek olan ülkeler ise yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerdir. Ayrıca tarihsel gelir geçişlerini analiz ederek eşik sayısını hesaplamışlardır. Güney Kore, Malezya ve Filipinler’i karşılaştırmalı üstünlükte ürün ihracatlarına göre de karşılaştırmışlardır. Bu karşılaştırma ile Güney Kore birçok ürün çeşidinde karşılaştırmalı üstünlük elde ederken Malezya ve Filipinler sadece elektronikte karşılaştırmalı üstünlük elde etmişlerdir.

Erinç vd. (2012),yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye ekonomisini makro, bölgesel ve sektörel olarak değerlendirmişlerdir. Büyüme muhasebesi yöntemini kullanarak toplam faktör verimliliklerini hesaplamışlardır. Türkiye’yi OGT'nin olmadığı gelişmiş ve sanayileşmiş

bölgeler, OGT riskinin olduğu bölgeler, OGT'nin ve yoksulluk riskinin olduğu bölgeler şeklinde üç farklı bölgeye ayırmışlardır.

Robertson ve Ye (2013),orta gelir tuzağı ile ilgili yapmış oldukları çalışmada ekonometrik yöntemler kullanılarak ülkelerin orta gelir tuzaklarında bulunup bulunmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmalarında yapısal kırılmanın nedenlerini incelemişlerdir. Kişi başı GSYH değerlerini Genişletilmiş Dickey-Fuller Zivot-Andrews, Lumsdaine ve Papell testlerini kullanılarak açıklamışlardır. İnceledikleri 189 ülkeden 46'sı 2010 yılı itibariyle orta gelir grubundadır ve Türkiye de bu ülkeler arasındadır. Yapmış oldukları zaman serisi analizinde orta gelir tuzağı olarak elde ettikleri istatistiksel tanımlamaya uygun 19 ülke olduğunu görmüşlerdir.

Aiyar vd. (2013),yapmış oldukları çalışmalarında büyüme yavaşlamasını orta gelir tuzağı determinantlarını alarak Aya ve Latin Amerika için 11 dönemlik bir araştırma yapmışlardır. Ekonometrik olarak yapmış oldukları çalışmalarında Probit Regresyonu, Bayesian ve Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler Modelini kullanılmışlardır. 2005 yılı sabit dolar fiyatları cinsinden kişi başına düşen GSYİH yıllık büyüme oranını, gayri safi sermaye girişleri, kamu borçları, ihracat gibi veriler kullanılarak Büyüme yavaşlamada en önemli değişkenlerin gayri safi sermaye girişlerindeki ani azalmalar ve çıkışlar ile zayıf ihracat çeşitliliği olduğunu yapmış oldukları çalışmanın bir sonucu olarak bulmuşlardır.

Gürsel ve Soybilgen (2013),yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de kişi başına gelirin büyüme muhasebesini kullanarak cebir hesabını kullanarak tespit etmişlerdir. Kişi başına büyümeyi üç bileşene ayırmışlardır. Bu bileşenler çalışabilir nüfus oranının toplam nüfus içindeki oran değişimi, istihdam oranını değişimi, emek verimliliğindeki değişimdir. Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme hızını yakalayabilmesi, aynı zamanda da kişi başına geliri daha hızlı arttırabilmesi için verimlilik artışlarının da devreye girmesi gerektiğini belirtilmiştir.

Bozkurt vd. (2014),yapmış oldukları çalışmada Türkiye’nin orta gelir tuzağında olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. Ekonometrik model olarak panel birim kök ve panel eş-bütünleşme analizleri kullanılmıştır. Uygulama olarak ilk adımda birim kök testine dayalı yakınsama analizi kullanılmış daha sonra panel veri analizini kullanarak yapılmıştır. Türkiye’nin yüksek gelirli ülkelere yaklaştığı, yüksek eğitimde okullaşma ve yurtiçi tasarruf oranlarının kişi başına düşen gelir üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’nin orta gelir tuzağında olduğunu ve kurtulması için de sanayileşmenin hızlandırılması ve eğitim sisteminin teknolojik yeniliklerle yeniden yapılandırılması gerektiği belirtilmiştir.

4. Model, Veri ve Ekonometrik Yöntem

Uygulamada kullanılan değişkenler; kişi başına düşen GSYİH büyümesi(GROWTH), enflasyon oranı(INF), dışa açıklık oranı(OP), gayri safi yurtiçi hasıla oranı(GY) ve tasarrufun yıllık değişim değerleri(SA) ve yatırımın yıllık değişim değerleri(IN)veri olarak kullanılmıştır.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 INF_t + \beta_2 OP_t + \beta_3 SA_t + \beta_4 IN_t + \beta_5 GY_t + u_t \quad (1)$$

Kişi başına düşen GSYİH verileri, gayri safi yurt içi hasıla, tasarruf, yatırım, enflasyon oranı, dışa açıklık oranı, [(İthalat + İhracat)/GSYİH*100] formülü kullanılarak elde edilen veriler yazar tarafından hesaplanmıştır ve verilerin tamamı Dünya Bankasının sitesinden elde edilmiştir.

Birim Kök Testi

Çalışmada değişkenlerin zaman serisi analizi kullanılarak özelliklerini incelenmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları durağan ise hangi seviyede durağan oldukları ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi ile belirlenmiştir. Birim kök testinin uygulanacağı model yapısı sabitli trendli modele göre belirlenmiştir. Modelde yer alan değişkenler Tablo 3’te görülüşü gibi ADF birim kök testi sonuçlarına göre birinci farklarında durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye Değerleri	%1Kritik Değerleri	%5Kritik Değerleri	%10Kritik Değerleri
GROWTH	-6.732	-4.211	-3.529	-3.196
INF	-2.061	-4.205	-3.526	-3.196
OPENNESS	-3.182	-4.219	-3.533	-3.198
GSYH	-6.670	-4.211	-3.529	-3.196
SA	-2.371	-4.211	-3.529	-3.196
IN	-2.824	-4.211	-3.529	-3.196

Değişkenler	I. Fark Değerleri	%1Kritik Değerleri	%5Kritik Değerleri	%10Kritik Değerleri
GROWTH	-10.62	-4.219	-3.533	-3.198
INF	-7.267	-4.211	-3.529	-3.196
OPENNESS	-11.23	-4.219	-3.533	-3.198
GSYH	-10.57	-4.219	-3.533	-3.198
SA	-8.117	-4.219	-3.533	-3.198
IN	-5.505	-4.219	-3.533	-3.198

Not: Gecikme değerleri Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ne göre seçilmiştir.

ADF birim kök testi sonuçlarına göre serilerin birinci fark işlemi sonucunda durağanlaştığı ve dolayısıyla birinci dereceden entegre I(1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Durağanlık seviyelerini araştırdıktan sonra eş bütünleme analizi yapılmıştır.

Johansen eştümleşme analizinde modelde yer alan değişkenler (2) nolu denklemde olduğu gibi gösterilmektedir.

$$Y_t = X_1 Y_{t-1} + X_2 Y_{t-2} + \dots + X_k Y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Fark alma işlemi sonucunda vektör hata düzeltme modeli;

$$\Delta Y_t = \Gamma \Delta Y_{t-1} + \Gamma_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta Y_{t-k+1} + \Pi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$i = 1, 2, 3, \dots, k-1$ için

$$\Gamma_i = - (I - X_1 - X_2 - \dots - X_i) \quad \text{ve} \quad \Pi = - (I - X_1 - X_2 - \dots - X_i) \quad (4)$$

olarak verilmektedir. Denklemde yer alan Π

parametresi uzun dönem ilişkiyi gösteren katsayıdır. Kısaca Π parametresine göre;

Rank (Π) = 0 → Eşitümleşme yok,

Rank (Π) = 1 → Bir eşitümleşme var,

Rank (Π) > 1 → Birden fazla eşitümleşme olduğu ifade edilir.

Buradan hareketle Johansen eştümleşme testinde değişkenler arasında eşitümleşme olup olmadığına (4) numaralı denklemde yer alan iz (λ) ve maksimum özdeğer (λ_{\max}) istatistikleri ile karar verilmektedir.

$$\lambda(r) = -T \ln(1 - \lambda) \quad \text{ve} \quad \lambda_{\max}(r, r+1) = -T \ln(1 - \lambda_{r+1}) \quad (5)$$

Hesaplanan istatistik değerlerinde, T gözlem sayısını, r Π parametresinin rankını, m modeldeki değişken sayısını, λ Π parametresinin tahmin edilen karakteristik köklerini ve λ_{r+1} öz değer istatistiğinin tahmini değerlerini göstermektedir. İz (λ) ve maksimum öz değer (λ_{\max}) istatistiklerine göre hipotezler ise aşağıdaki gibidir (Enders, 1995).

(λ) istatistiği için;

$$H_0 : r = 0, \quad H_1 : r \geq 1, \quad H_0 : r = 0, \quad H_1 : r = 1$$

$$H_0 : r \leq 1, \quad H_1 : r \geq 2, \quad H_0 : r \leq 1, \quad H_1 : r = 2$$

.....
.....

$$H_0 : r \leq m-1, \quad H_1 : r \geq m, \quad H_0 : r \leq m-1, \quad H_1 : r = m,$$

Tablo 4: Model için optimum gecikmenin belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	NA	1531550.	31.26	31.530	31.361
1	195.32	16391.50	26.70	28.532*	27.348
2	69.72	7369.724	25.74	29.140	26.942
3	52.08*	4526.612*	24.79*	29.760	26.547*

Not: *simgesi model için uygun gecikmeleri göstermektedir. LR: Ardışık Değiştirilmiş Test İstatistiği, FPE: Son Tahmin Hata Kriteri, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Johansen eş bütünleşme analizi için VAR modeli tahmini yapılmadan önce gecikme uzunluğu Tablo 4’te gösterilmiştir. Uygun gecikmenin Schwarz Bilgi Kriteri ’ne göre birinci gecikme olduğuna karar verilmiştir. Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra VAR modeli sonucu Johansen eştümleşme testi uygulanmıştır. Tablo 5, kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın büyüme oranları ve diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını göstermek amacıyla yapılan Johansen eş bütünleşme test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: İkili İlişkileri Dikkate Alan Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

İz Değer Testi	Maksimum Öz Değer Testi							
	Değişken Çifti	Sıfır Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer			
ΔGROWTH-ΔOPENNESS	$\tau=0$	$\tau=1$	61.89063	12.32090	$\tau=0$	$\tau=1$	34.49011	11.22480
	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	27.40052	4.129906	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	27.40052	4.129906
ΔGROWTH-ΔINF	$\tau=0$	$\tau=1$	56.72283	12.32090	$\tau=0$	$\tau=1$	36.43604	11.22480
	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	20.28679	4.129906	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	20.28679	4.129906
ΔGROWTH-ΔGSYH	$\tau=0$	$\tau=1$	38.82875	12.32090	$\tau=0$	$\tau=1$	36.02788	11.22480
	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	2.800874	4.129906	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	2.800874	4.129906
ΔGROWTH-ΔSA	$\tau=0$	$\tau=1$	61.25586	12.32090	$\tau=0$	$\tau=1$	38.27040	11.22480
	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	22.98545	4.129906	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	22.98545	4.129906
ΔGROWTH-ΔIN	$\tau=0$	$\tau=1$	39.54938	12.32090	$\tau=0$	$\tau=1$	35.03649	11.22480
	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	4.512887	4.129906	$\tau \leq 1$	$\tau=2$	4.512887	4.129906

Not: Gecikme değerleri Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)’ne göre seçilmiştir. Δ işareti birinci farkı ifade etmektedir.

İkili ilişkileri dikkate alan Johansen eş bütünleşme testi sonuçlarına göre bağımlı değişken olan kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla ve bağımsız değişken olan dışa açıklık ilişkisi karşılaştırıldığında deterministik eğilim olmadığında yok seviyesinde iz istatistik değeri %5 önem seviyesi kritik değerinden büyük olduğu için eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır. Maximum öz değer istatistik sonucu ise her iki seviyede de %5 önem düzeyindeki kritik değerden büyüktür ve eş bütünleşme vardır.

Bağımlı değişken olan kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla ve bağımsız değişken olan enflasyon oranları ilişkisi karşılaştırıldığında doğrusal deterministik eğilim olduğunda iz istatistik değeri %5 önem seviyesi kritik değerinden büyük olduğu için eş bütünleşmenin olduğu sonucuna

varılmıştır.

Bağımlı değişken olan kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla ve bağımsız değişken kişi başı gayri safi milli hasıla ilişkisi karşılaştırıldığında doğrusal deterministik eğilim olduğunda iz istatistik değeri %5 önem seviyesi kritik değerinden büyük olduğu için eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Bağımlı değişken olan kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla ve bağımsız değişken tasarruflar ile ilişkisi karşılaştırıldığında doğrusal deterministik eğilim olduğunda iz istatistik değeri %5 önem seviyesi kritik değerinden büyük olduğu için eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Bağımlı değişken olan kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla ve bağımsız değişken yatırımlar ile ilişkisi karşılaştırıldığında doğrusal deterministik eğilim olduğunda iz istatistik değeri %5 önem seviyesi kritik değerinden büyük olduğu için eş bütünleşmenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Granger Nedensellik Analizi

İki değişken arasında zamana bağlı olarak gecikmeli ilişkinin varlığı söz konusu ise, ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemede kullanılan testlerden biri de Granger nedensellik testidir (Ekonometri , 2018). Eş bütünleşme analizini yaptıktan sonra nedensellik testi yaparak modelde kullandığımız bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisi var mıdır ona bakarız. Granger nedenselliğinde X ve Y gibi iki değişken arasındaki ilişkinin yönü araştırılır. Eğer mevcut Y değeri, X değişkenin şimdiki değerinden çok, geçmiş dönem değerleri ile daha iyi tahmin edilebiliyorsa, X değişkeninden Y değişkenine doğru bir Granger nedenselliğinden söz edilebilir (Charemza & Deadman, 1993).

Çalışmam da, değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi nedensellik testiyle araştırılmıştır. Tablo 6, Granger nedensellik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Nedenselliğin Yönü	F Değeri	P Değeri
Δ GROWTH – Δ OPENNESS	-	0.33870	0.7152
Δ OPENNESS – Δ GROWTH	-	0.15838	0.8542
Δ GROWTH- Δ INF	-	1.99880	0.1521
Δ INF – Δ GROWTH	-	1.03162	0.3680
Δ GROWTH – Δ GSYH	-	0.92265	0.4078
Δ GSYH – Δ GROWTH	-	0.75931	0.4762
Δ GROWTH – Δ SA	-	0.22092	0.8030
Δ SA – Δ GROWTH	-	0.99926	0.3794
Δ GROWTH – Δ IN	→	3.07129	0.0602
Δ IN – Δ GROWTH	-	1.10508	0.3435

Not: Gecikme değerleri Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ne göre seçilmiştir. Δ işareti birinci farkı ifade etmektedir.

Granger nedensellik test sonuçlarına göre % 10 anlamlılık düzeyinde yatırımlar kişi başına düşen gelirin büyümesinin Granger nedenidir. Orta gelir tuzağı bağlamında modelde yer alan kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi, enflasyonun oranları, dışa açıklık oranı ve tasarrufun yıllık değişim değerleri arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 7'de bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında kurulan regresyonlarda gayri safi yurtiçi hasıla hariç diğer tüm değişkenlerin katsayıları anlamsız ve değişkenlerin işaretleri de beklentiler doğrultusunda çıkmamıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni hangi oranda açıklayacağını gösteren R² değeri tasarruf oranları ve dışa açıklık oranlarında bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni az etkilediğini fakat enflasyon oranları, gayri safi yurtiçi hasıla oranları ve yatırımların bağımlı değişken olan kişi başı gayri

safi yurtiçi hasıla büyümesini etkilediğini göstermektedir.

Tablo 7: GROWTH ve Diğer Değişkenler Arasındaki En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

Temel Model Kalıbı					
Y = $\beta_0 + \beta_1 \Delta INF_t + \beta_2 \Delta OP_t + \beta_3 \Delta SA_t + \beta_4 \Delta IN_t + \beta_5 GY_t + ut$					
Değişken Çifti	Model Tahmin Sonucu	R ²	DW	F	
Δ GROWTH – Δ OPENNESS	Δ GROWTH = $\beta_0(0.18112) + (-0.016262)\Delta OP_t + (0.140338) + (-0.220420)$	0.007267	2.998400	0.270837	
Δ GROWTH – Δ INF	Δ GROWTH = $\beta_0(-0.239223) + (-0.180243)\Delta INF_t + (-0.283382) + (-2.830451)$	0.180055	3.039849	8.124955	
Δ GROWTH – Δ GSYH	Δ GROWTH = $\beta_0(0.022913) + (-0.983857)\Delta GY_t + (2.303027) + (697.0975)$	0.999909	0.525216	368.5674	
Δ GROWTH – Δ SA	Δ GROWTH = $\beta_0(0.105016) + (-0.037263)\Delta SA_t + (0.105750) + (-0.120283)$	0.000390	2.974714	0.014416	
Δ GROWTH – Δ IN	Δ GROWTH = $\beta_0(0.168332) + (-1.984491)\Delta IN_t + (0.172220) + (-1.136512)$	0.033732	2.877034	1.291660	

Not: Δ işareti birinci farkı ifade etmektedir.

Tablo 8, bütün bağımsız değişkenlerin aynı regresyon modeli içerisinde değerlendirilmesi durumunda ortaya çıkabilecek etkileri belirleyebilmek için hazırlanmıştır ve elde edilen EKK tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 8: Bütün Bağımsız Değişkenlerin Ele Alındığı En Küçük Kareler (EKK) Tahmin Sonuçları

Temel Model Kalıbı		
Y = $\beta_0 + \beta_1 \Delta INF_t + \beta_2 \Delta OP_t + \beta_3 \Delta SA_t + \beta_4 \Delta IN_t + \beta_5 GY_t + ut$		
Değişkenler	Katayollar	t Değerleri
Sabit Terim (C)	0.023036	2.265598*
Δ OPENNESS	0.000396	1.230550
Δ INF	0.000815	1.037402
Δ GSYH	0.984113	535.7399*
Δ SA	-0.001693	-0.529153
Δ IN	0.017563	0.954574
Tanımlayıcı İstatistikler		
R ² =0.999909	DW=0.436382	F=72808.13 F(Prob)=0.000000

Not: Δ işareti birinci farkı ifade etmektedir. *simgesi model için %5 önem seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bağımsız değişkenleri dikkate alarak oluşturduğum regresyon tahmin sonuçlarının gösterildiği Tablo 8'de, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi ve kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla anlamlı diğer değişkenler anlamsız bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni hangi oranda açıklayacağını gösteren R² değeri %99 olarak bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. Modelin bir bütün olarak anlamlılığının ifade eden F değeri, modelin anlamlılığını göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada orta gelir tuzağı (OGT) kavramının tanımı, kapsamı ve Türkiye açısından değerlendirmesini yapılmıştır. Orta gelir tuzağı olarak bilinen bu durum birçok ülkenin gündem konusu olmuştur ve hatta gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri haline gelmiştir. 2007 yılında Dünya Bankası’nın yayınladığı raporla bu kavram yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Literatüre baktığımızda orta gelir tuzağı yakın zamanda popülerlik kazanmıştır. Günümüzde orta gelir tuzağı olarak adlandırdığımız bu kavram büyüme yorgunluğu, büyüme yavaşlaması, büyüme durgunluğu gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. Ülkelerin hangi grupta yer alacağına ve orta gelir tuzağı tespitinde Dünya Bankası’nın Atlas Metodu kullanılarak ülkeleri kişi başına düşen GSMH verilerini temel alarak gruplara ayırmıştır ve ülkeler birbirinden farklı gelir gruplarında yer almaktadır. Ülkeler ilk olarak düşük gelir düzeyinde bulunmakta, daha sonra alt-orta gelir, üst-orta gelir ve yüksek gelir düzeyine doğru bir büyüme sergilemektedir. Ülkelerin bu düzeylerde kalma süreleri de farklılık gösterir. Bazıları orta gelir düzeyinde uzun yıllar kalırken, bazıları ise düşük gelirli ve orta gelirli ülke düzeyinden kısa sürede yükselerek yüksek gelirli ekonomiler arasında yer almaktadır. Türkiye’nin 2021 yılı itibarıyla üst orta gelirli ülkeler grubunda yer almasına rağmen yaklaşık 55 yıl boyunca yüksek gelir grubuna geçemediği ve orta gelir grubu içinde kaldığı görülmektedir. Katar, Norveç, Danimarka, Singapur, ABD, Japonya, Güney Kore, Estonya ve İngiltere gibi bazı ülkeler Türkiye’ye göre nispeten daha kısa sürede orta gelir tuzağını aşmışlardır.

Ampirik açıdan elde etmiş olduğum sonuçlara göre kişi başına düşen ve yatırımlar arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Düşük oranda seyreden ve giderek daha da azalan yurt içi tasarrufların artan yatırımlara kaynak oluşturabilmesi ve cari açığın önlenmesi için dış kaynaklı büyüme bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi

hâsıla büyümesi ile enflasyon, tasarruf, dışa açıklık, kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla arasında doğrudan bir nedensellik bulunmamıştır.

Sonuç olarak sürdürülebilir bir büyüme ve orta gelir tuzağından çıkış için Türkiye ekonomisinde ithalatta bağımlılık azaltılmalı ve ihracat artışları desteklenmelidir. İhracatçı sektörlerde yüksek teknolojiye değerli ürünlerin üretilmesi bu sektörlerde yenilikçi faaliyetlere teşvik gerekmektedir. Bilimsel çalışma ve teknoloji yatırımları yapan firmalara kamu desteği sağlanmalıdır. Orta gelir tuzağına düşmemek için kişi başına düşen geliri arttırmamız lazım bunun için, içinde bulunduğumuz ekonomide ihtiyaca uygun girişimlerde bulunmalıyız bu amaçla tuzaktan korunabilmemiz için yapısal reformları uygulamamız gerekir. Uyguladığımız reformlar büyümeden gelişmememize kadar olan süreci oluşturmaya yardımcı olur. Büyümede göstermiş olduğumuz yüksek kalite gelişmemize neden olur. Bu süreci eğitim kalitemiz, inovasyon çalışmalarımız, yatırımlara olan destekler, vergi dağılımı adaletliliği gibi yapısal önlemlerle orta gelir tuzağına düşmememizi ve gelişmemizi sağlar.

KAYNAKÇA

- Agenor, P. R., & Canuto, O. (2012). *Middle-Income Growth Traps*. the world bank, Policy Research Working .
- Aiyar, S., Duval, R., Puy, D., Wu, Y., & Zhang, L. (2013). Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap. *IMF working paper*.
- Alçın, S., & Güler, B. (2015). orta gelir tuzağı: Türkiye üzerine bir inceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B dergisi, XXXVII(I)*, 28.
- Anksiklopedi, Ö. (2020, 4 11). *Orta gelir tuzağı*. vikipedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_gelir_tuzag%C4%9F%C4%B1 adresinden alınmıştır
- Bozkurt, E. (2014). *ORTA GELİR TUZAĞI: TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR İNCELEME*, 23.
- Bozkurt, E., Çakmak, E., Özdemir, D., & Yatakir, S. (2014). 'Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, (167).
- Carnovale, M. (2012). *Developing Countries and the Middle-Income Trap: Predetermined to Fall?* New York: Leonard N. Stern School of Business.
- Charemza, W., & Deadman, D. (1993). *New Directions in Econometric Practice*.
- Çavuş, Z. (2014). *ORTA GELİR TUZAĞI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*. *Yüksek Lisans Tezi*. malatya.
- Eğilmez, M. (2012, 12 16). *kendime yazılar*. 04 30, 2021 tarihinde Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye: <https://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html> adresinden alındı
- Ekonometri* . (2018, 02 11). Ekolar.com: <http://www.ekolar.com/granger-nedensellik-testi/> adresinden alınmıştır
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*.
- Erinç, Y., Taşçı, K., Özsan, M. E., & Voyvoda, E. (2012). *orta gelir tuzağından çıkış hangi türkiye*. istanbul.
- Flaen, A., Ghani, E., & Saurabh, M. (2013, 6). How to Avoid Middle-Income Traps? Evidence from Malaysia. *economic premise*(120), 6.
- Gürsel, S., & Soybilgen, B. (2013). *Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde*. Betam Araştırma Notu 13(154).
- Jesus, F., Abdon, A., & Kumar, U. (2012). Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why? *Levy Economics Institute, Working Paper No. 715*.
- Karagöz, F. (2010). yoksulluk tuzağı ve dış yardım: eleştirel bir yaklaşım. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-2.
- Karahan, H. (2012). *KALKINMA YOLUNDA YENİ EŞİK: ORTA GELİR TUZAĞI*. istanbul: MÜSİAD Araştırma Raporları.
- Kharas, H., & Kohli, H. (2011). What is the Middle Income Trap, Why Do Countries Fall into it, and How Can it Be Avoided? *Global Journal of Emerging Market Economies*, 3(3), 280-289.
- Öz, S. (2012, ağustos). *ekonomik araştırma formu politika notu orta gelir tuzağı*. eaf: https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn1206.pdf adresinden alınmıştır
- Robertson, P., & Ye, L. (2013). *On the Existence of a Middle Income Trap*. 05 31, 2021 tarihinde No 13-12, Economics Discussion / Working Papers : <https://econpapers.repec.org/paper/uwawpa/paper/13-12.htm> adresinden alındı
- the world bank*. (2021, 04 20). 04 20, 2021 tarihinde world bank: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledge>

DEMİREL, D., “Orta Gelir Tuzağı’nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme (1980-2019)”

dgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups adresinden alındı

Tüzemen, Ö. B. (2015). YAKINSAMA HİPOTEZİ: BALKAN ÜLKELERİ ÖRNEĞİ. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 1-8.

World Bank. (tarih yok). 04 30, 2021 tarihinde world bank gdp per capita turkey (usd): <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2001&locations=TR&start=1995> adresinden alındı

Yaşar, E., & Gezer, M. A. (2014). Türkiye’nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Riski ve. *maliye dergisi*(167), 127. 05 06, 2021 tarihinde <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/7260/10300384.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı

Yeldan, p., Taşçı, k., Voyvoda, d., & Özsan, m. e. (2012). *orta gelir tuzağından çıkış hangi türkiye* . istanbul.

ORDU ÜNİVERSİTESİ
ÜNYE İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ORDU
ÜNİVERSİTESİ